

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Disertační práce

2023

Pavλίna Cívínová

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Disertační práce

**Pakt čtyř velmocí (1932–1933) jako
prostředek italského revizionismu**
**Koncepce dohody o spolupráci Velké Británie,
Francie, Německa a Itálie**

Pavλίna Civínová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra historických věd

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Historie

Disertační práce

**Pakt čtyř velmocí (1932–1933) jako
prostředek italského revizionismu
Koncepce dohody o spolupráci Velké Británie,
Francie, Německa a Itálie**

Pavλίna Civínová

Školitel:

doc. PhDr. Lukáš Novotný, Ph.D.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Poděkování

Na tomto místě bych velmi ráda srdečně poděkovala doc. PhDr. Lukáši Novotnému, Ph.D. svému dlouholetému učiteli a školiteli, za obětavý přístup, cenné rady, trpělivost a vedení mé práce.

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, březen 2023

Cimrman!
.....

Obsah

Úvod.....	1
1 Ženevská odzbrojovací konference	6
1.1 Deklarace z 11. prosince 1932	9
1.2 Ženevská odzbrojovací konference pokračuje v roce 1933	10
2 Římská cesta a první návrh Paktu čtyř velmocí.....	16
2.1 Spolupráce čtyř západních mocností.....	16
2.2 Pozvání britských ministrů do Říma	17
2.3 První reakce na návrh Paktu čtyř velmocí.....	22
2.4 Římská jednání pokračují.....	27
2.5 Obsah Paktu čtyř velmocí	29
2.6 Revizionismus Paktu čtyř velmocí.....	32
3 Postoje Malé dohody a Polska	40
3.1 Malá dohoda proti Mussoliniho projektu.....	43
3.2 Komuniké Malé dohody a Titulescova mise do Paříže a Londýna.....	50
3.3 Tlak na zmírnění revizionistické tendence Paktu čtyř	54
3.4 Polsko v izolaci	60
3.5 Důsledky diplomatické aktivity Malé dohody	67
4 Vývoj v jednáních o finální podobě Paktu čtyř velmocí	69
4.1 Britský a francouzský návrh Paktu čtyř velmocí	71
4.2 Intermezzo v jednáních	79
5 Závěrečná jednání a parafování Paktu čtyř velmocí.....	84
5.1 Podpis Paktu čtyř velmocí.....	86
6 Konec odzbrojovací konference i Paktu čtyř.....	97
Závěr	102
Seznam použitých zdrojů.....	111
Nevydané prameny	111
Resumé.....	117
Přílohy.....	119

Úvod

Pakt čtyř velmocí, který Benito Mussolini navrhl v březnu 1933, měl představovat spolupráci Velké Británie, Francie, Itálie a Německa. Mussolini myšlenku kooperace poprvé zmínil ve svém projevu před podporovateli v Turíně na podzim roku 1932, ovšem tehdy ještě neměla obrysy konkrétní dohody. Obhajoval spojení čtyř západních zemí jako přirozené a vyplývající z jejich členství ve Společnosti národů. Italský vůdce svým návrhem deklaroval snahu o zajištění politické stability a míru v Evropě alespoň na deset let. V kontextu současného vnímání nám může znít účel Paktu čtyř jako samozřejmým cílem poválečné evropské politiky, tudíž může vyvstat otázka o nadbytečnosti navržené dohody o spolupráci západních mocností. Musíme si však uvědomit, v jaké situaci se Evropa po válce, a zejména ve třicátých letech 20. století, nacházela. Při vědomí politického ovzduší roku 1933 a motivů tehdejší italské zahraniční politiky dával Mussoliniho návrh smysl. Evropský kontinent se totiž s příchodem třicátých let 20. století potýkal nejen s negativními důsledky hluboké hospodářské krize, ale také s nevyřešenými otázkami ohledně kolektivní bezpečnosti a odzbrojení. Když po konci první světové války vznikla Společnost národů, vytkla si za jeden ze svých cílů zabývat se řešeními, které přispějí k evropské bezpečnosti a všeobecnému odzbrojení zemí. Ostatně byl to Pakt Společnosti národů, který ve svém článku 8 tvrdil, že pro udržení pořádku a míru v poválečné Evropě bude nezbytné odzbrojit všechny národní armády, stejně jako byly mírovými smlouvami odzbrojeny poražené státy. Ovšemže metody měly být postupně navrženy a přijaty v rámci činnosti Společnosti národů, plány na odzbrojení vznikaly ale i mimo ni. Přestože političtí představitelé jednotlivých zemí veřejně deklarovali společný zájem na dosažení kolektivního odzbrojení a bezpečnosti, partikulární národní zájmy bránily najít společné řešení. K jeho nalezení nepřispěly ani dvě odzbrojovací konference, které se konaly symbolicky v Ženevě, sídle Společnosti národů. Mussoliniho Pakt čtyř velmocí měl být řešením na tyto evropské problémy.

Zatímco politici na jedné straně vyvíjeli skutečnou snahu dosáhnout dohody na poli bezpečnosti a odzbrojení, na straně druhé tu byli ti, kteří o dohodu nestáli. Neměli totiž zájem podílet se na něčem, co bylo integrální součástí pro ně nevyhovujícího versailleského systému, byť by si nějakou formu odzbrojení přáli. Ne však z idealistických důvodů, jak si vytkla Společnost národů, nýbrž z čistě pragmatických, neboť si uvědomovali vlastní materiální nedostatečnost ve zbrojení, a tak by uvítali,

kdyby všeobecným odzbrojením došlo k redukci u těch zemí, jež svými silami v Evropě dominovaly. Fašistická Itálie Benita Mussoliniho se s poválečným systémem, z důvodu nedostatečných teritoriálních kompenzací, nikdy nesmířila. Proto byla cílem italské zahraniční politiky jeho změna, a to i přes všechny veřejné Mussoliniho proklamace o vůli jej zachovat, jakožto jediné záruky míru a politické stability v Evropě. Je tedy zřejmé, že Evropu začátku třicátých let 20. století rozhodně nemůžeme označit za místo politicky i hospodářsky stabilní a mnozí politici upozorňovali na vratkost míru.

Cílem disertační práce je analyzovat hlavní účel Mussoliniho návrhu Paktu čtyř velmocí. Chtěl spoluprací čtyř západních mocností účinněji zajistit politickou stabilitu a mír, než mohla dokázat Společnost národů? S tím souvisí další cíl práce, a sice objasnit, zda Mussolini zamýšlel navrhnout alternativní vyřešení problému odzbrojení, pokud by neuspěla ženevská konference. Chtěl Duce připravit vlastní odzbrojovací plán, který by vyhovoval potřebám italské zahraniční politiky? A posledním cílem, ne však nejméně důležitým, je odpověď na otázku ohledně revizionismu Paktu čtyř velmocí. Zamýšlel změnu nebo ukončení poválečného versailleského režimu? Přál si položit základy reálného a uskutečnitelného revizionismu?

Protože disertační práce sleduje zejména onen výsek evropského politického dění od jara do léta 1933, kdy se o realizaci Paktu čtyř velmocí mezi zúčastněnými stranami jednalo, pro práci je přirozeně zvolena metoda chronologického zkoumání. Bez metody komparace se práce neobejde. Vzhledem k tomu, že Mussoliniho projekt navrhoval spolupráci čtyř zemí, autorka se zabývá množstvím různých výkladů návrhů, které jsou postaveny do vzájemného porovnání, a současně vysvětleny jejich cíle.

Z výše popsaných zahraničně-politických okolností, za jakých Benito Mussolini navrhl svůj Pakt čtyř velmocí, je přirozené, že se první kapitola práce věnuje charakteristice atmosféry začátku roku 1933 a událostem, které mu bezprostředně předcházely. Úvod práce je proto věnován ženevské odzbrojovací konferenci a událostem, které vedly Mussoliniho k pozvání britského ministerského předsedu Jamese Ramsayho MacDonalda a jeho ministra zahraničí Johna Simona do Říma. Zmíněna je proto například Deklarace pěti velmocí z prosince 1932, která do určité míry měnila pohled na Německo a jež dávala příslib k jeho zrovnoprávnění ve zbrojení, po kterém němečtí představitelé volali. Toto přiznání, že Německu bude v budoucnu přiznáno rovnocenné postavení, mělo pochopitelně vliv také na jeho pozice v rámci Paktu čtyř velmocí. Práce se také zastaví u MacDonaldova odzbrojovacího plánu. A to z toho důvodu, že jej na ženevském plénu představil 16. března, dva dny před tím, než se setkal

s Mussolinim v Římě a částečně, byť v malé míře, pozdější jednání o Paktu čtyř ovlivnil. Protože jednou z výzkumných otázek je zjistit souvislost otázky odzbrojení a návrhu Paktu, nelze se v práci nedotknout ženevské odzbrojovací konference. Mussolini se totiž zpočátku na přípravy konference díval s jistým opovržením. Protože však bylo nutné získat všechny hlavní evropské hráče pro myšlenku odzbrojení, přijel v dubnu 1931 osobně intervenovat u Mussoliniho ministr zahraničí Arthur Henderson, který byl britskou vládou pověřen přípravou konference. Mussolini se nechal přesvědčit, respektive sdělil Hendersonovi, že souhlasí s tím, aby konference byla uspořádána a že pro nalezení dohody všeobecného omezení zbrojení udělá vše, co bude v jeho silách. Zda Mussolini zamýšlel, aby za tuto snahu byl považován i jeho návrh Paktu čtyř, odhalí tato úvodní kapitola práce o ženevské konferenci.

Druhá kapitola práce se přesouvá k okolnostem, které vedly k římskému jednání a předložení Paktu čtyř velmocí Mussolinim, zodpoví na otázky, proč Mussolini oslovil právě britského ministerského předsedu a jeho ministra zahraničí a objasní důvody, které MacDonalda vedly k tomu, že pozvání do Říma přijal, přestože dva dny předtím představil svůj odzbrojovací plán, jehož prosazení mohl dát prioritu a naplno se mu věnovat. Tato část tak odpovídá na to, zda MacDonald věděl, že mu Mussolini zamýšlel předložit konkrétní plán spolupráce, nebo odjížděl do italské metropole s cílem jen obecně s Mussolinim pohovořit u budoucnosti řešení evropských problémů a o pokračování odzbrojovací konference.

Následují důležité podkapitoly, které se věnují prvním reakcím politiků účastnických zemí a samotnému obsahu návrhu Paktu čtyř velmocí. Reakce zemí se velmi lišily, protože nebylo hned na začátku všem zřejmé, kdo vložil do návrhu spolupráce větší iniciativu, zda italská nebo britská strana. Podezřívání a osočování jednotlivých stran tak na sebe nenechaly dlouho čekat. Předchozí kapitola tak dává smysl, protože je pro budoucí výklad jednání o Mussoliniho návrhu nezbytné vědět, která strana setkání v Římě navrhla a kdo měl motivaci Pakt čtyř realizovat. Fakt, že se jednalo o Mussoliniho návrh, není dostačující.

Další stěžejní kapitola se zabývá reakcemi politiků z Malé dohody a Polska, kterým je přikládán značný význam. A to z jednoho zásadního důvodu, a tím je otázka možného vlivu Paktu čtyř na posílení revizionistických tendencí v Evropě, které malodohodové země a Polsko vnímaly velmi nelibě. Proto práce zmiňuje Edvarda Beneše nebo jeho rumunského protějška Nicolae Titulesca, kteří oba shodně varovali před jakýmkoliv revizionismem, jenž by zpochybnil poválečné mírové smlouvy a ohrozil

teritoriální integritu malých zemí. Stejně tak se obávali možného oslabení vlivu Francie a jejich spojeneckých závazků vůči Malé dohodě, pokud by byl Pakt čtyř přijat.

Čtvrtá kapitola práce se věnuje analýze průběhu jednání o Paktu čtyř a jeho jednotlivých úpravách a verzích, které postupně navrhly všechny zúčastněné strany, a zhodnocuje, do jaké míry mohly stanoviska Malé dohody a Polska ovlivnit jednání o finální podobě Paktu čtyř a zda diplomatické aktivity malodohodových zemí a Varšavy pomohly k tomu, že postupně měnila názor Francie, jakožto jejich spojenecká země, ale i Velká Británie a Německo. Kapitola tak analyzuje jednotlivé změny nálad a stanovisek vůči návrhu, jeho úpravy a formulaci finální podoby návrhu, a to v období od prvotního návrhu Paktu čtyř dne 18. března 1933 až po jeho parafování 7. června a podpisu 15. července.

V poslední kapitole se práce zabývá závěrečným jednáním o podobě Paktu čtyř a jeho důsledkům na vývoj událostí v Evropě, spojených s odzbrojovací konferencí. Tato část tak odpovídá na výzkumnou otázku týkající se revizionismu.

Práce je založena zejména na výzkumu vydaných i nevydaných pramenů v archivech při ministerstvech zahraničních věcí, především *Archivu ministerstva zahraničních věcí ČR a Archivio Storico Diplomatico, Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale* v Římě. Přínosné jsou zejména archivní fondy zemí Malé dohody a Polska. Práce se totiž poměrně výrazně zaměřuje na vliv Malé dohody, zejména Československa a aktivity Edvarda Beneše na jednání o Paktu čtyř velmocí, proto jsou využity tyto prameny. Zprávy zasílané do i z italské metropole přispějí jako zdroj bezprostředních reakcí a názorů politiků na vývoj jednání o Paktu čtyř velmocí. Z vydaných pramenů jsou využity *I documenti diplomatici italiani, settima serie: 1922–1935* informující o Paktu čtyř z pohledu italské diplomacie. Podstatné je zachycení interpretací Mussoliniho návrhu ze strany jednotlivých zemí, do jaké míry se lišily a proměňovaly v čase, neboť je nutné si uvědomit, že pro každou zúčastněnou zemi měl Pakt čtyř jiný dopad, a to nejen na jejich vnitropolitickou situaci, ale i zahraničně-politické směřování. Ke zjištění těchto dopadů poslouží informace z fondů britského Národního archivu, zejména sbírky z jednání Kabinetu (fond *War Cabinet and Cabinet*), nebo materiály z činnosti ministerstva zahraničí (fond *Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office*), ale také fond získaných materiálů z německého meziválečného ministerstva zahraničí (*German Foreign Ministry Archives*). Kromě oficiálních názorů a reakcí vlád jednotlivých zúčastněných stran, najdeme v těchto dokumentech diplomatické povahy interpretace diplomatů, ať již Dina Grandiho, velvyslance Itálie v Londýně,

Giuseppe Renzettiho, který sice nezastával žádnou oficiální funkci, ale působil jako Mussoliniho důvěrník na nejrůznějších krycích postech v Berlíně, dále pak také názory ministrů zahraničí Malé dohody a jejich vyslanců, ať již v Londýně, Berlíně, Paříži i Římě. Rozdílné interpretace se týkaly taktéž jednotlivých článků Paktu čtyř velmocí, z nichž každý měl jinou závažnost pro zúčastněné země.

Množství zejména italské a britské odborné literatury pomůže k zachycení širšího kontextu a vysvětlení souvislostí mezinárodních vztahů, především mezi zúčastněnými zeměmi, ale také k pochopení specifík italského meziválečného režimu. Přínosné jsou publikace *Mussolini e la politica estera italiana (1919–1933)* historika a politologa Ennia Di Nolfo nebo *Il disarmo nella politica estera italiana (1931–1932)* autora Cesara La Mantia, které přispívají k dokreslení obrazu a vysvětlení specifík v přístupu italského režimu a Benita Mussoliniho k zahraniční politice a ve vztahu ke svým západním partnerům, zejména Velké Británii, kde nestály v cestě žádné zásadní rozpory v zahraničně-politických otázkách, na rozdíl od italsko-francouzských vztahů. Monografie *Mussolini. Una biografia* od Jaspera Ridleyho, *Mussolini e gli inglesi* od Richarda Lamba a *Le guerre del Duce* od Denise M. Smitha se právě těmito kontexty zabývají, proto jsou zdrojem důležitých informací pro disertační práci. Protože tématu Paktu čtyř velmocí se zevrubně věnoval v podstatě jen polský historik Zbigniew Mazur (*Pakt Czterech*), nelze v práci opomenout jeho výzkumný pohled, který hodnotí především polský postoj k Mussoliniho projektu. Dále pak publikace *Il patto a quattro nella politica estera di Mussolini* od Giancarla Giordana, která se pokouší zodpovědět na otázku, do jaké míry měl vliv fašistický režim a jeho doktrína na italskou politiku a vznik Paktu čtyř. V českém prostředí se tématice Paktu čtyř velmocí okrajově dotýká Jindřich Dejmek ve svém díle *Nenaplněné naděje. Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie (1918–1938)*, ve kterém sleduje vývoj vzájemných vztahů a jak je ovlivňovaly evropské události, včetně Mussoliniho návrhu. I tato monografie přispívá k rámcovému pochopení problematiky Paktu čtyř. Podobně je tomu i v případě biografie s titulem *Edvard Beneš: politická biografie českého demokrata (I.)* od stejného autora, která mimo jiné dokresluje také postoje československého ministra zahraničí k Mussoliniho návrhu.

1 Ženevská odzbrojovací konference

V dubnu 1931 přijel Arthur Henderson, tehdejší šéf Foreign Office, s ministrem námořnictva Albertem V. Alexandrem do Říma, aby získali podporu Benita Mussoliniho pro chystanou odzbrojovací konferenci v Ženevě, jejíž přípravou byli právě Britové pověřeni a již měl Henderson předsedat. Duce s myšlenkou uspořádání konference souhlasil, protože si dobře uvědomoval, že nastal nejvyšší čas myšlenku kolektivního odzbrojení a bezpečnosti dovést k realizaci, jak předpokládal samotný Pakt Společnosti národů.¹ Protože se v Evropě stále nedařilo nalézt v odzbrojení shodu a předchozí plány z různých důvodů nebyly realizovatelné, sdělil Britům, že udělá vše pro to, aby dohody o odzbrojení bylo úspěšně dosaženo. Než konference započala, britská labouristická vláda Jamese Ramsayho MacDonalda v srpnu 1931 odstoupila kvůli neschopnosti dohodnout se na škrtech ve státních výdajích. MacDonald podlehl tlaku konzervativců a navrhl úsporná opatření, ale jeho vládní kolegové se škrty nesouhlasili. Ministerský předseda proto rezignoval, posléze ale ustavil vládu novou společně s konzervativci a liberály. Na říjen vyhlásil všeobecné volby, ve kterých vláda své pozice potvrdila, ovšem za cenu posílení samotných konzervativců a ztráty pro labouristy. Téměř všichni labourističtí poslanci včetně Hendersona přišli o svá křesla v parlamentu. Novým ministrem zahraničí se stal právník sir John Simon, Henderson byl, dle původního plánu, vyslán na odzbrojovací konferenci do Ženevy.²

Ženevská odzbrojovací konference započala 1. února 1932. Její cíl byl jasný, a sice přinést strategii všeobecného odzbrojení. Kromě toho měly výsledky konference naznačit, zdali má Evropa pokračovat ve versailleském systému, nebo má být změněn, a měla také určit, jakou roli v systému měly hrát hlavní evropské mocnosti. Většina vlád zúčastněných zemí ale nevysílala své zástupce do Ženevy s konkrétními plány. Naproti tomu německá vláda měla jasné představy. Jejím cílem bylo zcela odstranit stav vytvořený Versailleskou smlouvou, jak to zformulovala v pokynech pro svou delegaci. Uvádělo se v nich, že tento systém uvaloval na Německo jednostranné zbrojní omezení, jehož se mají Němci zbavit a přijmout stejné podmínky, které platily pro ostatní země. Tedy dosáhnout zrovnoprávnění ve zbrojení. Konečným cílem mělo být zavedení takového poměru vojenských sil, které zajistí Německu schopnost účinně se bránit.

¹ RIDLEY, Jasper, *Mussolini. Una biografia*, Casale Monferrato 1998, s. 270.

² MACMAHON, Arthur, W., *The British General Election of 1931*. In: *The American Political Science Review*, roč. 26, 1932, č. 2, s. 333–345.

Navenek však německá strana pouze tvrdila, že této rovnosti má být dosaženo odzbrojením zbývajících evropských států, ale v realitě si připravovala půdu pro své znovuvyzbrojení. Německý kancléř Heinrich Brüning tak proto v únoru 1932 v Ženevě navrhoval, aby ostatní země odzbrojily na stejnou úroveň jako jeho země. Zdůrazňoval, že chce pouze rovné zacházení a že Německo nemá v úmyslu masivně zbrojit. Berlín si však uvědomoval, že uspět s takovými požadavky bude poměrně složité, avšak ne zcela nereálné.³

Prvním plánem, který byl předložen na plénu v Ženevě, se stal návrh francouzského ministra války Andrého Tardieua z 5. února 1932. Návrh spolupráce na odzbrojení stanovoval dvě fáze, ve kterých mělo ke snížení zbrojení dojít. Tardieu navrhoval v první fázi nejdříve snížit počet příslušníků armády, až poté mělo být přistoupeno ke snížení množství těžké výzbroje. Paříž tímto návrhem chtěla zapojit orgány Společnost národů, které měly zajišťovat dodržování odzbrojovacích norem a kontrolu odzbrojení.⁴

Ve francouzské zahraniční politice po první světové válce zcela převážily otázky zajištění bezpečnosti, které měly prioritu před odzbrojením. Paříž se přirozeně obávala případné německé odvety, dobrovolně tedy podstupovat ohrožení vlastní obranyschopnosti francouzští politikové nechtěli. Navíc měli dojem, a do jisté míry oprávněný, že kolektivní bezpečnost byla od konce války řešena nedostatečně. Evropa se nacházela ve velmi složité situaci, ve které začaly dominovat snahy Německa vymanit se ze systému a pravidel ustavených ve Versailles, ale také pokusy francouzských vlád o vojenskou převahu nad Německem a zároveň úsilí o získání záruk bezpečnosti, ať již ze strany Společnosti národů nebo dalších mocností. Návrh ministra Tardieua byl součástí celkové strategie, jejímž cílem bylo nově definovat evropskou bezpečnostní situaci tak, aby byla příznivá především pro Paříž. Kdyby došlo k jeho naplnění, vyřešil by francouzský bezpečnostní problém. Navrhované snížení počtu ozbrojených sil se mělo dotknout zejména Německa a v menší míře také Itálie. Součástí měla být taktéž mezinárodní arbitráž v případě řešení sporů, intervence ve prospěch napadeného státu a metoda určení agresora.⁵ Ale protože proti tomuto návrhu stály zájmy Německa, ale také Itálie, jejímž cílem bylo dosažení parity s Francií v námořní síle a revize versailleského

³ MAZUR, Zbigniew, *Pakt Czterech*, Poznań 1979, s. 98.

⁴ LA MANTIA, Cesare, *Il disarmo nella politica estera italiana (1931–1932)*, Soveria Mannelli 1989, s. 13–14.

⁵ Tamtéž, s. 13–14, s. 19.

systemu, návrh nevedl ke všeobecné spokojenosti a nemohl být přijat. Itálie byla navíc v této chvíli plně připravena podporovat pozice Německa.⁶

Návrh ministra Tardieua především neřešil požadavky Říma a Berlína na revizi mírových smluv, a byl tak jen pokračováním versailleského systému. Benito Mussolini si však uvědomoval, jak nebezpečné německé revizionistické požadavky mohou být a jak dalekosáhle ovlivňují politickou stabilitu Evropy. Měl na mysli především otázku nezávislosti Rakouska, kterou stále více a více ohrožovala agresivní německá politika. Mussolini však nehodlal nikterak ustupovat ve věci nezávislosti svého severního souseda. Proto již v únoru roku 1930 podepsal s Rakouskem smlouvu o přátelství.⁷ Duce si jej přál nezávislé, orientované protisocialisticky, protiněmecky, ale především takové, které nebude působit potíže s Jižním Tyrolskem. Opakovaně ujišťoval vídeňskou vládu, že se může plně spolehnout na italskou vládu v boji za obranu svébytnosti Rakouska. Není tak překvapivé, že Itálie podporovala Vídeň také finančně a materiálně, hlavně výzbrojí pro rakouský Heimwehr, který vnímala jako hráz proti rostoucímu vlivu zdejšího nacistického hnutí. Mussolini prohlašoval, že „*jednání s nacisty je horší než jednání se slonem v obchodě s porcelánem: byli jako tisíce slonů*“.⁸ Úmysl podporovat Heimwehr je přisuzován Miklósi Horthymu, byla to totiž právě maďarská vláda, která Mussolinimu poradila, aby tuto paramilitární organizaci podporoval.⁹

⁶ LAMB, Richard, *Mussolini e gli inglesi*, Milano 1998, s. 130–131.

⁷ RIDLEY, s. 234.

⁸ SMITH, Denis, Mack, *Le guerre del Duce*, Bari 1976, s. 69.

⁹ RIDLEY, s. 239.

1.1 Deklarace z 11. prosince 1932

Jednání ženevské konference pokračovala v průběhu roku 1932, ale žádná dohoda, na které by se zúčastněné strany shodly, stále nebyla na stole. Obrat do jisté míry nastal na sklonku roku, přesněji 11. prosince 1932, kdy západní mocnosti podepsaly takzvanou Dohodu pěti mocností,¹⁰ ve které Německu a ostatním zemím, které byly odzbrojeny mírovými smlouvami, deklarovaly rovnoprávnost ve zbrojení. Dohoda byla prvním faktickým ústupkem německým požadavkům na zrovnoprávnění a v podstatě znamenala uznání a návrat Německa mezi evropské mocnosti. Čtyři velké evropské mocnosti se dále zavázaly, že při řešení konfliktů, které by mezi nimi mohly vzniknout, nepoužijí sílu. Dohoda však neřešila otázku bezpečnosti, která měla být předmětem další diskuse.¹¹ Mussolini deklaraci podporoval, neboť byl zastáncem německé rovnoprávnosti v oblasti zbrojení.¹² Velkým obhájcem této prosincové dohody byl taktéž britský ministr zahraničí John Simon. Obával se, že pokud by nedošlo na odzbrojovací konferenci k žádné dohodě, zahájí německá vláda masivní zbrojení. Smlouvou z 11. prosince 1932 byla Německu zajištěna rovnoprávnost v rámci dohodnutého systému, v němž by evropské země přistoupily na odzbrojení a kolektivní bezpečnost. Pokud by však taková dohoda neexistovala, Německu, jako odzbrojenému státu, nestálo nic v cestě „dozbrojení“ na úroveň západních mocností. Simon již tehdy předpovídal, že Berlín se bude pravděpodobně soustředit na vybudování silného letectva, se kterým se může nejrychleji dostat na úroveň Francie.¹³

Německo téměř okamžitě pojalo zásadu rovnosti obsaženou v Dohodě pěti mocností jako bezprostředně uskutečnitelnou, Francie však jako záležitost, kterou lze zatížit několika podmínkami.¹⁴ V realitě jednání odzbrojovací konference tato deklarace spíše jen prohloubila neshody mezi zeměmi, než aby přispěla k všeobecné dohodě o odzbrojení. Situaci nezlehčovala ani jednání se Spojenými státy americkými o evropských válečných dlužích. Novou dohodu se do konce roku 1932 nepodařilo nastavit. Neklid v oblasti hospodářské s sebou přirozeně nesl neklid v oblasti politické.

¹⁰ Graham v Mussolinimu, 16. března 1933, Istituto Poligrafico dello Stato (ed.), *I documenti diplomatici italiani, settima serie: 1922–1935* (dále jen IDDI VII), roč. 13, 1. ledna – 15. července 1933, Roma 1989, s. 254.

¹¹ LA MANTIA, s. 126–127.

¹² LAMB, s. 133.

¹³ The National Archives, Kew (dále jen TNA), fond War Cabinet and Cabinet, Memoranda (dále jen CAB 24), CAB 24/237/9, SIMON, John, The Disarmament Conference, 20. ledna 1933, s. 1.

¹⁴ COPPOLA, Francesco, *Il Patto a Quattro*. In: *Politica*. Únor–duben 1933, roč. 37, č. 112–113, s. 242–243.

1.2 Ženevská odzbrojovací konference pokračuje v roce 1933

Po vánoční přestávce roku 1932 byla obnovena práce Generální komise pro odzbrojování, a ženevská konference tak od 23. ledna 1933 pokračovala ve svých jednáních. Ale rozdílné představy zúčastněných zemí konferenci nikam příliš neposouvaly. Mnozí představitelé evropských států věštili její krach, včetně britského ministra zahraničí Johna Simona.¹⁵ Během jednání Kabinetu 22. února Simon shrnoval situaci v Evropě a vývoj odzbrojovací konference. Zhoršení vztahů mezi státy na kontinentě a pravděpodobný kolaps jednání v Ženevě si Simon vykládal jako výsledek dlouhodobých tendencí, neboť evropské vlády byly, dle jeho mínění, stále pod vlivem metod a motivů, které státy zavedly do věry války v roce 1914. Simon první rok konference v Ženevě hodnotil jako jednu dlouhou periodu letargie, která byla ojediněle vystřídána chvílemi naděje. Navzdory veškerému úsilí všech zúčastněných konference nepřinesla nic hmatatelného, žádnou dohodu ohledně toho, jakým způsobem dojde k odzbrojení nebo jaké zbraně budou omezeny či zakázány. Simon dále vypočítával, že pokud nedojde k žádnému výsledku do konce Velikonoc 1933,¹⁶ je pravděpodobné, že ztratí smysl v jednáních pokračovat. Ministr zahraničí vyjmenovával nebezpečí, kterým byla Evropa vystavena, ať již to byla ekonomická krize, prohlubující se nepřátelství mezi zeměmi, agresivní Hitlerův i Mussoliniho režim. Jedinou pozitivní zahraničněpolitickou událost za poslední měsíce, kromě Deklarace z prosince 1932, spatřoval v uzavření Organizačního paktu, tedy užší spolupráci tří členů Malé dohody.¹⁷

Simon nebyl jediný, který realisticky popisoval bezvýchodnost odzbrojovací konference. Anthony Eden, tehdejší parlamentní podtajemník na ministerstvu zahraničí, po zasedání ministerského výboru pro odzbrojování 2. března 1933 ve svém prohlášení tvrdil, že pozice na odzbrojovací konferenci je kritická.¹⁸ Dle jeho názoru existovala jen malá šance na úspěšné uzavření odzbrojovací úmluvy. Domníval se však, že klíčem k úspěchu měla být dohoda o zavedení pravidelných rutinních inspekcí výzbroje zemí.¹⁹ Italové bezvýchodnost konference vnímali také. Pompeo Aloisi, který se jako šéf Mussoliniho kabinetu účastnil jednání v Ženevě, informoval o průběhu 70. zasedání Rady

¹⁵ TNA, CAB 24/237/9, SIMON, John, The Disarmament Conference, 20. ledna 1933, s. 1.

¹⁶ 17. dubna 1933 (Velikonoční pondělí).

¹⁷ TNA, CAB 24/239/2, SIMON, John, The Crisis in Europe, 28. února 1933, s. 1.

¹⁸ TNA, CAB 24/239/3, HANKEY, Maurice, The Disarmament Conference, 3. března 1933, s. 1.

¹⁹ TNA, fond War Cabinet and Cabinet, Minutes (dále jen CAB 23), CAB 23/76/10, jednání kabinetu, 31. května 1933, s. 4.

Společnosti národů z konce února 1933. Jednání v Ženevě popisoval jako marnou snahu v hledání jakéhokoli východiska z nevyřešené a neřešitelné otázky odzbrojení: „*Celé toto napětí bylo, podle mého názoru, umocněno tím, že stagnace konference byla podporována francouzsko-britskou spoluprací a projevovala se při každé příležitosti stále zřetelněji již několik měsíců.*“²⁰ Londýn se, dle jeho mínění, snažil vnutit odzbrojovací konferenci jediné možné východisko, a to cestu nejmenšího odporu, tedy řešení na základě malého kvalitativního odzbrojení. Od této doby proto Itálie zaujímala spíše vyčkávací stanovisko. Aloisi se dne 11. března během rozhovoru s MacDonalodem, Simonem a Edenem, vyjadřoval v tom smyslu, že krize odzbrojovací konference je natolik velká a politicky motivovaná, že je nutné toto napětí nejprve odstranit. Navrhoval dokonce její přerušování, dokud se nepodaří nalézt společné řešení. Italové se tak snažili do určité míry odvrátit pozornost od ženevské konference, proto vyvíjeli snahu, aby jednání o všech důležitých otázkách Evropy byla přesunuta pouze na jednání mezi velmocemi. Aloisi současně navrhoval, aby bylo německým požadavkům na zrovnoprávnění vyhověno tak, aby k němu došlo postupně v několika fázích.²¹ Britský ministr zahraniční Simon si pochopitelně uvědomoval, že nebylo důležité, kdo bude obviňován z krachu konference, pokud k němu skutečně dojde, ale mnohem zásadnější význam měly mít následky, a sice neomezené zbrojení států a prohloubení nepřátelství mezi Francií a Německem, Německem a Polskem, mezi Itálií a Jugoslávií, Francií a Itálií a tak dále. Simon uzavíral, že „*úsilí věnované za posledních dvanáct měsíců diskusím o otázkách odzbrojení nevedly nikam, jen k dalším diskuzím.*“²²

Optimismus v hledání odpovědi na evropské otázky bezpečnosti a odzbrojování se tak stal pro mnohé evropské představitele spíše příslovečným luxusem, který si nemohli dovolit, pokud nechtěli zastírat realitu. Ale přece jenom se našli tací, kteří věřili a doufali, že naděje pro Evropu existuje. Jedním z nich byl i francouzský velvyslanec v Římě Henry de Jouvenel, zastánce francouzsko-italského sbližování a Paktu čtyř velmocí. Jouvenela vyslal na zvláštní šestiměsíční misi do Říma v lednu 1933 ministr zahraničních věcí Joseph Paul-Boncour, který chtěl oživit myšlenku spolupráce mezi Francií a Itálií na Balkáně, ale i jinde v Evropě. Jouvenelovy instrukce byly jasné – měl položit základy trvalého porozumění mezi Francií a Itálií a zároveň zabránit vytvoření dvou soupeřících bloků ve střední Evropě, Malé dohody a italského bloku tvořeného Rakouskem a

²⁰ Aloisi Mussolinimu, 4. března 1933, IDDI VII, s. 176.

²¹ MAZUR, s. 148.

²² TNA, CAB 24/239/2, SIMON, John, The Crisis in Europe, 28. února 1933, s. 2.

Maďarskem. Společné obavy z Německa, které posílil Hitlerův nástup k moci, přispěly ke vzájemnému sblížení, a stejně tak společný zájem na zachování nezávislosti Rakouska, které bylo ohrožováno nacistickými pokusy o destabilizaci tamního politického systému.²³ Jouvenel si ale uvědomoval, že vzájemné vztahy Francouzů a Italů značně utrpěly soupeřením ve středozezemním prostoru, jak dokládala i Londýnská konference z roku 1930, na které Francouzi nevyslyšeli italské volání po námořní paritě, ale také italská agresivní politika ve střední a východní Evropě, která ohrožovala Malou dohodu, spojení Francie. Jouvenel vyčítal italské vládě, že se nesnaží nijak ovlivnit veřejné mínění ve prospěch Francie a že dovolí italskému tisku publikovat štvavé články proti Francii, dokonce zazlíval italské vládě, že překrucuje fakta, falšuje dokumenty, přibarvuje události a zprávy v neprospěch Francie a ve prospěch Velké Británie. Současně také chápal, že pokud mělo dojít ke zlepšení italsko-francouzských vztahů, neúspěch odzbrojovací konference tomu nepřispěje.²⁴

Nic nenasvědčovalo tomu, že by italská delegace v Ženevě měla v úmyslu jednání nějakým způsobem bojkotovat. Italskou delegaci tvořili ministr zahraničí Dino Grandi, ministr letectví Italo Balbo nebo bývalý ministr spravedlnosti Vittorio Scialoja a početná skupina odborníků z různých oblastí. Grandi, jež byl poměrně výraznou osobností italské politiky, stál až do začátku srpna 1932 v čele ministerstva zahraničí, poté byl jmenován velvyslancem Itálie ve Velké Británii, kde sloužil do října 1939. Grandi jasně formuloval cíle zahraniční politiky své země. Spočívaly v tom, že Itálie se měla stát rozhodující silou mezi Francií a Německem na jedné straně a mezi Německem a Velkou Británií na straně druhé. Poté, co se Grandi přesunul na velvyslanectví v Londýně, za italskou zahraniční politiku formálně odpovídal Mussolini jako ministr zahraničí, ale musel počítat s tím, že diplomatický štáb nebyl zcela fašistický. Na ministerstvu zahraničí mnozí úředníci sice podporovali revizionistickou politiku Itálie, ale dávali přednost úzkému vztahu s Velkou Británií před Německem. Spojenectví fašistické Itálie s nacistickým Německem nebylo tak jednoduché.²⁵

Již 10. února 1933 navrhl Grandi italský plán odzbrojení, který stavěl na zákazu těžké výzbroje všeho druhu, včetně všech typů tanků, dále zákazu prostředků chemické a bakteriologické války a revizi válečného práva s cílem zajistit účinnější ochranu civilního

²³ PAVLOVIĆ, Vojislav, *Le conflit franco-italien dans les Balkans 1915–1935. Le rôle de la Yougoslavie*. In: Balcanice, roč. 36, 2005, s. 193.

²⁴ Theodoli Suvichovi, 5. března 1933, IDDI VII, s. 180–183.

²⁵ GOESCHEL, Christian, *Mussolini e Hitler. Storia di una relazione pericolosa*, Bari 2019, s. 27–28.

obyvatelstva. K tomuto návrhu je nutné podotknout, že na rozdíl od Francie neměla Itálie takové průmyslové struktury a finanční kapacity, aby mohla udržovat vysokou produkci kvalitní těžké výzbroje. Plán by tak výrazně zbrojně omezil Francii, byl proto velmi záhy odmítnut.²⁶

Na začátku března odjel britský ministerský předseda MacDonald do Ženevy, aby se pokusil o záchranu odzbrojovací konference před krachem, protože si uvědomoval, že neúspěch konference by pravděpodobně ovlivnil nadcházející ekonomickou konferenci v Londýně, která se měla brzy uskutečnit.²⁷ Jeho cílem bylo najít smírní řešení pro dotčené země v otázce odzbrojení a bezpečnosti. Ještě předtím se MacDonald zastavil v Paříži, aby se setkal se svým protějškem Édouardem Daladierem. Přesvědčoval ho, aby francouzská vláda přijala rozumný kompromis, který by zabránil neúspěchu konference.²⁸ Mezitím se ministr Simon v rozhovorech s Grandim zmiňoval o vzájemných vztazích, které v Evropě mezi státy panovaly. Zdůraznil, že Velká Británie neschvaluje revizionistické tendence Německa, které by mohly ohrozit mír v Evropě. A že pokud by vznikla úzká německo-italská spolupráce s prosazováním rozhodné revizionistické politiky, italsko-britská spolupráce by se stala velmi obtížnou. Grandi řekl: „*V poslední době máme dojem, že Itálie přešla na druhou stranu plotu.*“²⁹ Obavy z německého sblížení skutečně nebyly liché. Na setkání Hermanna Göringa a jeho italského protějšku Itala Balboa v Římě 11. dubna Göring prohlašoval, že Německo, které se vzdalo své touhy expandovat na západ, se musí rozšířit na východ. A že budoucí mocnost nelze vybudovat bez silné letecké flotily. Balbo s jeho názory souzněl a dodával, že obě letectva, italské a německé, mohou vybudovat značnou sílu. Göring mu sdělil, že stav německého letectva činil asi 80 letadel a že budou potřebovat zhruba dalších 10 let, aby jejich letectvo bylo plně připraveno. Göring tvrdil, že cílem proto bylo překonat kritické období, než bude Německo ozbrojeno nejen *de iure*, ale i *de facto*. Dále se Balbo a Göring společně domlouvali o výcviku německých letců v Itálii.³⁰ Ještě na přelomu dvacátých a třicátých let Mussolini doufal v postupnou fašizaci Německa, proto byla italská vláda v kontaktu například s pravicovou organizací Stahlhelm, složenou z vysloužilých frontových vojáků první světové války, o Hitlerovi ale neměl valné mínění.

²⁶ LA MANTIA, s. 25–26.

²⁷ Ekonomická konference v Londýně probíhala od 12. do 27. července 1933. Jedním z bodů programu byl i britský válečný dluh vůči USA. Případný krach odzbrojovací konference tak mohl negativně ovlivnit hospodářskou situaci v Evropě, a tím i jednání o britském dluhu.

²⁸ Grandi Mussolinimu, 9. března 1933, IDDI VII, s. 196–198.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Německo-italské setkání v Římě, 11. dubna 1933, IDDI VII, s. 429–431.

Doufal však, že se podaří využít německého revizionismu ve prospěch italských zájmů.³¹ Hlavním prostředníkem mezi Duce a Hitlerem se stal Giuseppe Renzetti, pravidelný Hitlerův host, který měl na nacistického vůdce značný vliv. Působil v podstatě jako Mussoliniho prodloužená ruka v Německu, figuroval tak jako prostředník mezi německým nacionálním socialismem a italským fašismem.³² Dlouhodobě pobýval v Německu, byl členem italské mise v Horním Slezsku. Poté zastával řadu funkcí, které byly kryty jeho činností ve službách fašistických organizací a ministerstva zahraničních věcí. Mussolinimu zasílal zprávy o dění v Německu často, někdy téměř denně.³³

Duce v první řadě nechtěl připustit, aby vůdčí postavení revolučního hnutí namísto Itálie zaujalo Německo. Hitler však ujišťoval, že chce udržovat dobré vztahy s fašistickou Itálií, alespoň se v tomto duchu vyjadřoval v soukromých rozhovorech s Renzettim. Ve své zprávě z 31. ledna 1933 Renzetti uvedl, že mu Hitler sdělil, že bude důsledně obhajovat přátelské vztahy s Itálií a že si v nejbližší době přeje uskutečnit setkání s Mussolinim, ať již na oficiální úrovni nebo soukromé. V průběhu let 1931 a 1932 Hitler opakovaně žádal Mussoliniho o rozhovor, ale ten o něj tehdy neprojevoval zájem.³⁴ Je však nutné říci, že italská vláda se nesnažila udržovat vztahy jen s Hitlerem a NSDAP, ale také s dalšími pravicovými německými uskupeními, jako například s výše zmíněným Stahlhelmem, neboť se domníval, že tato organizace má v Německu velmi širokou podporu, i když opak mohl být pravdou. Tato diverzifikace italsko-německých vztahů byla součástí Mussoliniho strategie, prostřednictvím níž chtěl do jisté míry ovlivňovat Hitlera. Mussolini zkrátka nikdy neměl plnou důvěru v německého kancléře a obával se přílišného upevnění národněsocialistického režimu v Německu, protože si uvědomoval jeho nebezpečí pro Evropu. Proto pro něj bylo výhodné dohodnout se s Velkou Británií a Francií na udržení Německa „na uzdě“. Svým návrhem Paktu čtyř o spolupráci Itálie, Německa, Velké Británie a Francie chtěl zabránit vzniku dvou protichůdných bloků, které by se poměrně přirozeně mohly mezi těmito zeměmi zformovat.³⁵

Zatímco Německo během jara 1933 stupňovalo své požadavky na zrovnoprávnění ve zbrojení, které byly pro Francii nepřijatelné, britská vláda se v čele s ministerským předsedou MacDonalodem snažila přimět Francouze ke smířcímu řešení, a současně Berlín

³¹ SMITH, s. 59.

³² DE FELICE, Renzo, *Mussolini e Hitler. I rapporti segreti 1922–1933*, Firenze 1975, s. 214.

³³ MILZA, Pierre, *Hitler e Mussolini. Tutti i segreti di una tragica amicizia*, Milano 2015, s. 15.

³⁴ DE FELICE, s. 252–253.

³⁵ GIORDANO, Giancarlo, *Il patto a quattro nella politica estera di Mussolini*, Bologna 1976, s. 17.

k odkladu zrovnoprávnění. Odzbrojovací konference se dostala do patové situace, a tak se MacDonald rozhodl vydat na již zmiňovanou cestu do Ženevy, kde předložil komplexní a podrobný plán. Ministerský předseda vystoupil 16. března na ženevském plénu a nastínil návrh všeobecného odzbrojovacího urovnání.³⁶ MacDonaldův plán byl rozdělen do dvou částí, z nichž první se věnovala zajištění bezpečnosti a druhá odzbrojení. Jednalo se o poměrně obsáhlý návrh o několika desítkách člancích, který především určoval poměry vojenských sil jednotlivých evropských zemí.³⁷ Předpokládal, že během pěti let sníží Francie, Itálie a Polsko počet svých armád a Německo zvýší počet svých vojsk na 200 000 mužů. Sovětskému Rusku by byla povolena armáda o síle 500 000 mužů.³⁸

MacDonaldův plán vycházel především z Briand-Kelloggova paktu, neboť stanovoval, že v případě porušení této smlouvy nebo pouhé hrozby jejího porušení, mělo mít pět velmocí pravomoc svolat konferenci signatářů paktu, která měla rozhodovat o dalším postupu. Přijetí rozhodnutí na této konferenci pak mělo být na základě většiny hlasů, ale schválení již všech mocností. Do jisté míry tak mohl MacDonaldův projekt oslabovat Společnost národů a předpokládal účast Spojených států amerických a Sovětského svazu. To, že MacDonald tímto svým plánem zdůraznil význam mocností, iritovalo malé státy, které nebyly příliš brány v úvahu. Dalším problémem bylo, že MacDonald navrhoval, aby Německo, Francie, Itálie a Polsko měly stejný nárok na maximální počet 200 000 vojáků. Po dobu platnosti úmluvy, tedy po dobu pěti let, stále nemělo mít Německo nárok na vlastní letectvo.³⁹ O dva dny později na setkání s Mussolinim v Římě navrhovali britští ministři, aby bylo projednávání tohoto plánu odloženo až na povelikonoční schůzi odzbrojovací konference v Ženevě, tedy nejdříve na 25. dubna 1933. Italský plán Paktu čtyř velmocí měl dostat přednost. Původně se však měl MacDonaldův plán projednávat již 23. března.⁴⁰

³⁶ Graham Mussolinimu, 16. března 1933, IDDI VII, s. 236–237.

³⁷ TNA, CAB 24/239/24, MACDONALD, James, Ramsay, Draft Disarmament Convention, 16. března 1933.

³⁸ GASIOROWSKI, Zygmunt J., *Did Pilsudski Attempt to Initiate a Preventive War in 1933?* In: *The Journal of Modern History*, roč. 27, 1955, č. 2, s. 144.

³⁹ MAZUR, s. 151.

⁴⁰ Suvich Grandimu, březen 1933, IDDI VII, s. 286–288.

2 Římská cesta a první návrh Paktu čtyř velmocí

2.1 Spolupráce čtyř západních mocností

Úvahy o spolupráci čtyř západních mocností nepřišly až s rokem 1933, ale objevovaly se již dříve. Možnost užší spolupráce Velké Británie, Německa, Itálie a Francie přicházely na přetřes zejména od roku 1931, kdy takovou spolupráci navrhovaly Spojené státy americké. Nešlo však o žádnou konkrétní podobu spolupráce. Američané na začátku roku 1931 nabídli západoevropským mocnostem zahájení neformálních konzultací, které do jisté míry souvisely s přípravou odzbrojovací konference. Američanům samozřejmě nejvíce záleželo na tom, aby Evropa dospěla v odzbrojovací otázce k dohodě, která měla přispět k politické i hospodářské stabilitě, a tedy i k úspěšnému splácení válečných dluhů Spojeným státům americkým. Tato koncepce spolupráce se projevila již v diskusích o volbě předsedy konference a jeho zástupců.⁴¹

Když se 8. dubna 1932 ve Velké fašistické radě projednávala mezinárodní situace, Benito Mussolini uvedl, že „*nejchoulostivějším problémem je nutnost revize, jež musí být řešena na půdě Společnosti národů*“.⁴² O revizionismu mluvil Mussolini ve svých projevech častěji, což vyvolávalo neklid mezi mnohými politiky. Revizionismus ale nebyl jediným tématem jeho projevů o zahraniční politice. V projevu před svými podporovateli 23. října 1932 v Turíně navrhoval spolupráci čtyř západních mocností namísto univerzalistického přístupu Společnosti národů, ale revize se také dotkl. Domníval se, že jen tak může být zajištěn mír v Evropě a její ekonomická prosperita. Právě tento jeho projev se stal základem pro vypracování Paktu čtyř velmocí. Svými zmínkami o revizi však znepokojoval francouzskou vládu a československého ministra zahraničí Edvarda Beneše, který prohlašoval, že smlouvy je třeba dodržovat. Mussolini s tím souhlasil, ale také tvrdil, že smlouvy lze také revidovat na základě dohody mezi zeměmi. Příznivý ohlas Duceho říjnový projev zaznamenal především ve Velké Británii.⁴³ Mussolinimu přirozeně záleželo na dobrých vztazích se západními mocnostmi, především s Francií, aby dosáhl revize poválečných smluv nebo narovnání v koloniální otázce.⁴⁴

⁴¹ MAZUR, s. 49.

⁴² Periodická zpráva za I. čtvrtletí, 10. dubna 1933, Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR (dále jen AMZV), fond Politické zpravodajství zastupitelských úřadů 1918–1975 (dále jen PZZÚ), zastupitelský úřad (dále jen ZÚ) Řím, s. 26.

⁴³ RIDLEY, s. 271.

⁴⁴ BUCCIANTI, Giovanni, *Verso gli accordi Mussolini-Laval. Il riavvicinamento italo-francese fra il 1931 e il 1934*, Milano 1984, s. 156.

2.2 Pozvání britských ministrů do Říma

Benito Mussolini dal svému návrhu na spolupráci čtyř západních mocností konkrétní podobu až v březnu 1933. Pakt čtyř velmocí o spolupráci Itálie, Velké Británie, Francie a Německa se rozhodl nejprve představit zástupcům Velké Británie. Nicméně když britský ministerský předseda James Ramsey MacDonald a šéf Foreign Office John Simon přijali pozvání Benita Mussoliniho, odjížděli do italské metropole s cílem promluvit s Duceem o předpokladech a nutnosti zachování evropského míru a záchrany probíhající odzbrojovací konference v Ženevě. Nebylo jisté, zda jel MacDonald do Říma s nějakým určitým plánem, nebo skutečně odjížděl s cílem promluvit s Duceem o obecných evropských otázkách a zejména o pokračování odzbrojovací konference, což by potvrzovaly informace francouzského velvyslance v Římě Henryho de Jouvenela. Ten obdržel šifrovanou zprávu od ministra zahraničí Josepha Paula-Boncoura v předvečer příjezdu Britů 17. března 1933, která potvrzovala, že MacDonald jede do Říma opravdu „s prázdnou“.⁴⁵ Ale některé zákulisní zprávy z Londýna, Paříže, ale například i z Bělehradu tvrdí, že britský ministerský předseda se ještě před odjezdem do italské metropole na své zastávce v Ženevě vyjádřil, že má v úmyslu navrhnout Mussolinimu vytvoření jakéhosi užšího kruhu států pro řešení mezinárodních otázek. Tuto informaci mimo jiných potvrzoval také československý vyslanec v Bělehradě Robert Flieder. MacDonald prý spolupráci států nazval Klubem přátel.⁴⁶ V Paříži kolovaly ale i jiné informace, přestože se je Paul-Boncour snažil vyvracet. Podle nich odjel MacDonald vyjednat s Duceem středozevní francouzsko-italský pakt, nebo dokonce tripartitní francouzsko-italsko-jugoslávskou smlouvu.⁴⁷ Podle jiných zdrojů odjížděl britský ministerský předseda do Říma na plánovanou oficiální návštěvu a Mussolini jen využil příležitosti k předložení návrhu Paktu čtyř velmocí.⁴⁸ Později, při příležitosti projednávání rozpočtu francouzského ministerstva zahraničí 6. dubna 1933 mohl Paul-Boncour potvrdit jen to, že MacDonaldova cesta do Říma byla plně provedena se souhlasem francouzské vlády, ale opět vyvracel, že již dopředu byla domluvena konkrétní spolupráce zemí.⁴⁹ Britský velvyslanec v Paříži William Tyrrell měl zřejmě své informace. V telegramu Simonovi do Londýna ze 16. března predestíral, že v Římě může

⁴⁵ Periodická zpráva za I. čtvrtletí, 10. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím, s. 20–21.

⁴⁶ Běžná zpráva, 3. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bělehrad.

⁴⁷ Tajná zpráva, 20. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

⁴⁸ ROMANO, Sergio, *La politica estera fascista, un dramma in due atti*. In: *Il Politico*, roč. 76, 2011, č. 3, s. 316.

⁴⁹ Běžná zpráva, 7. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

dojít k uzavření dohody Itálie, Francie a Jugoslávie a varoval ho, že Quai d'Orsay se stane skutečnou překážkou, pokud by k této spolupráci mělo dojít.⁵⁰ Dle informací československého ministra zahraničí Edvarda Beneše bylo hlavním účelem římské cesty MacDonalda promluvit s Duceem o možnosti italsko-francouzského sblížení, a tedy zamezení italsko-německého sblížení, dále pak o situaci ve střední Evropě, zejména v Jugoslávii, a konečně o spolupráci čtyř západních mocností, kterou prý měli britský ministerský předseda se svým italským protějškem již dopředu domluvenou.⁵¹

At' byly domněnky jakékoliv, jisté je, že Mussolini měl svůj plán připraven. Pro jeho předložení si navíc vybral vhodnou chvíli, neboť jednání odzbrojovací konference ustrnulo. Již na začátku března se MacDonald a Simon rozhodli zahájit dvoustranná jednání s delegacemi ostatních mocností a snažili se přimět Édouarda Daladiera i Konstantina von Neuratha, aby přijeli na jednání do Ženevy, ale německá strana měla pochybnosti, protože dosud, dle jejich názoru, nebyly nejdůležitější otázky pro Německo dostatečně řešeny, proto z Berlína přišla zamítavá odpověď na tato dvoustranná jednání. Veškeré úsilí britského premiéra o zprostředkování nějakého řešení selhávalo. Britské straně se nedařilo najít cestu ze slepé uličky a dospět k celoevropské dohodě o odzbrojení.⁵²

Fulvio Suvich,⁵³ Duceho náměstek na ministerstvu zahraničí, jenž byl výraznou postavou při vyjednávání o Paktu čtyř velmocí,⁵⁴ tvrdil, že římské setkání bylo iniciováno na popud Britů, a sice, že si schůzku přímo vyžádal britský ministerský předseda MacDonald. Když z Londýna přijel MacDonald do Ženevy, aby zde 16. března 1933 představil svůj výše zmiňovaný odzbrojovací plán, sdělil Aloisimu, šéfovi Mussoliniho kabinetu, který na odzbrojovací konferenci zastupoval italskou vládu, že je jeho přáním vydat se do Říma. Zároveň se měl vydat britský velvyslanec v Římě Ronald William Graham za Mussolinim, aby tuto MacDonalduvú žádost podpořil. Dle Suviche Duce souhlasil a vydal zvláštní pozvání do Říma pro MacDonalda i Simona.⁵⁵ At' již iniciativa vzešla od Mussoliniho, nebo britských ministrů, jednání v Římě započalo 18. března v sobotu a pokračovala až do pondělí 20. března 1933.

⁵⁰ TNA, fond Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office correspondence 1920 onwards (dále jen FO 800), FO 800/288, telegram Tyrrella Simonovi, 16. března 1933.

⁵¹ Beneš z Ženevy, 21. března, č. 211–212/33, AMZV, fond Telegramy došlé 1933.

⁵² MAZUR, s. 146–147.

⁵³ Suvich se snažil zajišťovat hladký průběh ministerstva zahraničí po dobu, kdy stál Mussolini v jeho čele, tedy v letech 1932 až 1936. Nedokázal však zcela zabránit tomu, aby zahraniční politika zůstala zcela nestranná a nepodléhala moci Mussoliniho a jeho strany.

⁵⁴ LUCIOLLI, Mario, *Mussolini e l'Europa. La politica estera fascista*, Milano 2009, s. 33.

⁵⁵ Suvich Grandimu, březen 1933, IDDI VII, s. 286.

Když se James Ramsay MacDonald s Johnem Simonem vydali do Říma, jednalo se o první oficiální návštěvu Itálie britského představitele od konce první světové války. Britské veřejné mínění, tisk i někteří politikové na ni hleděli s nadějí, že dojde k užší evropské spolupráci a že se podaří překlenout spory, které opanovaly odzbrojovací konferenci. Jak ale poznamenával československý vyslanec v Londýně Jan Masaryk: „*Některé pozitivní projevy vládní i opoziční mohly být přehnané, neboť stěží šlo očekávat, že najednou dojde v Evropě k harmonické spolupráci.*“⁵⁶ Italský tisk již předem oznamoval, že na setkání bude projednávána rekonstrukce Evropy a budoucí organizace míru.⁵⁷ Příjezd MacDonalda a Simona do Říma se očekával v sobotu později odpoledne. Ještě před jejich příjezdem si však Mussolini k sobě pozval francouzského velvyslance Jouvenela, aby mu předložil kompletní návrh Paktu čtyř velmocí k nahlédnutí. Německá vláda věděla o existenci návrhu Paktu čtyř již od 14. března. Mussolini sdělil německé straně obrysy dohody, a současně italský velvyslanec v Berlíně Vittorio Cerruti předal celý návrh německému ministru zahraničí baronu Konstantinu von Neurathovi, přičemž zdůraznil, že se jedná o přísně důvěrný dokument. Mussoliniho záměrem bylo, aby německá vláda viděla text Paktu čtyř jako první, neboť chtěl znát Hitlerův názor, zda má v iniciativě pokračovat či nikoliv. Následujícího dne vydala německá vláda memorandum, ve kterém vyjádřila opatrné stanovisko vůči Paktu čtyř. Veskrze se memorandum vyjadřovalo kladně a hodnotilo Mussoliniho návrh jako projekt, který může být vhodným nástrojem pro řešení evropských krizí, přestože německé zahraniční ministerstvo mělo určité výhrady vůči obsahu jednotlivých článků.⁵⁸ Když pak Mussolini přijal MacDonalda a Simona v Palazzo Venezia na Benátském náměstí v Římě, byl si jist, ujištěn německou stranou, že má smysl v projektu pokračovat, a o obsahu Paktu čtyř tak vedl s Brity jednání až do pondělí 20. března.⁵⁹

Než tedy Mussolini přijal britské ministry, přijal francouzského velvyslance Jouvenela na devátou hodinu ranní. Duce mu předal návrh Paktu, měl o něm však zachovat mlčení. Představil mu jej jako plán, který předpokládal projekt spolupráce čtyř mocností, v němž by Itálie měla roli vyvažující a umírněné mocnosti v tom smyslu, že by měla za úkol udržet Německo v politické stabilitě a zároveň projevit pochopení pro některé jeho požadavky, zejména ty, jež se týkaly zrovnoprávnění ve zbrojení. Londýn

⁵⁶ Běžná zpráva, 21. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Londýn.

⁵⁷ Periodická zpráva za I. čtvrtletí, 10. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím, s. 20–21.

⁵⁸ GIORDANO, s. 15–16.

⁵⁹ Běžná zpráva, 20. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím.

měl mít pozitivní vliv na Paříž tím, že by vyvíjel tak na Francouze, aby narovnali své vztahy s Itálií. Itálie, prostředník a vyvažující pól v tomto seskupení, si tak, dle Mussoliniho, měla zasloužit spravedlivou odměnu v podobě přijetí některých svých nesplněných poválečných územních požadavků.⁶⁰

Dále se Mussolini setkal ještě s maďarským ministrem zahraničí Kálmánem Kányou. Ministr Kánya si již delší dobu přál uskutečnit cestu do Říma, aby s Duceem pohovořil o situaci v Jugoslávii, respektive chorvatské otázce.⁶¹ Měl dojem, že revoluční nacionalistické tendence v Jugoslávii poněkud zesílily, což prý bylo způsobeno represivním postojem Bělehradu. Ze zhoršující se politické situace obviňoval také Malou dohodu a její snahu o těsnější spolupráci uzavřením Organizačního paktu ze 16. února 1933.⁶² Poté, co si Mussolini vyslechl ministrovu obavu z vývoje v Jugoslávii, seznámil Kányu s propozicemi Paktu čtyř velmocí. Kromě Duceho se Kánya setkal také s papežem a vatikánským státním sekretářem Pacellim.⁶³ Kányu o pozdějším římském jednání mezi Mussolinim a Brity informoval Suvich.⁶⁴ Maďarský ministr byl podporovatelem Paktu čtyř a veřejně se za Mussoliniho projekt stavěl. Později v rozhovoru pro *Popolo d'Italia* z 27. června 1933 se vyjádřil v tom smyslu, že Pakt čtyř velmocí měl zajistit mír na dostatečně dlouhou dobu a otevřít cestu k zdravějšímu vývoji v Evropě. Zcela přiznával zásluhy Mussoliniho „diplomatickému rozhledu a houževnatosti“.⁶⁵

Mussolini měl pak ještě v úmyslu pozvat si německého velvyslance Ulricha von Hassela a britského velvyslance Grahama, aby i je informoval o svém návrhu, ale již to nestihl, protože jej zdržel Jouvenel. A on sám musel odjet do Ostie, kde chtěl v předstihu přivítat MacDonalda se Simonem. A tak návrh předal Suvichovi, který oba velvyslance informoval sám.⁶⁶ Německý velvyslanec však s největší pravděpodobností o návrhu dohody od své vlády věděl.

Jouvenel Mussoliniho projekt uvítal jako naději na zlepšení italsko-francouzských vztahů, které se mu během jeho diplomatického působení nedařilo napravit. Když byl Jouvenel na začátku roku 1933 vyslán do Říma, měl se pokusit se o nápravu vzájemných vztahů obou zemí a vyvinout veškeré úsilí o sblížení.⁶⁷ V březnu 1933 mu ve funkci

⁶⁰ BUCCIANI, s. 137.

⁶¹ BIONDICH, Mark, *Vladko Maček and the Croat Political Right, 1928–1941*. In: *Contemporary European History*, roč. 16, 2007, č. 2, s. 207.

⁶² Rozhovor Kányi s Mussolinim, 17. března 1933, IDDI VII, s. 247–248.

⁶³ Eugenio Maria Giuseppe Giovanni Pacelli (1876–1958) se později stal papežem Piem XII.

⁶⁴ Periodická zpráva za I. čtvrtletí, 10. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím, s. 21.

⁶⁵ Běžná zpráva, 29. června 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím.

⁶⁶ Periodická zpráva za I. čtvrtletí, 10. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím, s. 21.

⁶⁷ Běžná zpráva, 11. května 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

zbývaly pouhé tři měsíce, ale v nápravě vzájemných vztahů nebyl zcela úspěšný. Jeho významná podpora Mussoliniho projektu Paktu čtyř, který obhajoval již od počátku, přirozeně pramenila z toho, že úspěch dohody mohl být oním posledním možným pokusem záchrany italsko-francouzských vztahů a také jeho osobním diplomatickým úspěchem. Ale samozřejmě Jouvenel nebyl zcela bez pochybností. Jeho četné dotazy cílily především na samotnou podstatu projektu, protože mu nebylo jasné, co by jím Francie získala. Mussolini ho ubezpečoval, že Paříž získá nejen bezpečnost, ale také spolupráci a v jistém smyslu doplnění a naplnění politiky Locarna.⁶⁸ Jouvenela přesvědčil, protože skutečně věřil, že Pakt čtyř může být východiskem z evropské krize. Dal si proto pečlivě záležet, aby se, zejména v diplomatických kruzích, vyjadřoval o Paktu čtyř v tom nejlepším světle, a to zejména před zástupci malodohodových zemí, jejichž vlády začaly velmi brzy vyjadřovat negativní stanoviska k Paktu čtyř. Jouvenel po diplomatech Československa, Jugoslávie, Rumunska, ale i Polska žádal, aby jejich země projevíly dobrou vůli a naznačoval, že Mussolinimu se nemá dávat příležitost, aby z nezdaru svého návrhu mohl vinit Francii nebo některého z jejích spojenců. Z eventuálního neúspěchu měli být, dle jeho slov, viněni Britové nebo Němci.⁶⁹ Jouvenel se proto později často mezi diplomaty uchýloval k mírným výhrůžkám, když naznačoval, že je Malá dohoda v Římě vnímána „jako narušitelka míru a Jugoslávci měli pověst těch, co rozpoutali válku“.⁷⁰

Po představení Paktu čtyř velmocí se skutečně začínalo vytvářet uvolněnější klima mezi Francií a Itálií. Jestliže někteří Mussoliniho osočovali, že měl v úmyslu obnovit starý evropský koncert v podobě čtyřčlenného direktoria, což ale později jednoznačně popíral, Jouvenel v Paktu čtyř viděl především počátek zlepšení italsko-francouzských vztahů, které měly sice dlouhou tradici přátelství, ale které byly současně negativně poznamenány soupeřením o nadvládu ve středozezemním prostoru, ale také třeba spory o oblasti v severní Africe, zejména Tuniska.⁷¹ Jouvenel nebyl jediný, kdo se snažil zahájit politiku détente mezi oběma zeměmi. Bývalý premiér Édouard Herriot byl prvním, kdo se na začátku roku 1933 přihlásil ke slově smíření a uznal křivdy, které byly Itálii mírovými smlouvami způsobeny.⁷²

⁶⁸ Setkání Mussoliniho, MacDonalda, Simona, 18. března 1933, IDDI VII, s. 250.

⁶⁹ Periodická zpráva za I. čtvrtletí, 10. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím, s. 25.

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ SHORROCK, William, *The Tunisian Factor in Franco-Italian Relations, 1881–1940*. In: Proceedings of the Meeting of the French Colonial Historical Society, roč. 8, 1985, s. 169.

⁷² BUCCIANI, s. 140.

Obsah plánu měl nicméně zůstat po nějakou dobu tajný, proto jej kromě velvyslanců, ministra Kányi, německé vlády a ministerstva zahraničí, znali jen MacDonald a Simon.⁷³ Ale v diplomatických kruzích se jeho obsah rozšířil během pár hodin.

2.3 První reakce na návrh Paktu čtyř velmocí

Britský ministerský předseda a šéf Foreign Office se dle plánu vydali na římské setkání s Mussolinim přes Ženevu, kde na ministry již čekal Mussoliniho vůz,⁷⁴ který je odvezl do Janova, odkud letěli do Ostie letadlem, pilotovaným Mussoliniho ministrem letectví Italo Balboem.⁷⁵ MacDonald ještě před svým odletem v Janově přijal tamní novináře a ujistil je, že věří, že jen úzkou evropskou spoluprací by mohla být nalezena cesta z politických i ekonomických nesnází, ve kterých se Evropa nacházela. Tvrdil, že nebylo času nazbyt, protože existovala-li skutečná vůle k míru, musel být organizován urychleně. Poté, co v pozdějších odpoledních hodinách 18. března 1933 dorazili britští ministři do Říma, došlo navečer k samotnému jednání s Duceem v Palazzo Venezia, reprezentačního sídla Velké fašistické rady, o návrhu Paktu čtyř velmocí, jenž byl Britům předán již po příletu na letišti. Toto první jednání trvalo zhruba hodinu a půl.⁷⁶ Mussolini měl návrh spolupráce čtyř mocností připraven již od 4. března. Sám jej sepsal na svém letním sídle – středověkém hradě Rocca delle Caminate v regionu Emilia-Romagna. Je však pravděpodobné, že podklady pro něj vypracovalo ministerstvo zahraničí.⁷⁷

Druhý den v neděli následovala prohlídka Kapitolu a třídy Via dell'Impero, dnešní Via dei Fori Imperiali, v poledne byli přijati králem Viktorem Emanuele III. Odpoledne se pak pokračovalo na britském velvyslanectví v poradách s Mussolinim. Jednání trvala opět přibližně hodinu a půl. Večer téhož dne MacDonalda přijal papež Pius XI. V pondělí 20. března dopoledne pak přijal italské i zahraniční korespondenty a krátce po poledni nasedl na vlak do Paříže, kde se měl setkat s představiteli francouzské vlády a dalšími čelními politiky a probrat výsledky jednání s Mussolinim. V Janově se k MacDonaldu připojil Simon, který sem odpoledne odletěl letadlem. Francouzský, německý a americký

⁷³ Mussolini Grandimu, 18. března 1933, IDDI VII, s. 255.

⁷⁴ LAMB, s. 133.

⁷⁵ Tamtéž.

⁷⁶ Suvich Grandimu, březen 1933, IDDI VII, s. 286.

⁷⁷ MAZUR, s. 153.

velvyslanec byli o průběhu jednání informováni Duce v neděli na soirée na britském velvyslanectví.⁷⁸

Ministerský předseda MacDonald vyjádřil potěšení z návštěvy v Římě. Domníval se, že pouze spoluprací mezi čtyřmi západními mocnostmi lze dosáhnout trvalého míru v Evropě. Protože situaci považoval za vážnou, ne-li kritickou, protože odzbrojovací konference nedošla k žádné dohodě, další otálení proto považoval za nebezpečné. Nicméně naznačoval, že Francouzi se nevyhnutelně začnou ptát, k čemu je italský projekt bude zavazovat a jaký dopad bude mít na střední a východní Evropu. Tím měl MacDonald na mysli zejména diskuzi o Polském koridoru, budoucnosti Maďarska a postavení Jugoslávie, ale i ostatních členů Malé dohody.⁷⁹ Správně předpovídal, že situace bude vyžadovat velmi opatrné jednání s francouzskou vládou.⁸⁰ Oficiální komuniké z jednání pak hovořilo o tom, že obsahem římských rozhovorů byla dohoda o kooperaci čtyř velmocí, která byla připravena šéfem italské vlády, za účelem zajištění delší mírové periody v duchu Briand-Kelloggova paktu a Pakt o neútočení a zákazu násilí, který deklaroval vůli zemí neuchylovat se k násilí.⁸¹ Německý velvyslanec Hassel informoval svoji vládu o římském jednání, zachovával si však odstup a dával nepokrytě najevo mírnou skepsi nad Mussoliniho návrhem spolupráce čtyř západních mocností. Podle československého vyslance v Římě Františka Chvalkovského zavládlo prý v Palazzo Chigi, tehdejšího sídla ministerstva zahraničí, nadšení. Podle jeho informací, se Duce dokonce domníval, že Pakt čtyř by mohl být do deseti dnů všemi mocnostmi parafován.⁸²

První reakce italské vlády z římského setkání byly veskrze optimistické. Atmosféra, v níž se rozhovory odehrávaly, se prý vždy nesla v duchu maximální srdečnosti. Dle Suviche byl MacDonald velmi otevřený a nešetřil projevy obdivu k režimu a Ducemu. Situaci zhodnocoval slovy: „*Reakce tisku po celém světě jsou, pokud můžeme soudit, příznivé. V Římě panuje ohledně této události dobrá nálada. Nyní se očekává reakce dalších dvou mocností, zejména Francie. Německo se již v zásadě vyslovilo pro.*“⁸³ MacDonald zdůrazňoval, že italský návrh má mnoho společných rysů

⁷⁸ Periodická zpráva za I. čtvrtletí, 10. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím, s. 24.

⁷⁹ Mussolini se vyjádřil, že Polský koridor byl jednou z velkých chyb, ke kterému došlo ve Versailles, neboť rozdělil Německo na dvě poloviny. Řekl, že problém má dvě roviny, a sice zajištění kontinuity mezi oběma polovinami Pruska a záruka přístupu k moři pro Polsko. Poláci, dle jeho názoru, navíc problém ztížili osídlením a rozvojem přístavu Gdaňsk. Pokud šlo o otázku revize maďarských hranic, Mussolini byl pro úpravu hranic všude tam, kde byla etnická převaha Maďarů. Setkání Mussoliniho, MacDonalda, Simona, 18. března 1933, IDDI VII, s. 251.

⁸⁰ Tamtéž.

⁸¹ *Four-Power Pact*. In: World Affairs, roč. 96, 1933, č. 2, s. 72–73.

⁸² Periodická zpráva za I. čtvrtletí, 10. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím, s. 25.

⁸³ Tamtéž.

s jeho vlastními názory na situaci v Evropě, spolupráci mezi mocnostmi a otázku odzbrojení.⁸⁴

Britští ministři hodnotili jednání v Římě veskrze pozitivně. Dle Mussoliniho slov, ale i mnohých politických komentátorů, přijal MacDonald italský projekt s nadšením či dokonce snad s úlevou, že bude přece jenom nalezena cesta a zachráněna odzbrojovací konference v Ženevě před krachem a že se podaří uklidnit rozbouřenou politickou situaci na evropském kontinentě. Britům navíc velmi záleželo na úspěchu zmiňované hospodářské konference, která se měla uskutečnit v létě 1933. V Berlíně se Pakt čtyř velmocí dočkal zprvu také velmi kladných ohlasů, i když velvyslanec Hassel nabádal z Říma k opatrnosti. Němci v něm viděli šanci dosáhnout rovnoprávnosti a postupné revize mírových smluv.⁸⁵ Z Paříže však již 18. března, v den prvního jednání Duceho a britských ministrů, přišla nóta od generálního tajemníka na Quai d'Orsay Alexise Légera. Jejím obsahem bylo zamítavé stanovisko k navrženému Paktu čtyř velmocí v takové podobě, v jaké byl představen britským ministrům na římské schůzce, neboť by to znamenalo popření Společnosti národů, ale i francouzského spojeneckého systému. Francouzi argumentovali tím, že by byl posílen hlas velkých mocností na úkor malých zemí v mezinárodních debatách. Francie by taktéž přišla o možnost přímého přátelství a spojení s Itálií, ale v budoucnu také s Německem. Na stranu druhou nóta zdůrazňovala, že nebylo možné Pakt čtyř zcela zavrhnout, protože byl do určité míry přijat jako pokus o upevnění míru v Evropě a zabránění vzniku italsko-německého bloku, který mohl být zdrojem případných konfliktů.⁸⁶

Nejen ze strany Francie přišlo zamítavé stanovisko. Do Prahy Chvalkovský referoval o navrženém Paktu čtyř jako o projektu odkazující se na Pakt Společnosti národů a Briand-Kelloggův pakt, jehož cíli jsou revize mírových smluv v rámci článku 19 Paktu Společnosti národů a realizace odzbrojení s ohledem na MacDonaldův plán, který představil v Ženevě 16. března, dva dny před odjezdem do Říma.⁸⁷ Revizionismus Mussoliniho návrhu, o němž Chvalkovský psal, vyvolal odpor nejen v Československu, ale v celé Malé dohodě a Polsku. Mussolini jej však zpočátku odbýval jako pouhý výraz strachu z toho, že by došlo „*k přezkumu územních přehmatů, k nimž došlo při rozdělování území po první světové válce*“.⁸⁸ Pakt čtyř přišel v době, kdy vzájemné vztahy Itálie a

⁸⁴ MAZUR, s. 173.

⁸⁵ COPPOLA, s. 248–249.

⁸⁶ GIORDANO, s. 17.

⁸⁷ Běžná zpráva, 6. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bělehrad.

⁸⁸ Periodická zpráva za I. čtvrtletí, 10. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím, s. 25.

Československa značně utrpěly, a to zejména uzavřením Organizačního paktu Malé dohody z února 1933,⁸⁹ za jehož hlavního strůjce Mussolini považoval Edvarda Beneše. Zatímco pro Mussoliniho byl Organizační pakt ztělesněním revizionismu Malé dohody, pro Malou dohodu to byl Pakt čtyř velmocí. Vzájemné osočování z revizionismu v Evropě tak tyto události jen akcelerovaly a Mussolini ještě více začal Malou dohodou opovrhovat.

Beneš proto považoval za důležité ještě před příjezdem MacDonalda a Simona instruovat Chvalkovského, aby osvětlil pozici Organizačního paktu. Duce byl velmi znepokojen, když malodohodové země nový statut uzavřely, přestože ještě před jeho podpisem vedl Beneš v Praze rozhovory s vyslanými zástupci několika zemí, včetně Itálie. S mimořádným vyslancem a zplnomocněným ministrem Itálie Guido Roccem hovořil velmi otevřeně. Potvrdil mu, že plán na uzavření Organizačního paktu existuje a že bude uskutečněn. Beneš vyjádřil lítost nad tím, že se s Itálií nepokračovalo v přátelské linii, neboť ta byla přerušena tím, že se Řím vydal na dráhu revizionismu. Rocco ale tvrdil, že revizionistické hnutí nemá původ v Itálii, ale že naopak jeho země jen bránila myšlenky druhých zemí, protože i ve Velké Británii byly revisionistické myšlenky podporovány. Na to mu československý ministr zahraničí odpověděl, že od žádného britského politika o revizi nic neslyšel, zatímco od Mussoliniho ano. Rocco se dále snažil italskou politiku obhajovat tím, že sice je pro revizi, ale ne pro změnu hranic.⁹⁰

Rocco měl jasné instrukce, kterých se měl v Praze držet při rozhovorech o Organizačním paktu. Podle nich měl zdůrazňovat výhrady italské vlády a poukazovat na slabé a rozporuplné prvky nového paktu Malé dohody. Cílem bylo jeho znehodnocení a vyprovokování Beneše k případným protiitalským prohlášením. Po rozhovoru s Benešem Rocco uváděl, že nový „protirevizionistický pakt“ měl pouze demonstrativní charakter, nic neměnil na fungování Malé dohody, ale byl namířen především proti Itálii.⁹¹

Důležitou otázkou bylo uzavírání jiných smluv mimo Malou dohodu. Beneš nevyklučoval, že členové Malé dohody mohly uzavřít separátní smlouvy s Itálií, a narážel tak zejména na Rumunsko, které v roce 1926 uzavřelo s Itálií smlouvu o přátelství, jejíž

⁸⁹ O vzniku Organizačního paktu Malé dohody bylo rozhodnuto již na bělehradské konferenci, která se konala ve dnech 18. a 19. prosince 1932. Poté vedl Edvard Beneš v Praze rozhovory s velvyslanci italským, belgickým, rakouským a francouzským, které o úmyslu Malé dohody informoval. Konečná jednání o novém Statutu Malé dohody proběhla v Ženevě 14. až 16. února 1933, za účasti ministrů zahraničí Beneše, Jevtiče a Titulesca. Jednou z úvah bylo přejmenování Malé dohody na *Pacte constitutif de l'Union Centrale européenne*. Titulescu byl však proti, a tak zůstal starý název.

⁹⁰ Běžná zpráva, 6. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bělehrad.

⁹¹ Rocco Mussolinimu, 7. března 1933, IDDI VII, s. 187–188.

platnost měla vypršet v roce 1933. Zdůrazňoval však, že Organizační pakt neměl přetvářet Malou dohodu v žádné vojenské uskupení, neboť mezi zeměmi neexistovaly žádné vojenské smlouvy, které by se jakkoliv dotýkaly Německa nebo Itálie.⁹² Od roku 1921 probíhaly jen periodické vojenské porady, ze kterých se pořizovaly protokoly, jejichž závěry tvořily takzvané vojenské dohody států Malé dohody. Edvard Beneš ujišťoval, že Organizační Pakt měl ryze politický a hospodářský význam, a současně že Francie nikdy nebyla přítomna vojenských porad a nemá tedy s Paktem nic společného.⁹³ Taktéž Rocco potvrzoval, že Francie nemá s Organizačním paktem nic společného a že snad k němu měla dát pouze svolení, jak prohlašoval francouzský ministr zahraničí Joseph Paul-Boncour.⁹⁴

Československý vyslanec v Bělehradě Robert Flieder Organizační pakt vnímal jako hráz proti revizionismu, jejímž hlavním cílem je udržet mír. Dle rumunského vyslance v Bělehradě Alexandra Gurănesca byl Organizační pakt „synonymem myšlenky obrany míru.“ Domníval se, že Malá dohoda se díky němu stala pevným blokem, který by neměl nikdo chtít rozložit. Potvrzoval, že v Rumunsku přijalo veřejné mínění novou dohodu jako garanci vnitřního i vnějšího klidu. Ale mnozí politici Malé dohody upozorňovali, že bude velmi těžké skloubit zemědělské zájmy Rumunska a Jugoslávie se zájmy převážně průmyslového Československa. Organizačním paktem se Malá dohoda stala stabilním a silným prvkem ve střední Evropě, s cílem zachovat mír. Chvalkovský nicméně do Prahy varoval, že fašistický režim již od začátku roku 1933 svoji zahraniční politiku směřoval na převzetí iniciativy právě ve střední Evropě, ale i v celé Evropě.⁹⁵

Když MacDonald a Simon přijali Mussoliniho pozvání do Říma, spatřoval v tom Duce do jisté míry uznání vlastní prestiže. Francouzi byli ale pochopitelně dotčeni, že pozvání nebyli.⁹⁶ Mussolini se proto před odjezdem britských ministrů z Říma dotazoval, zda hodlají navrhovanou dohodu projednat s premiérem Daladierem při své zpáteční cestě přes Paříž, a zda jsou již připraveni sdělit mu své vlastní stanovisko k tomuto dokumentu. John Simon pouze potvrzoval, že návrh s francouzskou vládou projednají, ale neřekl Mussolinimu, zda Francouze informují o svém stanovisku. Text návrhu mezitím francouzská vláda již obdržela prostřednictvím velvyslance Jouvenela.⁹⁷ V Paříži se však

⁹² *The Little Entente Pact*. In: *The American Journal of International Law*, roč. 27, 1933, č. 3, s. 117–119.

⁹³ Běžná zpráva, 20. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím.

⁹⁴ Rocco Mussolinimu, 7. března 1933, IDDI VII, s. 189.

⁹⁵ Běžná zpráva, 6. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bělehrad.

⁹⁶ COPPOLA, s. 250.

⁹⁷ Setkání Mussoliniho, MacDonalda, Simona, 18. března 1933, IDDI VII, s. 248–249.

Mussoliniho návrh setkal s okamžitou vlnou odporu, a to napříč politickým spektrem. Objevovaly se názory, že Pakt čtyř nebude znamenat nic jiného než past, která izoluje Francii a oddělí ji od jejich spojenců ve střední a východní Evropě. Paříž se obávala, že se dostane do podřízeného postavení vůči Itálii a Německu a že Velká Británie se nechá oklamat triky Německa a Itálie. Pochopitelně největší obavy měli Francouzi z revizionismu, protože mohl začít v Evropě a skončit až v koloniálních državách.⁹⁸

O římském setkání hovořil italský Duce jako o novém začátku evropské politiky, jako o přímém a přirozeném vyústění jeho politické koncepce, kterou proklamoval ve své turínské řeči v říjnu 1932. Tvrdil, že nebudou-li čtyři evropské mocnosti spolupracovat na řešení problémů, v Evropě mír nebude.⁹⁹ Britská vláda byla v tomto období velmi znepokojena vývojem událostí v Německu a novou Hitlerovou vládou, krizí odzbrojovací konference, a tak bylo pochopitelné, že v Paktu čtyř velmocí viděla do určité míry záchranu jednání v Ženevě, možnost nápravy italsko-francouzských vztahů, ale také udržení Itálie dostatečně daleko od politického vlivu Německa.¹⁰⁰

2.4 Římská jednání pokračují

Jak již bylo zmíněno, MacDonald a Simon pobývali v Římě až do pondělí 20. března 1933 a kromě formálních jednání s Mussolinim, si stihli také prohlédnout italskou metropoli nebo se setkat s papežem. Již během těchto jednání v italské metropoli došlo k prvním změnám Mussoliniho plánu, jednou z nich byla část článku 4, která se týkala ustanovení o koloniích a mandátních území, v nichž si Mussolini přál společný postup všech čtyř mocností. Simon se domníval, že toto ustanovení může implikovat možné revizi koloniálních držav, proto správně podotýkal, že pokud měl být návrh Paktu čtyř úspěšný i při projednávání v britském parlamentu, nesmí v něm zaznít nic o úpravách kolonií.¹⁰¹ Mussolini velmi rychle souhlasil, protože si uvědomoval, jak je pro něj britský souhlas s návrhem důležitý. V opačném případě mohla jednání velmi brzy skončit bezúspěšně. A tak byla po vzájemné dohodě zmínka o koloniích úplně vypuštěna. Ale informace o koloniích se rozšířila rychleji, než byla z návrhu odstraněna. Například československý vyslanec v Paříži Štefan Osuský o ní psal v přísně důvěrné zprávě zasláné do Prahy 19. března.¹⁰²

⁹⁸ COPPOLA, s. 250.

⁹⁹ Periodická zpráva za I. čtvrtletí, 10. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím, s. 20–21.

¹⁰⁰ Beneš z Ženevy, 21. března, č. 211–212, 219–221/33, AMZV, fond Telegramy došlé 1933.

¹⁰¹ Periodická zpráva za I. čtvrtletí, 10. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím, s. 22.

¹⁰² Přísně důvěrná zpráva z 19. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž, s. 1.

Přestože jednání probíhala přes celý víkend, britští ministři prohlašovali, že stále neměli dost času na jeho zevrubné prostudování. MacDonald se vyjádřil, že podle jeho názoru bude Francie pravděpodobně činit problémy a že bude potřeba vyvinout značné úsilí je překonat. S tím Mussolini musel souhlasit, protože si toho byl sám vědom. Kromě odstranění ustanovení o koloniích v článku 4 navrhl britský ministerský předseda přidat ještě změnu článku 1. V původním článku 1 byl kromě Briand-Kelloggova paktu zmíněn odkaz na Pakt o neútočení a zákazu násilí, ale MacDonald navrhoval odkázat spíše na Dohodu pěti mocností z 11. prosince 1932. S tím Mussolini souhlasil a MacDonald mu poté předal přepracovaný článek 1, který, jak doufal, bude přijatelnější pro Francouze, protože tím měla být silněji vyjádřena určitá nedotknutelnost mírových smluv, ovšem ne jejich věčnost. Simon Mussolinimu zdůrazňoval, že znění Paktu čtyř, jak jej Duce předložil, je jen předběžné, proto k drobným úpravám muselo dojít již v Římě, aby bylo jisté, že návrh bude přijatelný pro Paříž, ale i pro britskou veřejnost a parlament. Dodával, že především pozměněný článek 1 měl pomoci Paul-Boncourovi k pozitivnímu ovlivnění veřejného mínění ve Francii.¹⁰³ Francouzský velvyslanec Jouvenel byl s výsledkem tohoto jednání spokojen. Německý velvyslanec Hassel ovšem spokojený nebyl a řekl, že s úsudkem ještě vyčká.¹⁰⁴ Simon navíc navrhoval, že by měl být Hassel požádán, aby německá vláda o navrhované dohodě prozatím nic veřejně neříkala. Simon tím chtěl zamezit příliš vysoké publicitě v Německu, protože tím spíše by nebyla francouzská vláda ochotna návrh přijmout.¹⁰⁵

Ještě během tohoto římského jednání tak byla vypracována v podstatě druhá verze Paktu čtyř velmocí z 19. března, která měnila článek 1 a neobsahovala zmínky o koloniálních záležitostech v článku 4. Další zásadní změnou bylo, že z původních šesti článků se návrh dohody rozšiřoval na sedm článků, ale pozdější francouzské, německé i britské návrhy počítaly opět se šesti články. Mussolini později ve svém projevu v římském Senátu, v den parafování Paktu 7. června, vysvětloval, že: „*K dalšímu vypracování došlo v Paříži a následovně právě na základě francouzské verze se vyvíjela další jednání za tím účelem, aby v definitivním textu byla vyrovnána vždy souhlasná stanoviska čtyř interesovaných mocností.*“¹⁰⁶ Kromě těchto prvních dvou římských verzí dohody došlo poté k vypracování ještě několika verzí od všech zúčastněných stran.

¹⁰³ Setkání Mussoliniho, MacDonalda, Simona, 19. března 1933, IDDI VII, s. 256–257.

¹⁰⁴ Běžná zpráva, 20. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím.

¹⁰⁵ Setkání Mussoliniho, MacDonalda, Simona, 19. března 1933, IDDI VII, s. 258.

¹⁰⁶ Periodická zpráva za II. čtvrtletí, 5. července 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Říms. 26.

Celkem Pakt čtyř prošel deseti verzemi, přičemž finální podobu připravil francouzský velvyslanec Jouvenel.

2.5 Obsah Paktu čtyř velmocí

Italský tisk již od počátku Pakt čtyř velmocí zveličoval jako mimořádný diplomatický úspěch Mussoliniho vlády. Ve skutečnosti se v mnohém podobal dohodám, které již existovaly – ať již Pakt Společnosti národů, Briand-Kelloggův pakt nebo Pakt o neútočení a zákazu násilí. Rozdílem bylo, že Mussoliniho návrh byl omezen jen na čtyři hlavní evropské mocnosti, které zavazoval ke společné dohodě a udržení pořádku v Evropě.¹⁰⁷

První návrh Paktu čtyř velmocí šel však mnohem dále než předchozí dohody v tom smyslu, že výslovně uznával nutnost revize mírových smluv v rámci Společnosti národů a přiznával Německu rovnoprávnost ve zbrojení, jak deklarovala již Dohoda pěti mocností z prosince 1932. Mussolini zdůrazňoval, že článek 3 navrhovaného Paktu zajišťoval, že Německo získá zrovnoprávnění, i kdyby odzbrojovací konference selhala. Pokud by Německo chtělo znovu zbrojit, jeho dohoda měla stanovit způsob, jakým by zbrojení mělo proběhnout, a sice postupně po etapách a po dohodě se čtyřmi velmocemi. Mussolini byl přesvědčen, že Německo takovou dohodu přijme. Domníval se, že Berlín je příliš zaneprázdněn vnitřními záležitostmi, a tudíž si nemohl dovolit vnější potíže. Proto chtěl využít příležitosti vnitřní politické nestability, protože později by již možná německý souhlas s Paktem čtyř nemusel přijít. Současně Duce zdůrazňoval, že Francie se nemusela ničeho obávat, neboť ji měla být zaručena bezpečnost tím, že součástí Paktu čtyř bude právě Německo. Tím mělo být dosaženo, že se čtyři mocnosti dohodnou na všech důležitých evropských otázkách a odzbrojení mělo pokračovat.¹⁰⁸

Dohoda o porozumění a spolupráci mezi čtyřmi západními mocnostmi, jak zněl oficiální název Paktu čtyř velmocí, sestávala ze šesti článků, tedy původní Mussoliniho verze, kterou předložil britským ministrům v sobotu 18. března. Avšak Duce souhlasil, aby se základem dalšího jednání stala verze z 19. března 1933, do které byly ještě v Římě zapracovány výše zmíněné změny dle návrhů britského ministerského předsedy MacDonalda a šéfa Foreign Office Simona. Tento návrh se rozšiřoval na sedm článků.¹⁰⁹

V prvním článku se hovořilo o nutnosti kooperace čtyř západních mocností. Čtyři západní mocnosti, tedy Francie, Německo, Velká Británie a Itálie se zavazovaly provádět

¹⁰⁷ LUCIOLLI, s. 47.

¹⁰⁸ Setkání Mussoliniho, MacDonalda, Simona, 18. března 1933, IDDI VII, s. 260.

¹⁰⁹ GIORDANO, s. 185–186.

mezi sebou účinnou politiku spolupráce s cílem zajistit udržení míru v duchu Briand-Kelloggova paktu a Dohody pěti mocností ze dne 11. prosince 1932. Strany se dále zavazovaly, že budou postupovat tak, aby v případě potřeby přiměly třetí strany, pokud šlo o Evropu, k přijetí stejné mírové politiky.¹¹⁰

Článkem 2 čtyři velmoci potvrzovaly, že ustanovení Paktu Společnosti národů sice zakotvovaly svědomité dodržování všech smluvních závazků jako prostředku k dosažení mezinárodního míru a bezpečnosti, ale zároveň počítaly s možností revize mírových smluv, pokud nastanou podmínky, které by mohly vést ke konfliktu mezi národy. Za účelem úpravy a vymezení uplatňování této zásady revize čtyři mocnosti prohlašovaly, že k takovému uplatňování mělo docházet prostřednictvím dohod založených na vzájemném uznání zájmů všech zúčastněných a v rámci Společnosti národů. Článek 3 říkal, že čtyři mocnosti znovu potvrzovaly své odhodlání spolupracovat na odzbrojovací konferenci s ostatními státy zastoupenými ve Společnosti národů ve snaze vypracovat úmluvu, která by vedla k podstatnému snížení a omezení zbrojení s možností budoucí revize za účelem jeho dalšího snížení. Pokud by však konference o odzbrojení vedla pouze k částečným výsledkům, Francie, Velká Británie a Itálie prohlašovaly, že zásada rovnosti práv musí mít praktickou hodnotu a Německo souhlasilo s tím, aby tato zásada rovnosti práv byla uvedena do praxe jen postupně na základě dohod, jichž musí být každá ze čtyř mocností součástí. Další článek 4 navazoval na předcházející, když říkal, že uplatnění této zásady rovnosti práv na Rakousko, Maďarsko a Bulharsko se řídilo stejnými podmínkami, jaké byly vyjádřeny v případě Německa v předchozím článku, a to pouze na základě dohody každé ze čtyř mocností. Článkem 5 se mocnosti zavazovaly ke spolupráci při hledání řešení hospodářských obtíží, s nimiž se potýkaly jejich národy a celý svět. Poslední dva články se věnovaly závěrečným ustanovením. Článek 6 tak říkal, že smlouva měla být v případě potřeby předložena ke schválení parlamentům smluvních mocností do tří měsíců ode dne jejího podpisu. Její platnost byla stanovena na deset let. Pokud některá ze smluvních stran neoznámila před koncem devátého roku svůj úmysl považovat ji po uplynutí těchto deseti let za vypovězenou, mělo se za to, že k obnovení dojde na další desetileté období. Podle článku 7 měla být tato

¹¹⁰ Dohoda o porozumění a spolupráci mezi čtyřmi západními mocnostmi, 19. března 1933, IDDI VII, s. 262–263.

dohoda registrována v souladu s Paktem Společnosti národů u sekretariátu této organizace.¹¹¹

Články 3 a 4 o zrovnoprávnění Německa, Bulharska, Rakouska a Maďarska se snažil Mussolini odstranit rozdíl mezi vítězi a poraženými, který stále mentálně v Evropě přebýval. Poněvadž byl tento princip rovnosti pro Německo a další odzbrojené země již připuštěn, a sice Dohodou pěti velmocí z prosince 1932, zamýšlel jej Mussolini znovu potvrdit a posílit. Dodával ale, že nechtěl, aby zrovnoprávnění bylo hnáno do krajnosti a požadoval kontrolu ze strany všech čtyř mocností.¹¹² Duce touto snahou sledoval také jiný cíl. Toužil po námořní nadvládě ve Středozezemním moři. V této souvislosti proto také probíral s MacDonalodem otázku Jugoslávie a námořní parity ve Středozezemním moři. Snažil se ho přesvědčit, že Jugoslávie vůbec žádné válečné loďstvo nepotřebuje a že je naopak žádoucí dosáhnout britsko-italské parity, což ovšem naráželo na zdejší francouzské zájmy. Velvyslanec Jouvenel však Duceho ujišťoval, že jeho vláda nebude v této otázce klást odpor.¹¹³ Co se týká článku 5 o desetileté platnosti dohody, Mussolini vysvětloval, že za tuto dobu byla značná šance, že se v Evropě podaří dosáhnout ekonomické i politické stability, a tedy i míru. O Paktu čtyř pak hovořil o desetileté jistotě míru pro Evropu. S tímto jeho tvrzením ministerský předseda MacDonald souhlasil, a dokonce navrhoval, aby doba platnosti byla ještě prodloužena.¹¹⁴ Součástí byla taktéž dvouletá výpovědní lhůta.¹¹⁵

Vzhledem k tomu, že původní Mussoliniho návrh dohody se v diplomatických kruzích rozšířil poměrně rychle, a to ještě dříve, než mohla být za oficiální text k dalšímu jednání prohlášena návrh z 19. března, reakce některých zemí byly bezprostředně ostré, reagující zejména na silné revizionistické vyznění. Země Malé dohody a Polsko měly přirozeně silnou potřebu vyjadřovat negativní stanoviska, ač mohla být předčasná. Pakt čtyř velmocí nicméně čekala ještě dlouhá cesta, než mohla být představena finální Jouvenelova verze ze dne 30. května 1933. MacDonald si uvědomoval možná rizika z reakce malých zemí, proto se již od počátku zajímal, zda bylo možné, aby k dohodě přistoupily další země. Benito Mussolini k tomu ale poznamenával, že rozšíření působnosti tímto způsobem by nevyhnutelně oslabilo jeho účinnost. Ale tuto argumentaci

¹¹¹ Dohoda o porozumění a spolupráci mezi čtyřmi západními mocnostmi, 19. března 1933, IDDI VII, s. 262–263.

¹¹² Setkání Mussoliniho, MacDonalda, Simon, 18. března 1933, IDDI VII, s. 254.

¹¹³ Periodická zpráva za I. čtvrtletí, 10. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím.

¹¹⁴ Setkání Mussoliniho, MacDonalda, Simona, 18. března 1933, IDDI VII, s. 253–254.

¹¹⁵ Periodická zpráva za I. čtvrtletí, 10. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím.

ministr John Simon vyvracel příměrem s Polskem a Německem. Jak poznamenal, Pakt zavazoval čtyři mocnosti, aby se navzájem nenapadaly. Pokud by k němu mělo přistoupit například Polsko, měl by Pakt stejný reciproční účinek mezi Německem a Polskem, a tím pádem mohla být dohoda ještě silnější.¹¹⁶ Mussolini však trval na svém: „*Bylo důležité, aby dohodu podepsaly čtyři mocnosti, a to ze dvou důvodů. Za první by zaručila mír a za druhé by z evropské scény odstranila myšlenku dvou proti sobě stojících bloků mocností. Pocit izolace, který nyní některé mocnosti pocítovaly, by byl odstraněn.*“¹¹⁷ Mussoliniho projekt jakožto spolupráce čtyř velmocí však opomíjel jeden fakt. Nenavrhoval totiž žádný mechanismus spolupráce mezi těmito mocnostmi. Nebylo určeno, zda se představitelé signatářských zemí budou setkávat pravidelně na společných schůzích, nebo se mělo jednat o nahodilá jednání, zda prostřednictvím ministrů zahraničí či prostými diplomatickými kanály. Konzultace mezi mocnostmi tak neměly v dohodě stanoveny jasné podmínky, za jakých měly probíhat.¹¹⁸

2.6 Revizionismus Paktu čtyř velmocí

Zahraniční politika fašistické Itálie se netajila svým revizionismem. Mezi lety 1929 až 1932 její obraz utvářel Dino Grandi, který stál v čele ministerstva zahraničí. Tvrdil, že Itálie se má vymanit z omezení mezinárodní izolace, vědom si proměnlivosti prostoru pro diplomatické manévrování, vymezeného z obou stran francouzským a německým vlivem. Grandi si uvědomoval, že italský národ ještě nebyl na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století dostatečně politicky, vojensky a hospodářsky vyspělý, aby mohl být považován za vůdčí mocnost v Evropě, nicméně jej považoval za dostatečně silný, aby ovlivňoval mezinárodní politické dění prostřednictvím své výhodné vyjednávací pozice, protože Itálie stála mimo hlavní proud evropských mocností. Jeho koncepce zahraniční politiky tak spočívala ve vyvažování sil a hledání rovnováhy sil v Evropě, protože nabízela možnost změny, tedy revize.¹¹⁹ Fašistická zahraniční politika byla v zásadě probritská, protože si kladla za nezbytný cíl dosáhnout dohody s Londýnem, který by na jedné straně schválil spolupráci obou zemí v Evropě k francouzsko-německému protikladu a obnovení německé moci a na druhé straně umožnil realizovat Itálii expanzivní ambice v prostoru Středozemního moře. Mussolini se tuto vizi snažil uskutečnit jak prostřednictvím Paktu

¹¹⁶ Setkání Mussoliniho, MacDonalda, Simon, 18. března 1933, IDDI VII, s. 254.

¹¹⁷ Tamtéž.

¹¹⁸ MAZUR, s. 157.

¹¹⁹ ROTA, Arianna, Arisi, *La politica del „peso determinante“: Nota su un concetto di Dino Grandi*. In: *Il Politico*, roč. 53, 1988, č. 1, s. 99–113.

čtyř, tak přímým jednáním pouze s Velkou Británií, která se k němu obecně stavěla přátelsky, přestože nehodlala spolupráci rozšířit na Středozemní moře, ale byla ochotna spolupracovat v kontinentální oblasti.¹²⁰

Duce plně podporoval revizionistické zásady jako východisko z evropské krize nebo jako zabránění eskalaci této krize, proto je plně promítl do svého návrhu spolupráce čtyř západních mocností.¹²¹ Britský ministerský předseda MacDonald na římské schůzce s Mussolinim zásadně nic nenamítal proti revizionismu Paktu čtyř velmocí. Argumentoval tím, že právě úprava smluv zachová mír a stabilitu v Evropě. Ale v diplomatických kruzích se velmi brzy rozšířilo přesvědčení, že MacDonald Ducemu jeho projekt již odsouhlasil, bez dalšího projednávání. To by podporovala také Mussoliniho interpretace v jeho projevu na půdě Senátu v den parafování Paktu čtyř 7. června: „*Oba britští ministři přijali ihned od počátku politickou základnu Paktu.*“¹²² Pokračoval se slovy: „*V rozhovorech v Palazzo Venezia a na britském velvyslanectví, které se protáhly až do pozdní noční hodiny [18. března], byl původní návrh podroben zevrubnému zkoumání, avšak sama podstata Paktu nikdy nebyla otázkou. Okamžitě příznivé stanovisko britského premiéra i zahraničního ministra, stanovisko, které několik dní po tom se objevilo v projevu MacDonalda v Dolní sněmovně [23. března], rozhodlo o osudech Paktu. V dalších obdobích činnost Foreign Office byla vždy bdělá a vhodná, řízena základní směrnicí britské politiky v nynějším historickém období: spolupracovat s Evropou, aby nebyl porušen mír.*“¹²³

Dino Grandi se na konci léta roku 1932 přesunul na londýnské velvyslanectví, odkud mohl bezprostředně komentovat britské dění. Ještě jako ministr zahraničí se vyznačoval probritskými postoji a snažil se mírnit třenice mezi oběma zeměmi. Právě tento smířlivý postoj k Velké Británii přiměl Mussoliniho k přidělení Grandiho na velvyslanectví v Londýně.¹²⁴ Grandi tvrdil, že politika britského ministerstva zahraničí vždy balancovala mezi dvěma extrémami, a sice radikálním revizionismem labouristů na jedné straně a imperiálním konzervatismem zastánců tvrdé linie na straně druhé. Žádná labouristická vláda, a to ani první ani druhý MacDonalduv kabinet, však nebyla dost silná

¹²⁰ BORGOGNI, Massimo, *A proposito della politica estera fascista negli anni trenta*. In: *Il Politico*, roč. 47, 1982, č. 1, s. 194.

¹²¹ DI NOLFO, Ennio, *Il revisionismo nella politica estera di Mussolini*. In: *Il Politico*, roč. 19, 1954, č. 1, s. 85–87.

¹²² Periodická zpráva za II. čtvrtletí, 5. července 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím, s. 5.

¹²³ Tamtéž.

¹²⁴ DURANTI, Simone, *La politica estera fascista. Fra storia politica e storia diplomatica*. In: *Studi Storici*, roč. 55, 2014, č. 1, s. 266.

na to, aby parlamentu vnutila politiku revize, ani žádná konzervativní vláda nebyla dost silná na to, aby odolala vlivu těch proudů veřejného mínění, které požadovaly britskou intervenci s cílem omezit francouzskou moc v Evropě a pomoci Německu k obnově. Dle Grandiho byly tyto proudy vždy základem politiky britských ministerských předsedů – od Lloyda George až po MacDonalda. Hlásali revizionismus nebo se o něj pokoušeli a z těchto proudů čerpali potřebnou sílu, aby odolali tlaku konzervativců.¹²⁵ Alespoň takto informoval Duceho v Římě, aby podpořil revizionistické teze italské zahraniční politiky. Realita nebyla vždy tak černá a bílá, jak Grandi popisoval.

Krátce po římské schůzce, v rozhovoru Osuského s britským velvyslancem v Paříži William Tyrrellem padla řeč právě na vyjádření MacDonalda u Duceho. Tyrrell se pochopitelně snažil mírnit dojem ze slov, které v Římě padly. Tvrdil, že ani MacDonald ani Simon Mussoliniho pakt nepřijali, pouze se vyjádřili, že návrh je zajímavý ve „smyslu ženevském“, a tudíž mělo smysl, aby se o něm uvažovalo. Popřel, že by ministerský předseda připravoval nějaký text o revizi, jak se proslýchalo, ale připravoval pouze pozměňovací návrhy k Paktu čtyř velmocí ve věci modalit revize.¹²⁶ Dále se zmínil o Simonově rozčilenosti, která pramenila z toho, že vůbec nesouhlasil s MacDonaldivým a Mussoliniho názorem na revizionismus.¹²⁷ Tyrrell se domníval, že čtyři mocnosti měly zasedat v rámci dohody trvale, zatímco jiné státy jen v případě, pokud se mělo jednat o jejich záležitosti nebo zájmu.¹²⁸ Simon i MacDonald po odjezdu z Říma měli v Paříži informovat francouzské ministry. Britský ministerský předseda se poté po návratu do Londýna setkal ve středu 22. června se svým Kabinetem a den na to se zúčastnil plánovaného zasedání Dolní sněmovny, kde podal zprávu a projev o římském jednání a o návrhu Paktu čtyř. Tyrrell však Osuskému přiznal, že MacDonald svou řečí v britském parlamentu myšlenku Paktu spíše uškodil, protože obhajoval neobhajitelné. Členové parlamentu nesouhlasili především s revizionismem dohody. Tyrrell byl přesvědčen, že Mussoliniho projekt bude muset být od základu přepracován, aby byl proveditelný.¹²⁹

Jak víme, již 18. března vypracoval Alexis Léger na francouzském ministerstvu zahraničí nótu, která ač vyjadřovala negativní stanovisko, upozorňovala, že pokud by byl Pakt zcela odmítnut, Mussolini se téměř jistě rozhodne úzce spolupracovat s Německem. Tento argument velmi často používal Jouvenel, který neustále opakoval, že jediná cesta

¹²⁵ Grandi Mussolinimu, 21. dubna 1933, IDDI VII, s. 496–500.

¹²⁶ Běžná zpráva, 28. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

¹²⁷ Běžná zpráva, 4. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Londýn.

¹²⁸ Osuský z Paříže, 24. března, č. 233–234, AMZV, fond Telegramy došlé 1933.

¹²⁹ Tamtéž.

spolupráce s Itálií je prostřednictvím Paktu čtyř. A trval na tom, aby bylo co nejdříve ze strany Paříže odpovězeno Itálii kladně. Obavy ze sblížení Itálie a Německa byly natolik silné, že se francouzská diplomacie obávala udělat cokoliv, co by ke sblížení mohlo přispět. Italská diplomacie záměrně tyto obavy podněcovala, aby získala lepší vyjednávací pozici pro schválení svého projektu. Italové tak vyhrožovali, že pokud Francie Pakt odmítne, bude prý Řím nucen usilovat o přímou dohodu s Německem.¹³⁰

Quai d'Orsay sice vyjádřilo negativní názor na Mussoliniho návrh, ale nedalo se říci, že by na celém ministerstvu nenašel své zastánce. Ministr zahraničí Paul-Boncour společně s Jouvenelem podporoval Pakt čtyř velmocí. Na jednání vlády dne 20. března ministr Paul-Boncour projekt nadšeně schvaloval, alespoň tak to interpretoval vyslanec Osuský. Námitky během jednání činili prý pouze ministerský předseda Édouard Daladier a opoziční politici. Vláda pak dávala Daladierovi volnou ruku v plánovaném jednání s MacDonaldem a Simonem, kteří z Říma přijeli v pondělí 20. března do Paříže, aby s ním návrh projednali osobně.¹³¹ Britsko-francouzská schůzka pak byla naplánována na druhý den 21. března. Místem setkání se stalo britské velvyslanectví. Britští ministři předložili návrh Mussoliniho plánu ve znění pozdějších změn z 19. března, tedy jak se dohodli s Mussolinim. Neboť tato druhá verze se měla stát základem dalšího jednání. MacDonald a Simon zdůrazňovali, že v žádném případě nechtěli přijmout Mussoliniho návrh v původní podobě, která jim byla předložena v sobotu 18. března. MacDonald před Francouzi vyzdvihoval mírové poslání návrhu spolupráce čtyř západních mocností a stejně jako Mussolini věřil, že bylo třeba se za každou cenu vyhnout vytvoření antagonistických bloků v Evropě. Britský ministerský předseda byl přesvědčen o tom, že dříve či později muselo dojít v Evropě k nějaké revizi systému, jenž byl nastaven ve Versailles. Nicméně dodával, že tehdejší stav mohl ještě pár let vydržet, alespoň po tu dobu, než se Německo hospodářsky vzpamatuje, proto bylo důležité, aby prozatím byla mírněna ostrá revizionistická politika německého kancléře. Se slovy MacDonalda Daladier souhlasil, nicméně opakoval francouzskou mantru, že nejprve musí dojít k zajištění bezpečnosti a odzbrojení, zejména pro Francii, a až poté bylo možné uvažovat o jakékoliv revizi.¹³² Pro francouzského ministerského předsedu bylo zřejmě nejpříjemnější, kdyby se v Mussoliniho návrhu vůbec neobjevovalo slovo „revize“. MacDonaldovi dával jasně najevo, že Francie nemůže revizionismus přijmout.

¹³⁰ MAZUR, s. 182.

¹³¹ Běžná zpráva, 21. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

¹³² GIORDANO, s. 31.

Revize smluv byla jedním z důvodů, proč nemohl Daladier při jednání s MacDonaldem princip Paktu čtyř přijmout. Od britského ministerského předsedy se chtěl v první řadě dozvědět, co měla znamenat rovnoprávnost pro Německo, která byla v návrhu zmíněna, protože se obával nezadržitelného zbrojení Německa. Daladier setkání uzavřel konstatováním, že jeho země bude o otázkách evropských jednat jen na půdě Společnosti národů.¹³³ Britský ministerský předseda sáhl po silném vyjádření, respektive výhrůžce, že se domnívá, že do tří měsíců nebo déle bude válka, proto bylo nutné, aby se velmoci dohodly na spolupráci, udržely mír a zabránily válce. Když se ho francouzský premiér ptal, co by Velká Británie učinila v případě vypuknutí války, odpověděl v tom smyslu, že by jeho země neposlala na kontinent ani jediného vojáka.¹³⁴ Daladier i MacDonald se dohodli, že obsah jejich rozhovorů zachovají v tajnosti.¹³⁵ Přestože se britský ministerský předseda snažil vystupovat jako prostředník mezi Francií a jejím systémem spojenectví na jedné straně a skupinou revizionistických mocností v čele s Itálií a Německem na straně druhé, zpočátku spíše vystupoval jako obhájce myšlenek Mussoliniho projektu, o nichž přesvědčoval Francouze.

Štefan Osuský měl možnost hovořit o Mussoliniho návrhu s Alexisem Légerem, tajemníkem ministerstva zahraničí a autorem zmiňované nóty z 18. března. Československý vyslanec mu sdělil, že přijmout Pakt čtyř by znamenalo popření zahraniční politiky nedávno zesnulého zahraničního ministra Aristida Brianda a zneprátelení si Malé dohody a Společnosti národů, zkrátka všech malých národů, které hájily stejné zájmy v Ženevě jako Francie.¹³⁶ Osuský mluvil také s jugoslávským vyslancem Miroslavem Spalajkovičem. Ten si Osuskému stěžoval, že Francie nemohla veřejně hlásat revizionismus, a tak se jen kryla za ostatní a tvrdila, že k tomu byla donucena.¹³⁷ V Londýně hovořil přímo s MacDonaldem vyslanec Jan Masaryk, který jej upozorňoval na pobouření, které Mussoliniho návrh vyvolal v malých zemích. A naléhal na něj, ať učiní veřejné prohlášení, které by situaci uklidnilo. MacDonald mu odvětil, že vlna odporu je zbytečná a předčasná.¹³⁸

Vlna pobouření z navrhované spolupráce čtyř západních mocností pramenila také z toho důvodu, že v návrhu dohody chyběl především postup, jakým mělo dojít k revizím,

¹³³ Běžná zpráva, 22. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

¹³⁴ Tajná zpráva, 24. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

¹³⁵ Osuský z Paříže, 24. března 1933, č. 231/33, AMZV, fond Telegramy došlé 1933.

¹³⁶ Běžná zpráva, 21. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

¹³⁷ Tamtéž.

¹³⁸ Běžná zpráva, 29. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Londýn.

což mohlo vést k několika budoucím problémům a nejasnostem. Francouzská strana proto zdůrazňovala, že by bylo přijatelnější, kdyby nejprve došlo ke spolupráci čtyř velmocí a teprve poté by přišly na řadu konkrétní záležitosti, jakým byla revize smluv.¹³⁹ Tato spolupráce by navíc vyplývala z jejich postavení stálých členů Rady Společnosti národů, tudíž by byla jen přirozeným rozšířením. Nicméně většina členů francouzské vlády i další význační francouzští politici, i bývalí, byli poměrně ostře naladěni proti jakýmkoliv revizím. Veřejné mínění v zemi mu taktéž nebylo nakloněno.¹⁴⁰

Britské veřejné mínění na tom nebylo o mnoho jinak. V zemi zavládlo zděšení z revizionismu Mussoliniho projektu, proto četní politici žádali okamžité vysvětlení od ministerského předsedy. Toho se jim dostalo 23. března na zmíněné schůzi Dolní sněmovny. Když se MacDonald ujal slova, tvrdil, že by bylo chybou okamžitě zavrhnout myšlenky obsažené v Paktu čtyř, ale že bylo nutné získat dostatek času k jeho důkladnému prozkoumání. Zdůraznil, že hlavním cílem Mussoliniho paktu bylo dosáhnout mírové revize smluv k zachování klidu v Evropě. Přestože přiznal, že ne všechny myšlenky návrhu šlo přijmout tak, jak byly navrženy, svým projev velmi zneklidnil především francouzské veřejné mínění.¹⁴¹ Italský velvyslanec v Paříži Carlo Pignatti Morano k tomu poznamenal, že nedůvěra francouzského veřejného mínění ani tak nespočívala v odporu proti Paktu samotnému, ale především proti MacDonaldově interpretaci návrhu v Dolní sněmovně.¹⁴² Po zasedání MacDonald odjel do Chequers, venkovského sídla ministerských předsedů, aby zde zvážil všechny námitky vůči Paktu čtyř velmocí. Do tří dnů zamýšlel připravit nový upravený návrh. Francouzi si také vzali nějaký čas na vypořádání se s problematickými body návrhu. Ovšem v Paříži byla situace složitější, protože různost názorů Paula-Boncoura a Daladiera zamezovala rychlé formulaci stanoviska a rychlé přípravě nové verze.¹⁴³ Objevila se také informace, kterou MacDonald musel dementovat již při jednání v Dolní sněmovně, a sice že výměnou za německý souhlas s Paktem slíbil Berlínu vrátit koloniální oblast Tanganiku. Tuto fámu zřejmě způsobil československý vyslanec v Londýně Masaryk, když se před britskými

¹³⁹ GIORDANO, s. 37.

¹⁴⁰ Tajná zpráva, 24. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

¹⁴¹ GIORDANO, s. 36.

¹⁴² WOODWARD, Ernest, Llewellyn, BUTLER, Rohan, *Documents on British Foreign Policy, 1919–1939, Second Series*, roč. 5, 1933, č. 46, London 1956, s. 86–99.

¹⁴³ Tajná zpráva, 24. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

politiky ironicky vyjadřoval o revizionismu výčtem všech území, která by se najednou měla vrátit.¹⁴⁴

Německá vláda zpočátku Pakt čtyř velmocí vítala. Tím spíše, že vkládala velké naděje do Duceho a jeho režimu. Opatrnější byl velvyslanec Hassel nebo ministerstvo zahraničí. Hitler se vyjádřil, že: „*Plán šéfa italské vlády pokouší se velkomyslně a prozíravě zabezpečit veškeré evropské politice klidný a důsledný vývoj. Přisuzujeme tomuto plánu nevážnější význam. Jsme ochotni na tomto podkladě se vši upřímností spolupracovat na pokusu usilujícím o spojení čtyř velmocí: Německa, Itálie, Anglie a Francie za účelem jejich mírové, politické součinnosti, která by šla odvážně a rozhodně za úkoly, od nichž odvisí osud Evropy.*“¹⁴⁵

Velkým zastáncem Paktu se stal také bývalý německý kancléř Franz von Papen. Myšlenky v Paktu obsaženém obecně odpovídaly cílům německé zahraniční politiky, tedy těch, které se týkaly revizionismu. Hitler byl ochotný přistoupit na Pakt čtyř, protože doufal, že pomůže vyvést Německo z izolace. Chtěl k němu přistoupit i přesto, že neodpovídal jeho dlouhodobé koncepci bilaterálních dohod. Ministerstvo zahraničí však bylo jiného názoru. Úředníci ministerstva školení v tradicích Výmarské republiky přikládali větší význam tradičním mezinárodním závazkům a smlouvám.¹⁴⁶

Benito Mussolini se snažil pod vlivem negativních francouzských reakcí přesvědčit Jouvenela o výhodách, které by Pakt čtyř Francii přinesl. Předně zdůrazňoval, že dohoda posílí bezpečnost Francie, zajistí mír v Evropě na desítky let a bude účinným nástrojem k omezení přehnaných ambicí Německa. Tvrdil, že dohoda ochrání Evropu před neomezeným německým zbrojením a ujišťoval, že pokud mělo dojít k jakýmkoliv revizím versailleského systému, tak pouze v rámci Společnosti národů.¹⁴⁷ Jouvenela nebylo nutné více přesvědčovat, ovšem v Paříži nepanoval jednotný názor a ani veřejné mínění nebylo sjednocené. Nejvýraznějšími podporovateli Paktu tak byli v podstatě jen Jouvenel a Paul-Boncour. Ale když 25. března vydala Malá dohoda své oficiální komuniké, ve kterém zformulovala negativní stanovisko k Mussoliniho projektu, byly Paul-Boncurovi připomenuty závazky a morální povinnosti vůči svým spojencům – Československu, Rumunsku a Jugoslávii, ale také Polsku, což mu jednoznačnou podporu Paktu stěžovalo. Ten samý den proběhlo jednání vlády, na kterém Paul-Boncour

¹⁴⁴ Běžná zpráva, 27. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Londýn. Srov. též. Běžná zpráva z 29. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Londýn.

¹⁴⁵ Běžná zpráva, 10. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Berlín.

¹⁴⁶ MAZUR, s. 162–169.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 183.

zdůraznil, že některé body návrhu byly stále nejasné, francouzská vláda tak nemohla zaujmout jasné stanovisko. Vítal ale myšlenku užší spolupráce velmocí, která by připravovala a navrhovala řešení problémů ve Společnosti národů, za současného respektování rovnoprávnosti všech členů organizace.¹⁴⁸ Jeho vyjádření tak podporuje názory, že Paul-Boncour byl skutečně obhájcem Paktu čtyř velmocí a pokud se obával, že dojde k jeho ohrožení kvůli revizionismu, doufal, že na jeho základě může vzniknout jiný projekt spolupráce čtyř západních velmocí. Vnímal jej jako nový prvek mezinárodní spolupráce, protože se domníval, že užší a stálejší kooperace mezi čtyřmi západními zeměmi, stálými členy Rady Společnosti národů, může v rámci duchu Společnosti národů přispět k řešení mezinárodních problémů.¹⁴⁹ Co se týká námitek Malé dohody, snažil se je Paul-Boncour rozpustit tvrzeními, že Francie musí být součástí Mussoliniho Paktu, neboť je to v zájmu Malé dohody. Účast Francie zajistí, aby Německo a Itálie nečinily nespravedlivé nároky na Československo, Jugoslávii nebo Rumunsko.¹⁵⁰

V rámci své opatrnosti podal Paul-Boncour první oficiální vyjádření pro média až 26. března. Vyzdvihl mírovou spolupráci evropských zemí a dodržení principu rovnosti všech zemí, jak bylo dáno Paktem Společnosti národů.¹⁵¹ Britský ministerský předseda MacDonald pak 31. března v dopise Mussolinimu zdůrazňoval, že pokud se má spolupráce čtyř velmocí stát skutečností, je třeba jednat rychle a neztrácet čas. A že bude třeba „*předem připravit půdu, a to nejen mezi námi, tj. mezi velmocemi, ale také s různými vládami ve střední a jihovýchodní Evropě, které se v současné době cítí nejisté, pokud jde o cíl a metody velmocí. Navrhují, abychom o tom neprodleně společně jednali běžnou cestou. Neměli bychom ztrácet čas. Doufám proto, že si tuto otázku promyslíte*“.¹⁵² MacDonald si uvědomoval, že Pakt čtyř velmocí vzbudil v Evropě určité obavy, ale věřil, že se projektu dostane podpory od všech, kteří věřili v mír v Evropě.

¹⁴⁸ Běžná zpráva, 27. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

¹⁴⁹ Tamtéž.

¹⁵⁰ Osuský z Paříž, 30. března, č. 251/33, AMZV, fond Telegramy došlé 1933.

¹⁵¹ II. periodická zpráva za březen a duben, 23. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paří, s. 3–6.

¹⁵² MacDonald Mussolinimu, 31. března 1933, IDDI VII, s. 369.

3 Postoje Malé dohody a Polska

Když se Evropa dozvěděla o římském jednání britského ministerského předsedy Jamese Ramseyho MacDonalda a šéfa Foreign Office Johna Simona s Benitem Mussolinim, ve stínu jednání ženevské odzbrojovací konference, reakce Malé dohody a Polska byly téměř okamžité a zamítavé. I když nelze říci, že by postoje jednotlivých států Malé dohody i Polska k navržené dohodě byly zcela jednotné a ve všech aspektech shodné, Mussoliniho pakt jako projekt velmocenského direktoria, jak jej posléze označovaly, odsoudily a odmítly. Je však pochopitelné, že nemůžeme hovořit o jednotné frontě východních spojenců Francie, která by razila společnou taktiku v jednáních o Mussoliniho projektu. Tradičně dobré rumunsko-italské nebo narušené polsko-československé vztahy způsobovaly v přístupu k Paktu čtyř velmocí drobné nuance. Diplomatická jednání malodohodových zemí tak mohla být místy roztržštěná a nekoordinovaná. Nicméně lze říci, že Pakt čtyř velmocí zapříčinil určité posílení vztahů jak uvnitř Malé dohody, tak také Polska a Malé dohody, k níž Varšava dlouhodobě chovala nedůvěru, zejména kvůli vztahům s Československem, které se nedaly označit za ideální. Přestože formální vztahy se obě země snažily udržet na korektní úrovni, veřejná mínění na obou stranách byla velmi zneprátená.¹⁵³ Edvard Beneš dokonce popisoval poválečné polské a československé zájmy jako diametrálně odlišné.¹⁵⁴ Především v přístupu k Sovětskému svazu se obě země po dlouhou dobu rozcházely. Tradičně protirusští Poláci nemohli snést panslavistické projevy náklonnosti k Rusku, které občas zaznívaly z úst čelních představitelů Československa, Edvarda Beneše nevyjímaje. Problémy způsobovala také otázka Těšínska. Když mělo být po první světové válce vyřešeno rozdělení této oblasti, Poláci navrhovali ustanovit speciální komisi slouženou ze zástupců Čechoslováků i Poláků, která měla spornou otázku vyřešit. Prezident Masaryk s vytvořením komise souhlasil, avšak Beneš byl proti.¹⁵⁵ Následná sedmidenní válka o Těšínsko posílila nevraživost v polsko-československých vztazích, kterou se po celé meziválečné období dařilo jen s obtížemi mírnit.

Jak zdůrazňoval československý vyslanec v Polsku Václav Girska, československo-polskou animozitu ve třicátých letech záměrně přižívoval italský

¹⁵³ KOZEŃSKI, Jerzy, *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej w latach 1932–1938*, Poznań 1964, s. 160.

¹⁵⁴ BENEŠ, Edvard, *My War Memoirs*, New York 1928, s. 311.

¹⁵⁵ GASIOROWSKI, Zygmunt, J., *Polish-Czechoslovak Relations, 1918–1922*. In: *The Slavonic and East European Review*, roč. 35, 1956, č. 84, s. 179.

velvyslanec Giuseppe Bastianini, který ve Varšavě působil od srpna 1932 a který svými schopnostmi prý daleko předčil své předchůdce v úřadu. Byl členem fašistické strany a osobním přítelem Benita Mussoliniho a nikdy se neostýchal uplatňovat svůj silný vliv v Polsku. Sám Girsu ho popisoval jako člověka „vzdělaného, velmi inteligentního, energického, ale i klidného a zdrženlivého, s osobním kouzlem, který si ve varšavské společnosti získal mnoho oprávněných sympatií“.¹⁵⁶ Girsu podotýká, že měl dokonce takový vliv, že kontroloval dokonce italské zastupitelské úřady v Budapešti i v Sofii. Mussolini podobně výrazné postavy prosazoval na diplomatické posty ve všech hlavních evropských metropolích, znám je především Giuseppe Renzetti, který v působil v Německu, ale nezastával žádnou oficiální funkci na zastupitelském úřadě své země. Byl krytý jeho činností ve službách fašistických organizací a ministerstvu zahraničních věcí.

Autoritativní režim maršála Józefa Piłsudského dobrým vztahům s Prahou nepomáhal, nicméně prvním náznakem přehodnocování polských postojů k Československu, potažmo Malé dohodě, můžeme spatřovat právě v době, kdy Mussolini uveřejnil svůj projekt spolupráce čtyř velmocí, který by kromě zemí Malé dohody ovlivnil také zahraniční politiku Polska. Na 24. března 1933 svolal polský ministr zahraničí Józef Beck společnou schůzku zástupců zemí Československa, Jugoslávie a Rumunska působících ve Varšavě. Programem jednání byl, mimo jiných, právě Pakt čtyř velmocí. Piłsudski tehdy připouštěl, že by užší spolupráce s Československem byla možná, i když osobně neměl rád Edvarda Beneše a nedůvěřoval mu. Jugoslávský ministr zahraničí Bogoljub Jevtić zdůrazňoval potřebu revize polských vztahů k členům Malé dohody, protože okolnosti si žádaly společný postup a tlak na Francii, aby tak lehce nepřijímala Mussoliniho projekt.¹⁵⁷ Aktivně tak proto vybízel ke zlepšení vztahů Polska a Československa, a současně se vyslovil pro užší spolupráci Jugoslávie a Polska.

Přestože Československo mělo zájem na zlepšení vztahů s Polskem, Edvard Beneš se bránil uzavření těsnějšího spojení s Varšavou, které by bylo vnímáno jako spojení proti Německu a jež by zapletlo Československo do případného polsko-německého konfliktu. Beneš se plně spokojil se smlouvou o přátelství z listopadu 1921, která měla udělat definitivní tečku za československo-polskými teritoriálními spory.¹⁵⁸ Nicméně na setkání dne 24. března s Piłsudským byla kromě Paktu čtyř velmocí projednávána také cesta Józefa Becka do Prahy, Bělehradu a Paříže, která byla plánována

¹⁵⁶ Běžná zpráva, 26. ledna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Polsko.

¹⁵⁷ MAZUR, s. 208–211.

¹⁵⁸ BENEŠ, Edvard, *The Little Entente*. In: *Foreign Affairs*, roč. 1, 1922, č. 1, s. 66–72.

na přelom března a dubna. V Praze měla být příležitost k projednání možností uzavření polsko-československé dohody, o které se léta hovořilo v diplomatických kruzích, ale nikdy nedošlo k žádnému reálnému jednání o jejím uzavření. K cestě však nakonec nedošlo, protože ji polská strana zrušila.¹⁵⁹ Varšava si pravděpodobně chtěla vyhradit dostatečný čas na zvážení možností spojení s Československem. K tomu bylo nezbytné znát postoj Prahy i Paříže k Mussoliniho projektu čtyř velmocí. Samozřejmě se objevilo mnoho spekulací, proč Beck na poslední chvíli cestu zrušil. V Paříži se dokonce spekulovalo, že si Varšava chce vyjednat s Itálií nedotknutelnost Polského koridoru. Nebyly to však ničím podloženo.¹⁶⁰

Pakt čtyř velmocí mohl kromě československo-polských vztahů ovlivnit také vztahy evropských zemí k Sovětskému svazu a vice versa. SSSR od počátku zaujmul k Mussoliniho projektu velmi váhavý postoj, protože byl tou dobou zaměstnán děním na Dálném východě a obával se tak, že vytvořením direktoria čtyř západních mocností dojde k oslabení jeho vlivu v Evropě, který se pečlivě snažil budovat prostřednictvím ekonomické spolupráce s evropskými zeměmi. Lidový komisař pro zahraniční věci Maxim Litvinov se proto vyjadřoval velmi přátelsky o spolupráci s kapitalistickými zeměmi Evropy. V květnu 1931 dokonce tvrdil, že komunismus a kapitalismus mohou vedle sebe existovat a ekonomicky spolupracovat. Součástí Litvinovovy zahraniční politiky byla série paktů o neútočení, uzavíraných s evropskými zeměmi, protože se obával možné politické izolace na evropské půdě. Kritizoval způsob, jakým evropští státníci řeší poválečné odzbrojování a kolektivní bezpečnost, když na jedné straně uzavíraly smlouvy v Locarnu, Briand-Kelloggův pakt a další, ale na straně druhé rostlo zbrojení evropských zemí.¹⁶¹

Když Mussolini navrhl spolupráci čtyř západních mocností, Sovětský svaz mohl nabýt dojmu, že způsobí jeho politickou izolaci v Evropě. Ale byla to právě Moskva, která jako jedna z prvních obdržela z Říma detailnější informace o projektu. Na přelomu března a dubna 1933 vedl Litvinov rozhovory s italským velvyslancem Bernardem Attolicem a jeho německým kolegou Herbertem von Dirksenem a vyjadřoval se o Paktu čtyř velmocí s nelibostí. Tvrdil, že není jasné, kam bude dohoda směřovat a zda nebude namířena proti Sovětskému svazu. Sovětský svaz se přirozeně obával vytvoření další

¹⁵⁹ MAZUR, s. 211.

¹⁶⁰ Tajná zpráva, 10. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

¹⁶¹ LITVINOV, Maxim, *Soviet International Economic Policy*. In: *Current History* (1916–1940), roč. 34, 1931, č. 4, s. 510–516.

organizace, která bude fungovat paralelně se Společností národů, bude rozhodovat o evropských záležitostech, jež se mohou dotknout SSSR.¹⁶²

Vzhledem k tomu, že Mussolini svým návrhem zesílil debatu o revizionismu, k neklidu Sovětského svazu přispěly zvěsti, že Polsku budou na úkor Litvy kompenzovány poválečné ústupky na polsko-německých hranicích. Tím se Sovětský svaz cítil dotčen, zatímco případné územní změny maďarských nebo italských hranic nebo revize v rámci Malé dohody se ho téměř netýkaly. Litvinov proto zdůraznil, že má eminentní zájem na zachování územní celistvosti a nezávislosti Pobaltských republik, zejména Litvy, s níž měl uzavřený pakt o neútočení a neutralitě ze září 1926 a který byl naposledy prodloužen v roce 1931.¹⁶³ Nejen Francie i Velká Británie, ale i Německo se snažily obavy Moskvy neutralizovat. Dirksen proto ujišťoval sovětskou diplomacii, že Berlín k Paktu přistoupí pouze tehdy, pokud nepoškodí vzájemné vztahy obou zemí, a že Německo nedopustí, aby byl Mussoliniho projekt namířen proti Sovětskému svazu.¹⁶⁴ Dirksen akcentoval, že účast Francie v Mussoliniho projektu je zárukou, že nebude nijak orientován proti SSSR. Do určité míry došlo ke zlepšení vztahů Sovětského svazu s Malou dohodou a Polskem, což se však nestalo předpokladem pro společný postup v jednáních o Paktu čtyř velmocí.

3.1 Malá dohoda proti Mussoliniho projektu

V době vzniku Paktu čtyř velmocí panovaly v Malé dohodě obavy, že Francie se svými častými změnami vlád postupně ztrácí vliv na evropskou politiku a že se její pozici snaží obsadit Itálie. Není proto překvapivé, že dohodu čtyř západních mocností přivítala Malá dohoda, jakožto východní spojenec Francie, s velkou nedůvěrou. Obávala se, že Mussoliniho projekt rozdělí státy na malé a velké a že dojde k návratu starých předválečných pořádků a hegemonii velmocí, rozdělení sfér politického a hospodářského vlivu, což by znamenalo zničení několikaletého poválečného snažení o demokratičtější řešení mezinárodních sporů. Mussolini ale obratně využíval pro obhajobu svého projektu Benešova slova o tom, že mír a klid v Evropě závisel na vztazích mezi Francií, Německem, Velkou Británií a Itálií. Pakt čtyř byl tak dle Duceho logickým rozvinutím Benešových představ o spolupráci západních mocností.¹⁶⁵

¹⁶² MAZUR, s. 214.

¹⁶³ *U.S.S.R.–Lithuania: Treaty of Non Aggression and Neutrality*. In: *The American Journal of International Law*, roč. 27, 1933, č. 4, s. 184–188.

¹⁶⁴ MAZUR, s. 215.

¹⁶⁵ Mussoliniho zpráva pro zahraniční zastupitelské úřady Itálie, 20. března 1933, IDDI VII, s. 263.

Italská vláda nesla velmi nelibě jakékoliv snahy o těsnější integraci Malé dohody. Když byl 16. února 1933 v Ženevě uzavřen Organizační pakt Malé dohody, Itálie na to reagovala velmi citlivě.¹⁶⁶ Ve Velké Británii naopak byl přijat velmi pozitivně, a to ve všech politických kruzích, protože Britům záleželo především na tom, aby byly poměry na kontinentě uklidněné, k čemuž mělo těsnější semknutí Malé dohody přispět.¹⁶⁷ Malodohodové země chtěly těsnější spolupráci čelit nastupujícím hrozbám ze strany nacistického Německa a fašistické Itálie. Organizační pakt dal vzniknout novým orgánům, a to Stálé radě, v níž zasedali ministři zahraničních věcí a další delegáti, Stálému sekretariátu a Hospodářské radě, složené z odborníků, která fungovala jako poradní orgán Stálé rady.¹⁶⁸ Československý vyslanec v Rumunsku Jan Šeba krátce po přijetí Organizačního paktu informoval, jak negativně jej přijali na italském velvyslanectví v Bukurešti. Zmiňuje především italského zplnomocněného zástupce Uga Solu, který směřoval veškeré své aktivity k tomu, aby přesvědčil opoziční parlamentní kruhy v Rumunsku, že Organizační pakt je nevýhodný, ba dokonce pro Malou dohodu škodlivý. Nezdráhal se tvrdit, že Malá dohoda, která již tehdy fungovala 13 let, bude tímto nově uzavřeným paktem zničena. Stejně tak bylo znepokojeno maďarské velvyslanectví, které se obávalo hospodářské hrozby, která by Maďarsku mohla z nového uspořádání malodohodových zemí plynout.¹⁶⁹ Sola dokonce nabádal rumunského ministra zahraničí Nicolae Titulesca, aby rumunská vláda neratifikovala Organizační pakt a raději vstoupila do Mussoliniho formace Itálie, Maďarska, Bulharska a Rumunska, ve kterém by italská vláda zaručovala Rumunsku hranice proti Maďarsku, Bulharsku a Jugoslávii. Titulescu to však rázně odmítl.¹⁷⁰ A to i přesto, že se proslýchalo o rivalitě, která mezi Titulescem a Benešem vznikla kvůli autorství Organizačního paktu.

Mussolini se o nový statut Malé dohody velmi zajímal. Italský velvyslanec v Berlíně Vittorio Cerruti informoval Duceho, že všechny tři státy Malé dohody si nadále zachovávaly svou nezávislost a své politické zájmy. Rumunsko si tak například přálo udržet dobré vztahy s Německem a Itálií. Existovaly však společné zájmy všech tří států, a to jak v politické, tak v hospodářské oblasti, které se měly dále rozvíjet. Upozornil, že by bylo chybou se domnívat, že Organizační pakt navrhla Francie, jak se někteří politici v Evropě domnívali. Podle Cerrutiho zpráv se také v Československu ozývaly hlasy

¹⁶⁶ *The Little Entente Pact*. In: *The American Journal of International Law*, roč. 27, 1933, č. 3, s. 117–119.

¹⁶⁷ Běžná zpráva, 21. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Londýn.

¹⁶⁸ *Text of the Little Entente Pact*. In: *Current History* (1916–1940), roč. 38, 1933, č. 2, s. 200–201.

¹⁶⁹ Běžná zpráva, 27. února 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bukurešť.

¹⁷⁰ Šeba z Bukurešti, 21. března 1933, č. 222/33, AMZV, fond Telegramy došlé 1933.

právníků, kteří považovali novou dohodu za rozpornou s ústavou státu, protože zasahovala do některých pravomocí prezidenta republiky.¹⁷¹

V Jugoslávii byl Organizační pakt ratifikován 29. března 1933. Bělehrad mnohem více než to, jaký efekt může mít malodohodový pakt na události v Evropě, trápil defetismus Francie a obojetná politika Polska směrem k Itálii.¹⁷² V Rumunsku se někteří politici obávali, zda nebude Organizační pakt Malé dohody namířen proti Itálii, protože Rumunsko s ní mělo historicky dobré vztahy. Šeba se však snažil domněnky o protiitalském zaměření Organizačního paktu neutralizovat, když tvrdil, že neobsahuje žádné postranní záměry, které by byly mířeny proti Itálii.¹⁷³ Proitalsky orientovaní rumunští politici totiž do určité míry navazovali na vřelé vztahy s Itálii z dvacátých let 20. století, které byly tehdy stvrzeny i smluvně, a to italsko-rumunskou smlouvou o přátelství a neútočení z podzimu 1926. Ve třicátých letech byly nejsilnějším obhájcem italsko-rumunských víceméně již jen opoziční strany. Nebylo tajemstvím, že měly velmi vřelé vztahy s Benitem Mussolinim. To platilo zejména pro šéfa nejsilnější opoziční strany – Lidové strany – a bývalého ministerského předsedu Alexandru Averesca. Byl to navíc on, kdo s Italy smlouvu o přátelství a neútočení v roce 1926 podepsoval.

Smlouva však měla jeden háček, a to její tajný dodatek, o jehož existenci neměli ostatní členové Malé dohody tušení. Italsko-rumunská smlouva sestávala ze šesti článků, které se odkazovaly na locarnské principy. Obě království zavazovala ke společnému úsilí o zachování míru a vzájemné politické a diplomatické pomoci v případě, že by došlo k napadení třetí zemí. Pakt měl být prodlužován po uplynutí pěti let. Oním tajným dodatkem se Mussolini a Averescu zavazovali ustanovit komisi, jejímž úkolem bylo přichystat vzájemnou obchodní dohodu.¹⁷⁴ Je sporné, komu měla plynout větší ekonomická výhoda z obchodní spolupráce, pravděpodobně Itálii, která potřebovala ekonomické odbytí. Československo ani Jugoslávie o tajném dodatku nevěděly a s největší pravděpodobností by jej ani nepřijaly.

Pakt čtyř velmocí Rumunsko, jakož i Jugoslávii a Československo, nepříjemně překvapil. Když v sobotu 18. března přijel britský ministerský předseda James Ramsay MacDonald se svým ministrem zahraničí Johnem Simonem na setkání s Benitem Mussolinim do Říma, obecně se přijímalo, přes všechny zvěsti, že jeho hlavním úmyslem

¹⁷¹ 70. zasedání Rady Společnosti národů (únor 1933), IDDI VII, s. 176.

¹⁷² Běžná zpráva, 6. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bělehrad.

¹⁷³ Běžná zpráva, 16. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bukurešť.

¹⁷⁴ *Italo-Rumanian Pact*. In: *Advocate of Peace through Justice*, roč. 88, 1926, č. 11, s. 598–599.

bylo promluvit s Duce o předpokladech a nutnosti zachování evropského míru a záchranu odzbrojovací konference v Ženevě, která nespěla k žádné dohodě.¹⁷⁵ Objevovaly se však také teorie, že jel do Říma proto, aby Mussoliniho odradil od spolupráce s Německem a přimknul ho k větší spolupráci v rámci Společnosti národů.¹⁷⁶

Jak již bylo zmíněno, na Pakt čtyř velmocí zareagovaly země Malé dohody s neskryvanou averzí. Nedůvěru vzbuzoval již jen fakt, že setkání bylo iniciativou Mussoliniho, který MacDonalda se Simonem do Říma do Palazzo Venezia pozval. Ve světle neúspěchu odzbrojovací konference v Ženevě opakovaně ve svých projevech zdůrazňoval potřebu revize mírových smluv, na což malodohodové země reagovaly obzvláště citlivě, neboť chtěly zůstat věrné principu neměnnosti mírových smluv. Mnohým politikům v Evropě bylo zřejmé, že ženevská konference pravděpodobně žádné konkrétní výsledky na poli odzbrojování již nepřinese, byť ještě dva dny před odjezdem do Říma představil MacDonald již zmiňovaný plán na odzbrojení. Podle tohoto návrhu mělo dojít v následujících osmi letech ke snížení zbrojení armád a některé vlády navrhovaly dokonce zkrácení na dobu čtyř let. Součástí návrhu měl být také list zakázaných zbraní, který měl platit pro všechny země shodně.¹⁷⁷ MacDonaldův projekt měl představovat kompromis mezi revizionisty a protirevizionisty. Hovořilo se v něm o zachování bezpečnosti, neboť jakákoliv agrese proti jednomu členu Společnosti národů měla být posuzována jako porušení Paktu Společnosti národů, po kterém měl následovat společný postup všech proti agresorovi. V další části MacDonald navrhoval konkrétní představy odzbrojování zemí, ale i jejich zrovnoprávnění. To se týkalo zejména Francie a Německa, jejichž armády měly shodně každá mít o 200 000 mužích.¹⁷⁸

Italská delegace se k britskému návrhu stavěla pozitivně.¹⁷⁹ Zatímco Edvard Beneš zaujal k návrhu skeptické stanovisko a očekával, že projde několika změnami, které ale k všeobecné spokojenosti nedospěje. Italský mimořádný vyslanec a zplnomocněný ministr v Praze v Rocco si všímal, že byl MacDonaldův projekt přijat velmi zdrženlivě, respektive bez většího zájmu, ne však nepřátelsky. Naproti tomu jeho cesta do Říma o dva dny později již vyvolala okamžitou vlnu znepokojení.¹⁸⁰ Edvard

¹⁷⁵ Periodická zpráva za I. čtvrtletí 1933, 10. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím, 20–21.

¹⁷⁶ Běžná zpráva, 22. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bukurešť.

¹⁷⁷ TNA, CAB 24/243/41, SIMON, John, Material for deciding British Policy in view of Germany's withdrawal from the Disarmament Conference, 20. října 1933, s. 1–10.

¹⁷⁸ DEJMEK, Jindřich, *Nenaplněné naděje. Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie (1918–1938)*, Praha 2003, s. 215.

¹⁷⁹ TNA, CAB 24/243/41, SIMON, John, Material for deciding British Policy in view of Germany's withdrawal from the Disarmament Conference, 20. října 1933, s. 1–10.

¹⁸⁰ Rocco Mussolinimu, 21. března 1933, IDDI VII, s. 253–254.

Beneš ještě před odjezdem MacDonalda a Simona do Říma varoval před spoluprací s Mussolinim a jeho revizionistickou politikou. Rumunsko, navzdory předchozím snahám o dobré vztahy s Itálií, reagovalo obzvláště nedůvěřivě. Rumunská diplomacie měla pocit, že se kolem celé věci, včetně cesty britských ministrů, dělají příliš velké tajnosti. Jakmile byl znám obsah Paktu čtyř velmocí, zvedla se i v Rumunsku spontánní vlna odporu, a to na všech politických frontách, včetně opozičních, dříve spíše nakloněných Mussolinimu. Jedinou výjimku tvořila malá politická skupinka inklinující k fašismu, jež vedl univerzitní profesor Alexandru C. Cuza. Jejich význam ale nebyl nikterak zásadní na veřejné mínění nebo politické dění v Rumunsku.¹⁸¹

Pakt čtyř velmocí byl rázem mnohými diplomaty označován jako „projekt direktoria čtyř velmocí Mussoliniho a MacDonalda“.¹⁸² Britský ministerský předseda si uvědomoval, že když bylo Německo přizváno do evropského spolurozhodování, bylo prakticky nemožné na straně druhé vyloučit názory Polska a Malé dohody. Vnímal vlnu spontánního pobouření, která se v těchto zemích zvedla. Snažil se však politicky neklidnou situaci na mezinárodním poli uklidnit a význam své římské cesty zmírňovat, a to nejen v zahraničí, ale i doma v Británii, kde pochvalu za své vyjednávání s Mussolinim také nesklidil. Uvědomoval si, že zdrojem široké averze vůči italskému návrhu je revize mírových smluv. Když se vrátil do Londýna, svoje římské paktování, jak bylo některými jeho kolegy označováno, musel MacDonald velmi složitě vysvětlovat, proto tvrdil, že Pakt čtyř rozhodně neznamenal konec ženevského systému nebo diktát velmocí. Přirozeně se očekávalo, že uklidní vášně, které jeho cesta vyvolala, jak v britské veřejnosti, tak na mezinárodní scéně kontinentální Evropy, především pak mezi představiteli Malé dohody a Polska. V úvodu svého projevu v Dolní sněmovně 23. března po svém návratu řekl, že do Říma jel z důvodu záchrany odzbrojovací konference, jíž hrozil krach. Velmi obšírně se věnoval dosavadnímu průběhu konference, všem návrhům a plánům na odzbrojení a komplikacemi s německými požadavky. Následovala výměna názorů s Winstonem Churchillem, až konečně přešel k samotnému Paktu čtyř.¹⁸³ Zdůraznil, co je podle něho hlavním cílem Mussoliniho projektu. Hájil jeho mírovou snahu dosáhnout revize mírových smluv, odkazoval na Pakt Společnosti národů, který také počítal s možnými revizemi. Argumentoval také tím, že myšlenky na revize smluv

¹⁸¹ Běžná zpráva, 22. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bukurešť.

¹⁸² Tamtéž.

¹⁸³ *Parlamentní debata z 23. října 1933*. In: *Parliamentary Debates, House of Commons*, roč. 276, 1933, č. 56, s. 511–517.

nesílili jen v Římě, ale také v Budapešti, Berlíně, a dokonce i v Paříži.¹⁸⁴ Malou dohodu ani Polsko však svým prohlášením neuklidnil. Stalo se pro ně nepřijatelné, aby se územní změny dohadovaly pod takzvaným direktoriem čtyř mocností, zkrátka aby o osudu malých národů rozhodovalo několik velmocí, navíc mimo ženevskou půdu Společnosti národů. Edvard Beneš, velký zastánce rovnosti malých a velkých národů ve Společnosti národů, nesouhlasil s představou poručnictví západních velmocí pod vedením revizionistického italského režimu. Britský ministerský předseda nicméně v závěru svého projevu vyzval Francii, Německo, Itálii a obrátil se také k vlastnímu národu, aby nezavrhovaly myšlenku římského paktu. Žádal čas, aby mohlo dojít k důkladnému prozkoumání, varoval před unáhlenými rozhodnutími. Současně však přiznal, že některé části Paktu budou muset být změněny.¹⁸⁵

Jak již bylo zmiňováno, nebylo zřejmé, co zneklidňovalo evropské politiky více. Zda návrh samotný, nebo MacDonaldova interpretace a obhajoba římského paktu. Například italský velvyslanec v Paříži Morano měl jasno v tom, že nedůvěra francouzského veřejného mínění ani tak nespočívala v odporu proti Paktu samotnému, nýbrž především v MacDonaldově interpretaci. Mnozí se tázali, proč zrovna britský ministerský předseda, který navíc v Ženevě představil svůj plán, který měl řešit podobné otázky, teď obhajuje projekt někoho jiného – Benita Mussoliniho, jehož revizionistická politika byla známa. Churchill označoval MacDonaldovu cestu za naprosto ponižující pro britského státníka.¹⁸⁶ Vyslanec Masaryk doslova psal, že „Churchill nepojímá celou věc vážně a nemá pochyby, že to byla příjemná výprava a způsobila mnoho radosti hlavně Mussolinimu, jehož přirovnává k papeži, který přijal císaře v Canosse“.¹⁸⁷ Ale někteří členové dolní komory kritizovali Churchillova slova, protože z Paktu čtyř mohlo přece jenom vzejít něco přínosného.¹⁸⁸ Oprávněné negativní reakce malých zemí, zejména Malé dohody, MacDonald vnímal, ale nepřál si nic jiného než klid v Evropě, ostatně jako každý britský politik, který seděl v jeho křesle před ním i po něm. Proto v duchu zásad opatrnosti a rozvážnosti, částečně v duchu britské povahy, nemohl a ani nechtěl říci jasné a rozhodující „ne“ Paktu čtyř velmocí.

Co se týká konkrétních obav Malé dohody, Československo muselo vzít do úvahy teritoriální ambice svého německého souseda, Jugoslávie byla zase znepokojena

¹⁸⁴ Běžná zpráva, 22. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bukurešť.

¹⁸⁵ WOODWARD, BUTLER, s. 86–99.

¹⁸⁶ Běžná zpráva, 3. června 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím.

¹⁸⁷ Běžná zpráva, 27. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Londýn.

¹⁸⁸ Běžná zpráva, 29. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Londýn.

expansionistickými italskými výhrůžkami. Od počátku roku 1933 se totiž šířily zprávy o italském útoku proti Jugoslávii. Na nebezpečnou politiku italské vlády varoval na začátku roku britský ministr zahraničí Simon. Na kabinetním jednání shrnoval situaci v Evropě, kterou ohrožovala nejen špatná hospodářská situace, nepřátelství mezi zeměmi, Hitlerův nový režim, ale i Mussoliniho agresivní politika ve střední Evropě. Britský velvyslanec v Římě Graham reportoval, že „za současné situace stačí jen jiskra, aby došlo k velké explozi“.¹⁸⁹

Onou jiskrou mohl být italsko-jugoslávský konflikt, maďarský revizionismus podporovaný Itálií nebo ztráta nezávislosti Rakouska a řada dalších potenciálních hrozeb, ve kterých byla Itálie více či méně zainteresovaná a které se dotýkaly též Malé dohody. V posledním únorovém týdnu 1933 píše československý vyslanec Robert Flieder z Bělehradu, že mají v jugoslávské metropoli informace, podle kterých se Italové dohodli s Maďarskem, že vyvolají na jaře konflikt s Jugoslávií tím, že zorganizují v Albánii povstání, z něž pak bude obviněna Jugoslávie. Zároveň měli povstalci vtrhnout do Jugoslávie přes maďarskou a italskou hranici. Na hranicích s Albánií byly též potvrzeny italské vojensko-špionážní akce.¹⁹⁰ O týden později ale už bylo nebezpečí italského útoku částečně zažehnáno, protože dle slov jugoslávského vyslance v Albánii Boško Čolak-Antiće žádná povstalecká akce tajně organizovaná Italy v Albánii nehrozí. Přestože italská vláda vše popřela, nedůvěra k Římu v Evropě vzrostla.¹⁹¹ Všechny malodohodové země se samozřejmě obávaly úpravy hranic s Maďarskem nebo snížení restrikcí ve zbrojení Rakouska, Bulharska a Maďarska, daných mírovými smlouvami. Italské sympatie k Maďarsku byly Malé dohodě velmi dobře známy, sám Mussolini je obhajoval tím, že Maďaři jako jediní ze střední a východní Evropy od Itálie kupovali výrobky, zatímco obchod s Československem považoval Duce za bezvýznamný, stejně tak s Rumunskem. Jediným zákazníkem italské metalurgie bylo Maďarsko. Proto měla Itálie přirozený zájem v posilování postavení Maďarska.¹⁹²

V Paktu čtyř velmocí nikdo z Malé dohody nespatořoval jakýkoliv kladný způsob řešení evropských otázek, respektive rozhodně ne spravedlivější, než dosud uplatňovala Společnost národů, kde měly i malé národy své zastoupení a svůj hlas. Jedno však bylo jasné, italský Duce chtěl za přispění MacDonalda minimálně změnit versailleský systém,

¹⁸⁹ TNA, CAB 24/239/2, SIMON, John, The Crisis in Europe, 28. února 1933, s. 1.

¹⁹⁰ Běžná zpráva, 24. února 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bělehrad.

¹⁹¹ Běžná zpráva, 4. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bělehrad.

¹⁹² Běžná zpráva, 21. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bukurešť.

nebo jej dokonce nahradit jiným, v němž by Itálie nehrála rovnocenného partnera, ale byla by vedoucí silou protifrancouzské politiky za podpory hitlerovského Německa a s částečnou pomocí Velké Británie.

Italský mimořádný vyslanec a zplnomocněný ministr v Praze Rocco ve dnech krátce po římském jednání Mussoliniho s britskými ministry, informoval Duceho, že nabyl dojmu, jako by odpor vůči dohodě čtyř západních mocností byl zmírněn a Praha zaujala zdrženlivý a opatrný postoj, zatímco vyčkávala na další podrobnosti o projektu a konečné stanovisko Francie, která s ním ale nespěchala.¹⁹³ Malá dohoda se přirozeně obávala, že Mussoliniho projekt naruší spojenecké vztahy s Francií a že oslabí pozice Společnosti národů. Proto mohl být dojem Rocca správný a Beneš skutečně zaujímal vyčkávací stanovisko, protože zároveň vyjadřoval víru, že Francie kvůli italskému návrhu nezhodí svoje východní spojence – Malou dohodu i Polsko.¹⁹⁴ Rocco tvrdil, že Kamil Krofta, který tehdy zastával funkci šéfa Benešova prezidia, respektive jeho přímého zástupce na ministerstvu zahraničí, před ním neskrýval obavy z možného maďarského revizionismu pod záštitou Paktu čtyř. Obával se územních nároků na Slovensko ze strany Maďarska. Krofta dodával, že menší státy, které měly zájem na zachování mírových smluv, potřebovaly jistotu, že spolupráce čtyř mocností nebude probíhat na jejich úkor. Rocco měl dojem, že první zprávy z Paříže přinesly v Československu zklamání, protože se počítalo s větším francouzským odporem.¹⁹⁵

3.2 Komuniké Malé dohody a Titulescova mise do Paříže a Londýna

Malá dohoda zformulovala oficiální stanovisko k Paktu čtyř velmocí poměrně brzy. Společné komuniké československé, jugoslávské a rumunské vlády bylo publikováno 25. března 1933.¹⁹⁶ V komuniké se pravilo, že Malá dohoda podporuje všechny formy mezinárodní spolupráce, ale souhlasit s revizionistickými myšlenkami Paktu čtyř velmocí nemohla. Na setkání diplomatického sboru v Praze 30. března měl příležitost Rocco mluvit s Benešem, který se dva dny předtím vrátil z Ženevy, kde bylo toto komuniké zveřejněno. Dle Roccových slov Beneš neskrýval své rozladění a před zdejšími zástupci Polska, Rakouska a Německa vyjadřoval odpor k návrhu dohody čtyř mocností. Roccovi

¹⁹³ Rocco Mussolinimu, 22. března 1933, IDDI VII, Řím 1989, s. 279.

¹⁹⁴ Beneš z Ženevy, 21. března, č. 211–212/33, AMZV, fond Telegramy došlé 1933.

¹⁹⁵ Rocco Mussolinimu, 22. března 1933, IDDI VII, Řím 1989, s. 279.

¹⁹⁶ WHEELER-BENNETT, John W., HEALD, Stephen A., *Documents on International Affairs 1933*, London 1934, s. 252.

sdělil důvody svého negativního stanoviska k návrhu, který považoval za velmi nebezpečný pro mír v Evropě, protože měl vyloučit spolurozhodování malých zemí. Italský velvyslanec ho však upozornil, že plánovaná dohoda mezi čtyřmi mocnostmi zdaleka nevyklučovala spolupráci s ostatními evropskými státy na poli Společnosti národů a že snaha o konečné období míru pro konsolidaci nových států, vytvořených nebo rozšířených mírovými smlouvami, neměla lepší šanci na uskutečnění než prostřednictvím desetileté obnovitelné záruky, jež deklaroval Pakt čtyř mocností. Beneš dále Roccovi doporučoval, aby se dohoda zabývala i těmi otázkami, které nejsou jen společným zájmem čtyř zúčastněných mocností. Zmiňoval například otázku podunajských regionů, o které se sice nezajímala Velká Británie, ale Itálie a Francie je v úvahu brala. V těchto otázkách tedy mohla být výhodná spolupráce mezi Itálií, Francií a evropskými státy s cílem vyřešit problémy této části Evropy.¹⁹⁷ Jestliže taková spolupráce byla pro Beneše představitelná, nemohla v ní být zahrnuta otázka revize. V rozhovoru s francouzským zplnomocněným ministrem v Praze Léonem Noëlem ze 4. dubna 1933 se vyjádřil, že postup spolupráce velmocí není tak důležitý, ale samotný názor francouzské vlády na revizi smluv ano.¹⁹⁸ Obavy Malé dohody stran revizionismu si v Římě velmi dobře uvědomovali. Proto se italští zástupci v Praze, v Bukurešti i Bělehradě velmi čile snažili přesvědčit zdejší politiky, že Československa, Rumunska ani Jugoslávie se revize netýká. Ale tomuto chlácholení se vlády zemí Malé dohody přirozeně zdráhaly uvěřit. V Bukurešti dokonce uvažovali, zda nevypoví rumunsko-italskou smlouvu o přátelství z roku 1926, jejíž platnost měla vypršet v červenci 1933.¹⁹⁹ Během dubna se na italské straně objevily úvahy, že by do smlouvy mohla být přidána klauzule o neutralitě Rumunska v případě konfliktu Itálie s třetí zemí.²⁰⁰

Cílem představitelů Malé dohody bylo především přimět západní mocnosti, aby zaujaly realističtější a kritičtější postoj k Mussoliniho paktu, přesně dle linie malodohodového ženevského komuniké, které nesouhlasilo s revizionistickou tendencí návrhu Paktu. Úsilí Malé dohody se tak primárně soustředilo na diplomatické intervence v Paříži a Londýně, proto již během března, záhy po zveřejnění komuniké, vedli diplomaté Jugoslávie, Československa a Rumunska první rozhovory s Francouzi a Brity.

¹⁹⁷ Rocco Mussolinimu, 31. března 1933, IDDI VII, s. 363–364.

¹⁹⁸ MAZUR, s. 197.

¹⁹⁹ Běžná zpráva, 24. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bukurešť.

²⁰⁰ Periodická zpráva za I. čtvrtletí, 13. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bělehrad.

Rumunský ministr zahraničí Nicolae Titulescu²⁰¹ se jménem Malé dohody dokonce vydal na téměř měsíc trvající misi, při které navštívil Paříž a Londýn.²⁰² Titulescu byl toho názoru, že správným a stálým uplatňováním zásad Paktu Společnosti národů, doplněných regionálními bezpečnostními dohodami a všeobecnou odzbrojovací dohodou, bude možné realizovat bezpečnost Rumunska i celé Evropy. Podobně jako Beneš byl silným obhájcem myšlenek této instituce při organizování kolektivní bezpečnosti. Uvědomoval si však, že bez regionální spolupráce malých zemí nebude tento systém kolektivní bezpečnosti dostatečně silný. Některé plány spolupráce se ukázaly jako úspěšné, jako v případě Malé dohody, zatímco jiné selhaly, jako například Dunajská federace.²⁰³

Titulescu ve Francii vykonal na 80 rozhovorů a setkal se s nejrůznějšími politickými osobnostmi.²⁰⁴ Hovořil tak s ministerským předsedou Daladierem, ministrem zahraničí Paul-Boncourem, bývalým ministerským předsedou Édouardem Herriotem a mnohými dalšími, se stoupenci i odpůrci Paktu čtyř velmocí.²⁰⁵ Na Daladiera zapůsobilo silným dojmem, když mu Titulescu sdělil, že Malá dohoda se vůbec nemusí spoléhat na Francii jako na svého spojence, ale má i jiné možnosti orientace – například Německo, které, podle jeho mínění, bude rádo spolupracovat s Malou dohodou na úkor dobrých vztahů s Maďarskem.²⁰⁶ Státní tajemník rumunského ministerstva zahraničí Savel Rădulescu však doma mírnil vášně, když prohlašoval, že Bukurešť se neobává, že by Mussoliniho projekt ohrozil Pakt Společnosti národů, protože doufal, že celá věc může být utopena v nekonečné diskuzi.²⁰⁷

Při rozhovorech s Paulem-Boncourem Titulescu vyčítal Francouzům nesamostatnost v zahraniční politice. Sdělil mu, že v Bukurešti převládal názor, že se vedení evropské politiky pomalu vzdalovalo politice Francie a neprojeví-li Paul-Boncour více energie, může se prý těžiště evropské politiky přesunout do Říma.²⁰⁸ Čím více si rumunští představitelé uvědomovali, že tato změna kurzu evropské politiky může snadno nastat, tím více lpěli na soudržnosti Malé dohody a kladli značný význam Organizačnímu

²⁰¹ Titulescu před touto pařížskou a londýnskou misí působil jako velvyslanec ve Velké Británii, takže zdejší poměry velmi dobře znal.

²⁰² Běžná zpráva, 22. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bukurešť.

²⁰³ IORDACHE, Nicolae, *Nicolae Titulescu, promotore di una politica europea di pace e di collaborazione*. In: Rivista di Studi Politici Internazionali, roč. 49, 1982, č. 3 1982), s. 437–438.

²⁰⁴ Běžná zpráva, 14. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bělehrad.

²⁰⁵ MAZUR, s. 197.

²⁰⁶ Běžná zpráva, 14. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bělehrad.

²⁰⁷ Běžná zpráva, 19. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bukurešť.

²⁰⁸ Běžná zpráva, 22. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bukurešť.

paktu z 16. února. Čím více kritiky se na Malou dohodu snášelo a čím více sílily revizionistické tendence, tím silnější Malá dohoda byla. Titulescu v Paříži varoval před výpady italského tisku proti Malé dohodě, které neustále sílily. Dle jeho mínění proto bylo nutné, aby malodohodové země veřejně manifestovaly své protirevizionistické smýšlení. Edvard Beneš dne 25. března 1933, ve stejný den, kdy bylo uveřejněno komuniké Malé dohody, řekl Paulu-Boncourovi, že kdyby byl na místě francouzské vlády, odmítl by jakékoliv rozhovory mimo Společnost národů a postavil by se, jak řekl, proti direktoriu mocností. Ještě téhož dne řekl Johnu Simonovi, že Mussoliniho návrh byl naprosto v rozporu se zásadami Společnosti národů a že organizace se tímto mohla ocitnout v ohrožení.²⁰⁹

V Rumunsku mezitím zaznamenalo společné komuniké Malé dohody značný ohlas a tisk o něm přinášel četné zprávy. Například demokratický nezávislý list *Adevărul* informoval, že Edvard Beneš varoval před těmi, kteří chtěli porušovat evropský mír a rovnováhu. Benita Mussoliniho list označil za vůdce revizionistického hnutí, který jen sledoval oslabení Malé dohody ve prospěch zemí, které byly ve vleku Itálie. Svým návrhem na zřízení evropského direktoria, jak byl návrh často označován, chtěl prý snížit význam Společnosti národů, aby místo ní rozhodovaly čtyři země o osudu malých zemí. Článek souhlasil se závěrem, k němuž došel československý ministr zahraničí – tedy že Malá dohoda se staví proti revizionismu a proti direktoriu čtyř mocností nad ostatními zeměmi Evropy.²¹⁰

Jugoslávci se se obávali prorevizionistického smýšlení Paula-Boncoura, zatímco Daladier byl v očích zdejšího veřejného mínění člověkem nerozhodným, jenž se ale dal přesvědčit. Problematickým vnímali francouzského velvyslance Jouvenela, který byl ctižádostivý a na úspěchu Paktu čtyř byl osobně zainteresovaný, proto silně působil v Paříži, aby se italským požadavkům na revize vyšlo vstříc.²¹¹ Titulescova mise jako zmocněnce Malé dohody nezpůsobila v Bělehradě uklidnění, přestože navenek se její politici Malé dohody snažili hodnotit pozitivně.²¹²

Rumunský ministr zahraničí Titulescu pokračoval z Paříže také do Londýna. Dne 27. března oznámil Simonovi, že „*jediný postup, podle kterého s námi může kdokoliv z vás jednat, je obsažen v Paktu Společnosti národů*“.²¹³ U ministra našel porozumění,

²⁰⁹ MAZUR, s. 197.

²¹⁰ Běžná zpráva, 6. května 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bukurešť.

²¹¹ Běžná zpráva, 14. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bělehrad.

²¹² Periodická zpráva za II. čtvrtletí, 7. července 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bělehrad, s. 3.

²¹³ MAZUR, s. 198.

protože si jej získal svými právníckými argumenty. Simon byl svým civilním povoláním totiž právník. Z rozhovorů s MacDonaldem však tak dobrý dojem neměl. Snažil se mu rozmluvit jeho sympatie pro revizi, které, jak se domníval, byly silně zakořeněny také v britském veřejném mínění.²¹⁴ Narovinu britskému ministerskému předsedovi řekl, že pokud by Velká Británie podpořila revizní plán, jak označil Pakt čtyř velmocí, v Evropě mohla brzy vypuknout válka. Vysvětlil mu také, že Malá dohoda se nebude podrobovat žádnému direktoriu čtyř mocností. MacDonald byl z jeho slov velmi znepokojen.²¹⁵ V podobném duchu se později vyjádřil také v rozhovoru se stálým státním podtajemníkem na Foreign Office Robertem Vansittartem, který byl znám svým protiněmeckým postojem a varováními před vzrůstajícím německým zbrojením. Byl uznávaným odborníkem na zahraniční záležitosti, jeho rady aktivně vyhledávali britští ministři zahraničí, ať již John Simon, Samuel Hoare nebo Anthony Eden. Dle jeho názoru bylo Hitlerovo Německo hlavním nepřítelem, zatímco italsko-britské vztahy chtěl zachovávat v přátelském duchu.²¹⁶ Titulescu se Vansittartovi zmínil, že Malá dohoda se nestavěla proti užší spolupráci mezi velmocemi, ale upírala jim právo rozhodovat o revizi versailleských smluv.²¹⁷

3.3 Tlak na zmírnění revizionistické tendence Paktu čtyř

Britskou neschopnost vyjádřit se jasně k Paktu čtyř lze pravděpodobně vysvětlit právě tím, že se Londýn ze všeho nejvíce obával vypuknutí dalšího konfliktu. A udělal by cokoli, aby k další válce v Evropě nedošlo. Ale představitelé Malé dohody si velmi dobře uvědomovali, že jejich možnosti boje proti Paktu jako celku byly velmi omezené. Taktéž věděli, že ve hře byla soudržnost spojení Francie a Malé dohody. Příliš velká kritika politiky francouzské vlády směrem k Mussoliniho paktu tak mohla toto spojení narušit. Dalším faktorem v úvahách o Paktu čtyř byla obava z maďarského revizionismu. A Budapešť, jak známo, své inklinace k revizi mírových smluv také netajila, podobně jako fašistická Itálie. Zatímco Itálie maďarský revizionismus podporovala, pro Malou dohodu to bylo něco, co přímo ohrožovalo existenci jejích států. Proto Malá dohoda

²¹⁴ Běžná zpráva, 14. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bělehrad.

²¹⁵ Běžná zpráva, 14. května 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bukurešť.

²¹⁶ GOLDMAN, Aaron L., *Sir Robert Vansittart's Search for Italian Cooperation against Hitler, 1933–36*. In: *Journal of Contemporary History*, roč. 9, 1974, č. 3, s. 93.

²¹⁷ MAZUR, s. 197.

upevňovala své vzájemné politické i hospodářské vztahy.²¹⁸ Maďarské nebezpečí se ale mohlo zdát irelevantní, to však neplatilo, pokud by se Budapešti podařilo získat podporu velmocí. Britská, italská nebo německá podpora maďarského revizionismu nebyla ani ve třicátých letech zcela bez reálných základů a ovlivňovala politiky v Praze, Bělehradě a Bukurešti.²¹⁹ Taktika Malé dohody tak nespočívala v boji proti Paktu čtyř velmocí jako celku, nýbrž především ve snaze o úpravu a oslabení jeho revizionistického vyznění, tedy zejména proti článku 2, který se výslovně zmiňoval o cíli revize mírových smluv. A právě kolem tohoto článku se točily veškeré diplomatické intervence.

Největší obavy z revizionismu Itálie a Maďarska měla právem Jugoslávie, která byla oběma zeměmi obklopena, vyjma pásu podél rumunské a řecké hranice. Italská vláda opakovaně vznášela územní nároky, které jí byly přislíbeny Londýnským paktem z roku 1915,²²⁰ tajnou smlouvou, kterou vstoupila Itálie do války na straně Dohody. Obsahovala detailní výpis rozdělení přislíbených teritorií, které měla Itálie získat. Do jaké míry byly realistické, je sporné. Nicméně Itálie po skončení první světové války trvala na svých nárocích na Dalmácii, Istrii, ale také na Fiume, které ale bylo Londýnským paktem přiručeno Chorvatům, Srbům a Černohorcům. Územní spory mezi Itálií a tehdejšími Královstvím Srbů, Chorvatů a Slovinců měla vyřešit smlouva z Rapalla z listopadu 1920, která mezi obě země rozdělovala oblasti na Adriatickém pobřeží a Fiume stanovila svobodným státem.²²¹ Vydržel však jen do roku 1924, kdy oblast Mussolini anektoval. Italové se zkrátka nesmířili s existencí Jugoslávie, kterou považovali za „starou habsburskou monarchii v novém dresu.“²²² Italsko-jugoslávské vztahy však nebyly zatemněny jen územními spory, ale také italskou snahou o dominantní pozici na obchodních trzích Balkánu.

Když se pak v březnu 1933 vydali MacDonald se Simonem za Mussolinim do Říma, Jugoslávci se pochopitelně vyptávali, zda na setkání padla řeč na jugoslávsko-italské hranice.²²³ Obavy Jugoslávců pramenily především z toho, že idea Paktu čtyř velmocí vzešla právě z Itálie, a právě od Mussoliniho. Pravděpodobně by jugoslávské pochybnosti byly zcela jiné, ne-li žádné, kdyby podobný nápad na kooperaci čtyř velkých

²¹⁸ DEAN, Vera Micheles, *The New Balance of Power in Europe*. In: *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, roč. 175, 1934, s. 179.

²¹⁹ WANDY CZ, Piotr, *The Little Entente: Sixty Years Later*. In: *The Slavonic and East European Review*, roč. 59, 1981, č. 4, s. 551.

²²⁰ ALBRECHT-CARRIE, Rene, *The Present Significance of the Treaty of London of 1915*. In: *Political Science Quarterly*, roč. 54, 1939, č. 3, s. 364–390.

²²¹ *Italy's Anti-Hapsburg Pact with Yugoslavia*. In: *Current History (1916–1940)*, roč. 15, 1921, č. 1, s. 132.

²²² ARMSTRONG, Hamilton, Fish, *Jugoslavia Today*. In: *Foreign Affairs*, roč. 1, 1923, č. 4, s. 82–104.

²²³ MAZUR, s. 200.

západních mocností vzešel například z Paříže nebo Londýna. Dokonce si lze představit, že i pokud by iniciátorem bylo například Německo, přijal by to Bělehrad s daleko menšími obavami. Přirozeně to vychází z faktu, že Německo bylo politicky a geograficky vzdálené od Jugoslávie, a fungovalo jako určitá protiváha vůči italské zahraniční politice na jihovýchodě Evropy. Král Alexandr v té době dokonce uvažoval o možnosti navázat užší vztahy s Německem, protože připustil myšlenku neobnovení spojení s Francií a sblížení právě s Německem.²²⁴ Podobné úvahy se však objevovaly také mezi některými politiky v Rumunsku. Titulescu dokonce sondoval v březnu 1933 možnosti německo-rumunského sblížení.²²⁵

Jugoslávská vláda velmi zpozorněla na začátku roku 1933, když se v diplomatických kruzích začaly šířit informace o zmiňovaném italském ozbrojeném útoku proti Jugoslávii, který nevyklučoval ani možnost obsazení některých dalmatských ostrovů Itálie. Ještě na konci února se o italském útoku šířilo v Bělehradě několik poplašných zpráv.²²⁶ Naději na zlepšení jugoslávsko-italských vztahů pohřbívaly také informace o pašování italských zbraní přes Rakousko do Maďarska. Mělo jít o tajnou akci, ale poměrně podrobné informace o aféře přinášel téměř všechna pařížský tisk a nejinak tomu bylo i v dalších evropských metropolích. *Le Populaire*, levicový deník, dne 11. ledna 1933 psal, že nešlo jen o skandál Itálie, ale že v něm byla vinna také vláda rakouská, neboť kancléř Engelbert Dollfuß tvrdil, že zbraně proudí do Rakouska pouze na opravu, ve skutečnosti do Maďarska mířily zcela nové kulometry pod označením „staré železo“.²²⁷ Dle francouzských informací dodali Italové do Maďarska také letadla. Budapešť i Řím však tuto informaci dementovaly.²²⁸ Pašování zbraní vrhalo špatné světlo i na Rakousko, kterému francouzská vláda hodlala poskytnout finanční půjčku, ale pouze pod podmínkou, že bude v Rakousku zachován demokratický režim. Francouzská diplomacie ale byla přesvědčena, že řešením problémů na Balkáně a nevráživost Říma vůči Jugoslávii by byla francouzsko-italská dohoda a následné zlepšení vztahů mezi Itálií

²²⁴ Také bývalý jugoslávský ministr zahraničí Momčilo Ninčić neskrýval sympatie k Německu. Když se účastnil druhého Panevropského kongresu, který proběhl v roce 1930 v Berlíně, podporoval a obhajoval myšlenku Aristida Brianda a Gustava Stresemanna o německo-francouzském sblížení. O narovnání jugoslávsko-italských vztahů začal Ninčić hovořit po návštěvě Benita Mussoliniho v Římě, krátce po uveřejnění Paktu čtyř velmocí. Mussolini ho ujistil, že celá politika Itálie na Balkáně směřuje jen k tomu, aby zajistila Itálii v řecké Soluni stejná práva, jaká měla Jugoslávie, tedy pásmo svobodného obchodu. Mussolini se snažil uklidnit Jugoslávce, když tvrdil, že Pakt čtyř velmocí je nijak územně neohroží. Běžná zpráva, 12. června 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bukurešť.

²²⁵ MAZUR, s. 200.

²²⁶ Šeba z Bukurešti, 21. února 1933, č. 104/33, AMZV, fond Telegramy došlé 1933.

²²⁷ Běžná zpráva, 17. ledna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

²²⁸ Osuský z Paříže, 28. února 1933, č. 121/33, AMZV, fond Telegramy došlé 1933.

a Jugoslávií.²²⁹ Mussoliniho cílem ale bylo vytlačit francouzský vliv z Jugoslávie a dále z Balkánu a střední Evropy a vytvořit z nich oblasti pod výlučnou italskou nadvládou. Pašování zbraní ale nebyla jediná akce namířená proti Jugoslávii, za kterou stála Itálie. Italská vláda byla vládou jugoslávskou obviňována z podporování Vnitřní makedonské revoluční organizace, známého nacionalistického uskupení, které v Makedonii působilo již od konce 19. století. Jugoslávci dále obviňovali Řím ze zakládání komunistických buněk nebo tajného vyzbrojování Albánie.²³⁰ Nicméně již v březnu, v souvislosti se vznikem Organizačního paktu Malé dohody, italská vláda ujišťovala, že nemá žádné útočné úmysly vůči Jugoslávii ani Albánii a snažila se veškeré osočování neutralizovat. Nebezpečí italského útoku se tak načas zdálo být minulostí.²³¹

I když mohly být intervence Malé dohody stran článku 2 někdy ostré, byly do jisté míry v Paříži a Londýně vyslyšeny. Právě proto, že se výtky týkaly jedné partikulární záležitosti Paktu čtyř a strategicky Malá dohoda přestala odsuzovat Mussoliniho návrh jako celek, tím více byli ochotni v západních metropolích nalézt s malodohodovými diplomaty společnou konstruktivní řeč. Malá dohoda a Polsko by totiž připustily revizi mírových smluv jen v zásadách a duchu Paktu Společnosti národů a jednotlivých usnesení Rady. Beneš proto ve shodě s Titulescem a jugoslávským ministrem zahraničí Jevtičem zvláště zdůrazňovali obranný ráz Malé dohody, jejímž cílem bylo hájení společných zájmů všech tří zemí, rozhodně však ne revize, jako tomu bylo v případě Mussoliniho Paktu čtyř.²³² Titulescu velmi rád označoval před politiky západních zemí Malou dohodu za „sílu, která slouží míru a právu“.²³³ Považovali ze nemožné, aby bylo v Evropě vytvořeno jakékoliv direktorium velmocí nad malými a středními státy, a poukazovali proto na oprávněné pobouření, ke kterému v Praze, Bukurešti i Bělehradě došlo. Beneš i Titulescu tak již 25. a 26. března 1933 v rozhovorech se šéfem Foreign Office Simonem v Ženevě shodně zdůrazňovali, že revize smluv nemůže znamenat nic jiného než radikální změnu hranic, i když se Mussolini snažil revizionismus zlehčovat. Upozorňovali, že to nevyhnutelně povede ke zhoršení politické situace v Evropě a k vytvoření dvou antagonistických vojensko-politických bloků, jaké kontinent zažil před první světovou válkou.²³⁴

²²⁹ PAVLOVIĆ, Vojislav, *Le conflit franco-italien dans les Balkans 1915–1935. Le rôle de la Yougoslavie*. In: *Balkanice*, roč. 36, 2005, s. 193.

²³⁰ Periodická zpráva ze I. čtvrtletí, 13. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bělehrad, s. 8.

²³¹ Chvalkovský z Říma, 7. března 1933, č. 152/33, AMZV, fond Telegramy došlé 1933.

²³² Běžná zpráva, 6. května 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bukurešť.

²³³ WANDYČZ, s. 551.

²³⁴ MAZUR, s. 199.

Když se ředitel jednoho z nejvlivnějších rumunských listů *Universul* a bývalý ministr spravedlnosti Stelian Popescu setkal v dubnu 1933 v Římě s Benitem Mussolinim, vyčetl mu, že Itálie svou revizionistickou politikou bourá staré sympatie v Rumunsku a staví svoje rumunské přátele do těžké situace, protože Rumuni „by raději zemřeli, než přijali jakékoliv revize svých územních hranic“.²³⁵ Mussolini ale obhajoval revizionistickou politiku tezí o nespravedlivém versailleském míru, protože Itálie nedostala to, co jí bylo slíbeno. Obracel se ale i hlouběji do historie, do doby, kdy si svět „rozděloval“ kolonie a Itálie k této „hostině“ přišla pozdě. Snahy o kolonizaci Lybie a Tripolisu zhodnocoval jako neúspěšné, protože půda byla v těchto oblastech neobdělitelná a neúrodná. Duce také otevřeně hovořil o právu Itálie na revizi směrem do Dalmácie. Tvrdil, že bylo slabostí vlády ministerského předsedy Vittoria Orlanda, že nedokázala dalmatské území po skončení první světové války získat, jak bylo přislíbeno Londýnem. Popescu oponoval, že Dalmácie je kus hornatého pásu země, která nemůže žádnou novou populaci z Itálie přijmout. Mussolini se však nenechal zlomit ve svém tvrzení, že Dalmácii má být po právu italská.²³⁶

Popescu se, podobně jako Titulescu, vydal do Paříže lobbovat proti Paktu čtyř a hledat spojence v protirevizionistickém tažení mezi četnými francouzskými politiky. Avšak na rozdíl od Titulesca, který do Paříže a Londýna odjížděl vyjednávat jako oficiální představitel Malé dohody, Popescu se v Paříži pohyboval jako soukromá osoba. V Paříži jednal s politiky o možnosti zorganizovat širokou protirevizionistickou frontu, která by se zformovala jako lidová hnutí v malodohodových zemích. Domníval se, že tato hnutí by mohla mít posilující vliv na protirevizionisty ve Francii a přesvědčit dosud váhající politiky. Po svém návratu do vlasti proto navrhl ministerskému předsedovi Alexandru Vaida-Voevodovi, aby byly po celé zemi zorganizovány velké tábory lidu, na nichž by Rumuni projevovali odpor k jakýmkoliv revizím, aby zejména v Londýně, Římě i Berlíně bylo politikům zřejmé, že protirevizionismus je reálnou a významnou silou, která by neměla být v Evropě přehlížena. Vaida navrhl, že by do akce měly být zahrnuty všechny země Malé dohody, ale také Polsko.²³⁷ Manifestace proti Paktu čtyř velmocí pak skutečně proběhly 28. května v Praze, Bukurešti, Bělehradě a dalších větších městech a v Polsku, i když ve zmenšeném měřítku. Bělehradská manifestace se konala v centru města na Divadelním náměstí, dnešní Náměstí republiky. Akce se zúčastnilo asi 30 tisíc lidí a

²³⁵ Běžná zpráva, 21. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bukurešť.

²³⁶ Tamtéž.

²³⁷ Běžná zpráva, 25. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bukurešť.

pořádaly ji zdejší patriotické organizace – od Sdružení válečných invalidů, Sokola až po Jihoslovanského komitétu pro udržení míru a zachování smluv nebo Ústředního sdružení studentů.²³⁸

Organizací rumunských demonstrací se ujal sám Popescu, který současně naléhal na ostatní členy Malé Dohody, aby s manifestacemi neotálely a také je uspořádaly, ať již ve městech, ale i na venkově. Z Prahy ale původně přišly námitky, že by bylo rozumnější akce uspořádat, až bude situace klidnější. Největší podporu tak Popescu našel zejména u ministra Titulesca, se kterým byl dlouhodobě v úzkých politických stycích. Ten taktéž, stejně jako Vaida, trval na tom, aby se protestů účastnily všechny malodohodové země. V opačném případě mohli v zahraničí využít domnělého rozporu uvnitř Malé dohody. Beneš upozorňoval, že Československo nebylo na podobné projevy zvyklé a mohlo by to způsobit paniku mezi obyvatelstvem. Titulescu ale počítal s akcemi i bez zapojení Československa. Bukurešťská manifestace byla velmi dobře zorganizovaná, široká a působila impozantním dojmem, protože se jí zúčastnilo asi 100 tisíc lidí.²³⁹

Jestliže mezi jednotlivými malodohodovými členy byly jisté nuance stran revize smluv, jako celek Malá dohoda vyvinula velmi čilou diplomatickou aktivitu, která měla skutečný vliv na další jednání o Paktu čtyř velmocí. Zejména se podařilo upozornit na článek 2 a na jeho revizionistické vyznění.²⁴⁰ V Paříži tak například byla posílena pozice odpůrců Paktu, kteří zdůrazňovali více než kdy dříve důležitost východního spojení Francie, tedy spojení s Malou dohodou a Polskem. V Londýně se snažil upozorňovat na absurdnost revizí vyslanec Jan Masaryk. V jednom ze svých četných rozhovorů s britskými politiky záměrně s nadsázkou řekl, že „*očekávám, že Anglie napřed vrátí Německu kolonie, načež Mussolini odstoupí jižní Tyrolsko Rakousku, provede Anšlus, Jugoslávii bude vráceno Fiume a Zara a d'Annunzio při této příležitosti pronese sbratřovací řeč jugoslávsko-italskou*“.²⁴¹

Aktivita Malé dohody samozřejmě nebyla bez odezvy v Itálii, kde vyvolávala značnou nevoli. A to dokonce do té míry, že Benito Mussolini uvažoval o zahájení separátních rozhovorů se zástupci Malé dohody s cílem rozpustit jejich nepřátelské postoje vůči Paktu čtyř. Francouzský velvyslanec v Římě Jouvenel dokonce navrhl Aloisimu, šéfovi Mussoliniho kabinetu, aby na jednání do Říma pozval Titulesca. Avšak

²³⁸ Periodická zpráva za II. čtvrtletí, 7. července 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bělehrad, s. 6.

²³⁹ Běžná zpráva, 1. června 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bukurešť.

²⁴⁰ MAZUR, s. 201.

²⁴¹ Běžná zpráva, 29. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Londýn.

nikdy k této návštěvě nedošlo, přestože Mussolinimu se tento nápad nezamlouval. Italové zvolili jinou metodu, neboť sepsali vlastní memorandum, které zaslali státům Malé dohody. Obsahem bylo ujištění, že cílem Paktu čtyř velmocí není vytvořit direktorium západních mocností a ani oslabit pozici Společnosti národů.²⁴² Titulescu si italskou snahu o mírnění situace vysvětloval zprávami, jež k němu dorazily údajně ze spolehlivých zdrojů a které tvrdily, že Itálie je prý ve velkých finančních obtížích, a je proto ochotna zmírnit ostrý revizionistický tón Paktu čtyř velmocí výměnou za případnou francouzskou půjčku.²⁴³ Britové se zase snažili přesvědčovat Beneše, ale i Titulesca, že Pakt čtyř bude mít pozitivní efekt na evropskou politiku, že nerozdělí kontinent na dva tábory a že nijak neohrozí zájmy malodohodových zemí. Tento názor ale pochopitelně nezastávali všichni britští politici, rozhodně ne opozice. Proto Robert Vansittart upozorňoval na kritický dopad článku 2 pro Malou dohodu a Polsko. Tvrdil, že bude potřeba znovu potvrdit ta ustanovení Paktu Společnosti národů, která měla za úkol střežit územní integritu členských zemí a sankcionovat porušení Paktu. Měl samozřejmě na mysli články 10 a 19, které mohly být Paktem čtyř a jeho článkem 2 dotčeny. Podle jeho názoru bylo nezbytné reference na tyto dva články uvést přímo v Paktu čtyř. Zmiňoval také článek 16, podle kterého uchýlil-li by se nějaký člen k válce, dopustil by se válečného činu proti všem členům Společnosti národů. Vůči tomuto se však Italové a Němci stavěli do silné opozice.²⁴⁴ Současně však obhajoval MacDonaldu a Simonovu cestu do Říma, když tvrdil, že byla nutná, neboť prý odvrátila Mussoliniho od Hitlera.²⁴⁵ Ve skutečnosti však vztahy mezi Duce a Hitlerem byly již delší dobu ambivalentní. Mnozí italské fašisté Hitlera nesnášeli a svými názory se netajili a projevovali je veřejně. Některým se nelíbila jeho brutalita, jiným jeho zjevná bezzásadovost, silná averze vůči nacismu se objevila například i mezi italskými katolíky. Mnozí v Itálii zdůrazňovali, že se německý imperialismus může velmi snadno dostat do konfliktu s italskými zájmy. Italové se ale především stavěli proti myšlenkám o německé rasové nadřazenosti.²⁴⁶

3.4 Polsko v izolaci

Polsko se od počátku k Mussoliniho projektu stavělo velmi negativně, pravděpodobně ještě více ostřeji než Malá dohoda. Polská vláda byla zásadně proti jakémukoliv sblížení

²⁴² MAZUR, s. 202.

²⁴³ Běžná zpráva, 27. dubna 1933, AMZV ČR, PZZÚ, ZÚ Bukurešť.

²⁴⁴ TNA, CAB 24/241/18, VANSITTART, Robert, Four-Power Agreement.

²⁴⁵ Běžná zpráva, 7. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Londýn.

²⁴⁶ SMITH, s. 60–61.

čtyř západoevropských mocností, neboť by to nevyhnutelně zasáhlo polské zájmy. Polská vláda se domnívala, že uzavřením Paktu čtyř by pravděpodobně došlo k uvolnění německé politiky na východě, která by byla v první řadě namířena proti Polsku. Německý revizionismus by se Mussoliniho paktem jen posílil a polsko-německé vztahy by ještě více utrpěly. Pro Polsko byla otázka revize mírových smluv taktéž velmi citlivou otázkou. Revizionismus ovšem nebyl v Polsku otázkou principu, nýbrž národních zájmů. Po nástupu Hitlera k moci na počátku roku 1933 se Piłsudski domníval, že nastala vhodná chvíle napravit nerovnováhu, která byla způsobena smlouvami z Locarna, které zajišťovaly západní hranice s Německem, nikoliv ty východní.²⁴⁷ Stejně tak se polská vláda netajila určitými sympatiemi k Maďarsku, respektive byla otevřena možné revizi míru z Trianonu. Tato náklonnost k eventuální revizi pramenila primárně z ekonomického pragmatismu, neboť pro Polsko bylo důležité podunajské odbytíště. Zachování dobrých vztahů s Maďarskem tak bylo nezbytné. Exportní trasa polských výrobků do západní a jižní Evropy vedla přes československo-rumunskou hranici podél Podkarpatské Rusi a dále přes Maďarsko. Není tak překvapením, že se objevovaly názory, že by Podkarpatská Rus měla být vrácena Maďarsku, respektive Uhrám, jako tomu bylo před rokem 1918.²⁴⁸ Pro Varšavu tak bylo pochopitelně nepříjemnou otázkou vznik jakýchkoliv politických projektů, týkajících se střední Evropy, které by ohrozily jeho hospodářské odbytíště na jih a západ Evropy, protože na exportní trasu přes Německo se Polsko pochopitelně nemohlo spoléhat.

Polská diplomacie si však velmi dobře uvědomovala, že revize jedné smlouvy by mohla posloužit jako precedent k přehodnocení i dalších smluv, jež by se mohly dotknout územní celistvosti Polska. Souvislostem jednotlivých smluv versailleského systému si tak byli v Polsku dobře vědomi. Z tohoto důvodu Varšava podnikla několik sondáží, aby zjistila, jak se k revizionismu staví ostatní země v Evropě. Jedna z cest vedla přirozeně do fašistické Itálie. Na přelomu ledna a února 1933 odjel vlivný diplomat a náměstek tajemníka při ministerstvu zahraničí Jan Szembek do Říma, ovšem důvod jeho cesty nebyl oficiálně uveden. V diplomatických kuloárech však bylo veřejným tajemstvím, že Szembek jel zjišťovat Mussoliniho názory na otázku revizionismu. Když mu ale Szembek

²⁴⁷ CIENCIALA, Adam E., *The Foreign Policy of Józef Piłsudski and Józef Beck, 1926–1939: Misconceptions and Interpretations*. In: *The Polish Review*, roč. 56, 2011, č. 1/2, s. 124.

²⁴⁸ Běžná zpráva, 2. března 1932, AMZV, PZZÚ, ZÚ Polsko.

dával přímé otázky na italské postoje ohledně versailleského uspořádání, Mussolini prý odpovídal velmi vyhýbavě a nechtěl být nijak konkrétní.²⁴⁹

Polsko odmítlo Pakt čtyř velmocí jako celek a nezabývalo se jeho jednotlivými články. Zatímco Malá dohoda se soustředila na článek 2, polská vláda nechtěla vůbec slyšet o žádném projektu, který by těsně sblížoval čtyři západoevropské mocnosti a samo bylo vyloučeno. Maršál Piłsudski nemohl snést, že Francie a Velká Británie vyjednávají o dohodě s Itálií a Německem, před jehož nebezpečností opakovaně varoval v Paříži a nabádal francouzské politiky k tomu, aby proti německému národnímu socialismu zakročili. V roce 1933 navíc dosáhly polsko-německé vztahy velmi kritické fáze, neboť Německo se nemohlo nikdy smířit s opětovným vznikem polského státu, zvláště ne po lednu 1933, kdy se Adolf Hitler chopil moci.²⁵⁰ Francouzská nerozhodnost polskou vládu znepokojovala, podobně jako tomu bylo u Malé dohody. Polský postoj poměrně výstižně vyjádřil generál Kazimierz Sosnkowski československému vyslanci ve Varšavě Girsovi: *„Nepožadujeme od Francie nic jiného, než aby byla skutečnou Francií, jak si ji představujeme, a aby energicky a bez kompromisů hájila své zájmy proti Německu a proti ostatním. To, co se ve Francii děje, nás bohužel nemůže inspirovat – především ta neustálá kolísavost a nedostatek rozhodnosti. Vypadá to, jako by ve skutečnosti nejlepšími Francouzi byli Poláci.“*²⁵¹

Varšava neučinila žádné oficiální prohlášení, jako to učinila Malá dohoda svým komuniké z 25. března 1933, přestože polští velvyslanci v Londýně i Paříži polské vládě tento postup doporučovali.²⁵² Ministr zahraničí Józef Beck pravděpodobně nechtěl, aby vznikl dojem, že polská zahraniční politika jen kopíruje politiku Malé dohody. V úvahu také přichází hypotéza, že Beck nedoufal v úspěch Paktu čtyř velmocí, a tak neplýtvat energií na boj proti něčemu, co mohl předem považovat za mrtvý projekt. Beck ovšem jeden výrazný krok učinil, který mohl být interpretován jako pokus o sjednocení postojů Polska a Malé dohody, a sice když na 24. března pozval na společné setkání zástupce Československa, Jugoslávie a Rumunska. Byl to pravděpodobně Piłsudski, kdo toto setkání inicioval. Navrhoval totiž jednotný postup Malé dohody a Polska proti Paktu čtyř, k realizaci takového postupu ale nikdy nedošlo.²⁵³ Výsledkem setkání tak ani nebylo

²⁴⁹ Běžná zpráva, 2. února 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Polsko.

²⁵⁰ GASIOROWSKI, Did Piłsudski Attempt to Initiate a Preventive War in 1933?, s. 135.

²⁵¹ BERBER, Friedrich a kol., *Europäische Politik 1933–1938, im Spiegel der Prager Akten*, roč. 8, 1942, s. 29.

²⁵² MAZUR, s. 203.

²⁵³ GASIOROWSKI, s. 145.

žádné jednotné stanovisko, kterým by se řídila současně Malá dohoda i Polsko. Polsko tak svůj nesouhlas s Paktem čtyř muselo dát najevo jinak, a sice demonstrativní rezignací polského velvyslance v Římě. Když v březnu 1933 náhle zemřel velvyslanec Przewdziecki, měl ho nahradit Jerzy Józef Henryk Potocki, který se ale raději rozhodl podat demisi na protest proti Mussoliniho projektu a do úřadu vůbec nenastoupit.²⁵⁴ Řím se po tomto kroku polského velvyslance pochopitelně velmi obával tlaku Varšavy na Francii a toho, že dojde ke sjednocení postojů Polska a Malé dohody, a tím pádem k ještě většímu, ale především sjednocenému tlaku na Paříž i Londýn. K tomu ovšem ani poté nedošlo.²⁵⁵

Italská vláda se ale rozhodla zahájit rozhovory s Polskem, aby zmírnila jeho nepřátelský postoj. Italský velvyslanec ve Varšavě Giuseppe Bastianini obdržel zvláštní instrukci, podle níž měl Becka ujistit o dobrých záměrech Paktu čtyř velmocí. Již předtím byly zahájeny také francouzsko-polské a o něco později také britsko-polské rozhovory. K prvnímu jednání došlo mezi ministrem Beckem a francouzským velvyslancem Julesem Larochem 21. března 1933. Laroche byl zpočátku zaražen Beckovou chladností vůči Paktu čtyř velmocí, který se projektem nezdál být znepokojen. Dokonce se domníval, že polská vláda snad dostala od Mussoliniho nějaké záruky, které by vysvětlily Beckův stoický postoj. Polsko-francouzské vztahy však nebyly na nejlepší úrovni, neboť Paříž dráždil režim maršála Piłsudského. Francie zase svými negativními stanovisky k poválečným půjčkám Polsku přispěla ke zdejšímu negativnímu veřejnému mínění o Paříži. Girska ale poznamenává, že velvyslanec Laroche se silně stavěl na stranu maršála Piłsudského, čímž k vzájemným dobrým polsko-francouzským vztahům nepomáhal.²⁵⁶

Ministr Beck přesto vyjádřil naději, že Francie italské návrhy nakonec odmítne a k žádnému vytvoření takzvaného evropského direktoria nedojde. Zdůrazňoval důležitost zachování celistvosti polských hranic a ujišťoval, že je jeho vláda bude bránit bez ohledu na jakýkoliv vnější tlak. Tímto vyjádřením narážel na revizionistický článek 2.²⁵⁷ Jak francouzsko-polské rozhovory pokračovaly, Beckův tón se zostřoval. Uchýlil se dokonce k výhrůžkám. Zejména 28. března a 5. dubna 1933 varoval, že pokud by se Pakt čtyř realizoval, Polsko by buď vystoupilo ze Společnosti národů, nebo by se nezúčastnilo

²⁵⁴ Běžná zpráva, 25. března 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Polsko.

²⁵⁵ MAZUR, s. 205.

²⁵⁶ Běžná zpráva, 26. ledna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Polsko.

²⁵⁷ Běžná zpráva, 31. května 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Polsko.

jejích jednání.²⁵⁸ Do jaké míry se jednalo pouze o taktické vyhrožování, nebo šlo skutečně o vážně míněné záměry, není zcela zřejmé.

Britsko-polská jednání o Paktu čtyř velmocí přinesla podobné závěry. Britský velvyslanec ve Varšavě sir William Erskine velmi dobře chápal, že je prakticky nemožné, aby polská vláda s Mussoliniho projektem souhlasila. Především si uvědomoval, že se Polsko nesmíří s tím, že vzniká jakýsi pakt mocností, který ale s Polskem, jakožto evropskou velmocí, nepočítá. Druhým citlivým bodem byla samozřejmě nepřijatelná otázka revize hranic. Polsko varovalo před tím, že hitlerovské Německo najde v Římském paktu splnění svých snů o revizi území a že právě toto bude důvodem k vypuknutí ozbrojeného konfliktu. Podobně jako Malá dohoda, se Polsko odvolávalo na Pakt Společnosti národů, především na články 10 a 19. Článek 19 totiž připouštěl možnost revize smluv, a současně článek 10 měl chránit nedotknutelnost hranic členů Společnosti národů. V případě porušení celistvosti hranic se státy měly spolehnout na pomoc Společnosti národů.²⁵⁹ Formulace však neobsahovala nic o tom, jakou formou bude pomoc poskytnuta ani co je považováno za ohrožení hranic a co nikoliv. A tak v realitě článek nezavazoval státy v podstatě k ničemu, k žádné konkrétní povinnosti.²⁶⁰ Tento článek se tak stal po celé meziválečné období terčem kritiky, některé státy volaly po jeho modifikaci nebo dokonce úplného zrušení.

Polská negace vůči Paktu čtyř velmocí zůstala po celou dobu projednávání takřka nezměněná. I přesto, že původní revizionistické vyznění Paktu bylo jeho změnami postupně otupováno, jak se později dozvíme, Varšava na svém negativním stanovisku zůstávala. Když se polský velvyslanec v Londýně Konstanty Skirmunt setkal s ministrem zahraničí Simonem, který se snažil rozptýlit polské obavy, Skirmunt nabyl přesvědčení, že Britové s Paktem čtyř velmocí prakticky počítají, i když s ním měl ministerský předseda MacDonald na domácí půdě značné problémy a musel svou římskou cestu dlouze obhajovat. Ale také se optimisticky domníval, že ještě nebylo vše ztraceno a že přece jenom nakonec dojde v Londýně k vystřízlivění a uvědomění si reálné hrozby Mussoliniho projektu.²⁶¹ Svým negativním stanoviskem se Polsko dostalo do úplné zahraničně-politické izolace, ze které obviňovalo především svého spojence Francii a také Malou dohodu. Velvyslanec Laroche potvrzoval velké zklamání Poláků s Francií,

²⁵⁸ MAZUR, s. 208.

²⁵⁹ WRIGHT, Quincy, *The Concept of Aggression in International Law*. In: *The American Journal of International Law* 29, 1935, 3, s. 377.

²⁶⁰ HOBZA, s. 17.

²⁶¹ MAZUR, s. 209.

kteřé přý dosahovalo daleko větší míry než v případě Malé dohody. Podle jeho informací polská vláda doufala, že Malá dohoda zůstane u svého negativního stanoviska, které by pak společně mohly obě země využít k nátlaku na Francii.²⁶² K tomu však nikdy nedošlo.

Je přirozené, že se polská zahraniční politika snažila hledat opěrné body také mimo oficiální francouzskou reprezentaci. Jednou z cest bylo posilování vztahů s francouzskou pravicovou opozicí a pravicovými žurnalisty, včetně jejich finanční podpory ze strany polské vlády. Navazovat styky s opozicí bylo hlavním úkolem polského velvyslance v Paříži Alfreda Chłapowského.²⁶³ Nejednou si velvyslanec Laroche Girsovi právě na Chłapowského stěžoval, protože si byl vědom jeho cílů. Chłapowski v Paříži opakovaně zdůrazňoval ministerskému předsedovi Daladierovi, že Poláci nic nezmění na svém negativním stanovisku k Paktu čtyř, které zastávali od samého začátku. Tvrdil, že Polsko bylo rozhořčeno tím, že již v Locarnu dala Paříž přednost ochraně západní hranice před tou východní. A Pakt čtyř vnímali jen jako pokračování této politiky.²⁶⁴ Laroche také tvrdil, že Polsko se bude snažit více přiblížit Rumunsku, se kterým ho pojila spojenecká smlouva, s cílem oddálit ho Mladé dohodě. Girsa ho ale upozornil na fakt, že v Rumunsku začínaly převládat názory, že Polsko je nespolehlivý spojenec.²⁶⁵ Nicméně polská garnitura, dle Becka, vztahy s Rumunskem nevnímala nikterak srdečně. Zemi přý považovala za zaostalou a nekulturní.²⁶⁶

Polsko se skutečně ocitlo v jisté zahraničně-politické izolaci. Utrpěly vztahy s Francií, Malou dohodou a zejména s Československem. Jestliže se od ustavení Malé dohody spekulovalo o Polsku buď jako její integrální součásti, nebo jakýmsi přidruženým spojencem, po rozchodu názorů na Pakt čtyř velmocí již nebylo pochyb, že Polsko samo již zřejmě nebude iniciovat žádné sblížení s Malou dohodou. Polští představitelé vždy brali vážně otázku postavení své země v rámci Evropy, neb se považovali za velmoc rovnou západoevropským mocnostem, přičlenění k Malé dohodě proto vnímali jako snížení se na úroveň malých zemí střední a východní Evropy. Malá dohoda byla dokonce vnímána jako překážka velmocenských ambicí Polska. Jsou tedy pochopitelné polské antipatie vůči Malé dohodě a zejména Československu a Edvardu Benešovi, jehož četní polští politici vnímali jako hlavu Malé dohody. Václav Girsa polský vztah k osobě československého ministra zahraničí popisoval jako jistou žárlivost – především na jeho

²⁶² Běžná zpráva, 31. května 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Polsko.

²⁶³ Běžná zpráva, 7. června 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Polsko.

²⁶⁴ Běžná zpráva, 27. května 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

²⁶⁵ Běžná zpráva, 31. května 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Polsko.

²⁶⁶ Běžná zpráva, 12. října 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Polsko.

úspěchy na mezinárodním poli.²⁶⁷ Kníže Janusz Radziwiłł, podporovatel Józefa Piłsudského a poslanec Sejmu, tehdy před novináři prohlásil, že hlavní překážku dobrých československo-polských vztahů tvořila osoba maršála Piłsudského, respektive jeho vztah k Čechoslovákům, kterým nemohl zapomenout okupaci Těšínska v roce 1919, zablokování transportů zbraní do Polska v roce 1920 během války s Rusy a v poslední řadě mu pak vadili kontakty Československa s polskou opozicí, především s národními demokraty a agrárníky, kteří nenáviděli Piłsudského režim.²⁶⁸ Nicméně tato oboustranná antipatie nebyla na překážku tomu, aby Polsko a Československo své formální vztahy držely na korektní úrovni.

Italský velvyslanec v Polsku Bastianini upozorňoval, že i kdyby došlo ve Varšavě k politickým změnám, neboť se proslýchalo, že maršál Piłsudski může být zbaven funkce, tyto změny by neznamenalý zásadní posun v názorech Poláků na spolupráci západních mocností v rámci Paktu čtyř. Jak vládní garnitura, tak polská opozice byla shodně protirevizionistická.²⁶⁹ Polsko se tak ocitlo ve své negativní pozici vůči Mussoliniho paktu osamocené, důsledkem čehož začala polská vláda měnit postoje ke svému východnímu sousedovi – Sovětskému svazu.²⁷⁰ Sověti ve třicátých letech 20. století toužili především po klidu na evropském kontinentu, aby se mohli plně soustředit na svou politiku na Dálném východě. Již v červenci 1932 proto došlo k uzavření paktu o neútočení s Polskem, v listopadu pak také mezi Sovětským svazem a Francií.²⁷¹ Smlouvy však neobsahovaly žádnou konkrétní definici útočníka nebo útočného napadení, jenž by směřovalo k porušení celistvosti nebo politické nezávislosti jiného státu. Jednalo se tudíž o poměrně vágní smlouvy. Nicméně o rok později, 24. května 1933, představili Sověti na ženevské odzbrojovací konferenci návrh na definici pojmu útočníka.²⁷² A 3. července 1933 pak uzavřely v Londýně Rumunsko, Estonsko, Lotyšsko, Polsko, Turecko, Persie, Sovětský svaz, Afghánistán a Finsko Úmluvu o definici agrese²⁷³ a stejnou dohodu pak podepsaly také SSSR a Jugoslávie, Československo a SSSR a Litva. Vyplnila se tak mezera, která dosud snižovala význam u všech předešlých paktů o neútočení. Jedním z nich byl i pakt o neútočení s Rumunskem, uzavřený 29. června 1933. Tehdejší

²⁶⁷ Běžná zpráva, 12. října 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Polsko.

²⁶⁸ Běžná zpráva, 22. června 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Polsko.

²⁶⁹ Bastianini Mussolinimu, 12. dubna 1933, IDDI VII, s. 442–444.

²⁷⁰ Běžná zpráva, 18. července 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Polsko.

²⁷¹ BĚLINA, Pavel, MORAVCOVÁ, Dagmar, *Kapitoly z dějiny mezinárodních vztahů 1914–1941*, Praha 1998, s. 133.

²⁷² WRIGHT, s. 385.

²⁷³ Známá též jako Litvinovova úmluva nebo Londýnský protokol.

ministrský předseda Vaida tvrdil, že je ochoten pokračovat se Sověty i v další spolupráci, proto zplnomocnil Tittulesca, aby jednal s lidovým komisařem zahraničních věcí Litvinovem o ekonomické spolupráci. Rumuni chtěli získat v Sovětském svazu odbytiště pro své zemědělské produkty, především kukuřice a obilí, které neměli kam vyvážet. Ovšem Titulescu Vaidovi namítal, že SSSR neměl čím Rumunsku zaplatit. Vaida proto tehdy dokonce navrhoval kompenzace v podobě petroleje.²⁷⁴

Polským veřejným míněním byly Úmluva o definici agrese přijaty pozitivně.²⁷⁵ Úmluva považovala za agresi vpád ozbrojených vojsk na území jiného státu, vyhlášení války, útok námořních i vzdušných sil, námořní blokádu nebo pomoc zahraničním ozbrojeným bandám na cizím teritoriu.²⁷⁶ Tato definice útočníka tak de facto zaručovala nedotknutelnost hranic a byla zdůrazněna zásada nevměšování se do záležitostí druhých států. Polsko i Sovětský svaz tuto úmluvu, někdy také „Východní Locarno“, stavěly do opozice vůči Paktu čtyř velmocí. Polsko tak do určité míry posílilo svoji nezávislost na politice Francie a zahnal obavy z případného revizionismu pramenícího z Mussoliniho projektu, protože se domnívalo, že si zajistilo záruky bezpečnosti a míru na východní hranici. Pro Polsko bylo také důležité, že úmluvu podepsalo Rumunsko, které mělo spory se Sovětským svazem o území Besarábie. Tímto byly spory přinejmenším odsunuty a situace na čas uklidněna.²⁷⁷

3.5 Důsledky diplomatické aktivity Malé dohody

Postupně, jak se vyvíjela situace a docházelo k úpravám Paktu čtyř velmocí, Malá dohoda mírnila své počáteční negativní stanovisko. Mussolini totiž akceptoval zmínit referenci na články 10 a 19 Paktu Společnosti národů přímo to textu článku 2, které požadovaly Francie a zejména Velké Británie na popud Roberta Vansittarta. Když si polský ministr zahraničí Beck na konci května 1933 pozval vyslance Girsu, aby zjistil stanovisko Edvarda Beneše, respektive Malé dohody, sdělil mu, že Malá dohoda dospěla k tomu, že byla ochotna Mussoliniho pakt přijmout. Girsu ministru Beckovi zdůraznil, že upravený návrh měl zcela jinou podobu než verze z římského setkání. Když byly totiž všechny nepřijatelné otázky eliminovány, Malá dohoda neměla důvod zůstat na svém negativním stanovisku, o to více, že vlastně neměla žádné možnosti, jak přijetí Paktu

²⁷⁴ Běžná zpráva, 4. července 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bukurešť.

²⁷⁵ Běžná zpráva, 18. července 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Polsko.

²⁷⁶ WRIGHT, s. 385.

²⁷⁷ Běžná zpráva, 18. července 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Polsko.

zabránit. Ministr Beck tyto okolnosti uznal, ale byl přesvědčen, že Mussoliniho projekt nebude znamenat změnu politické situace v Evropě, především však, že stejně jako po Locarnských dohodách zůstane otázka takzvané východní hranice nevyřešena, jediné západní mocnosti budou mít z projektu prospěch.²⁷⁸ Nastal tak moment, kdy byly zahraniční politiky Polska a Malé dohody úplně odlišné. Polsko vytýkalo Malé dohodě, že lehkovážně přistoupila na upravenou verzi dohody, že s Polskem své kroky nekoordinovala, že jej opustila a přivedla do izolace. Vládní kruhy neskrývaly svou nechuť k Malé dohodě, a především k Edvardu Benešovi, kterého považovaly za duši celé Malé dohody. Polská opozice byla nespokojená stejně a Beneše vinila z nelояality k Polsku, a současně polskou zahraniční politiku vinila z neschopnosti.²⁷⁹

Rumunsko, Československo a Jugoslávie vnímaly, že na Západě se v roce 1933 rozhodovalo o osudu malých národů a jedinou záchranu viděly přirozeně ve Francii, svém spojenci, která byla vyzývána k jejich ochraně. Ale francouzské společenství se zeměmi střední a východní Evropy dostalo trhliny. Když probíhala pravidelná konference Malé dohody na konci května 1933, podařilo se již částečně zklidnit nervozitu v jednotlivých zemích Malé dohody, jak bylo v Paktu čtyř oslabeno jeho revizionistické vyznění změnou článku 2. Ale konference měla na programu jiné zásadní politické téma, a sice sbližování Rumunska se Sovětským svazem, což mohlo být první známkou změny zahraničně-politické orientace některých malých evropských zemí. Zmíněný sovětsko-rumunský pakt o neútočení, který byl podepsán na konci června roku 1933, byl interpretován jako vítězství ministerského předsedy Vaidy nad Titulescem, který byl vždy protisovětský.²⁸⁰ Ministr Titulescu, ač byl přezdíván ambasadorem Malé dohody, protože dovedl důrazně hájit její zájmy, se nevyhnul kritice. Především ze strany Jugoslávie zaznívala ostrá kritika na jeho pařížskou a londýnskou misi, protože se prý příliš zapléтал do vnitřních záležitostí Francie a stavěl Herriota a Daladiera proti sobě.²⁸¹ Mnozí představitelé Malé dohody také nemohli vystát, že si Titulescu přisluhoval veškeré zásluhy za to, že Francie i Velká Británie nakonec přijaly protesty Malé dohody a že byly uplatněny námitky vůči článku 2.²⁸²

²⁷⁸ Běžná zpráva, 29. května 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Polsko.

²⁷⁹ Běžná zpráva, 31. května 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Polsko.

²⁸⁰ Periodická zpráva za II. čtvrtletí, 15. července 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bukurešť, s. 9–10.

²⁸¹ Šeba z Bukurešti, 12. dubna 1933, č. 290/33, AMZV, fond Telegramy došlé 1933.

²⁸² Flíeder z Bělehradu, 14. dubna 1933, č. 294/33, AMZV, fond Telegramy došlé 1933.

4 Vývoj v jednáních o finální podobě Paktu čtyř velmocí

Po římské schůzce se na diplomatických zastoupení jak v Londýně, Paříži tak i Berlíně projevoval značný neklid. Krátce po jednání hovořil italský velvyslanec Cerruti v Berlíně se svým francouzským protějškem Andrém François-Poncetem, který mu naznačoval, že by nebyl překvapen, pokud by Italové výměnou za souhlas s Paktem čtyř předložili německému kancléři smlouvu o přátelství nebo dokonce spojeneckou smlouvu. Dodával ale, že by Německo z takové smlouvy s Itálií nemohlo nic získat. Ukázalo se však, že Itálie o uzavření nějaké dohody s Německem stála, jak potvrzoval Cerruti.²⁸³ Duce ovšem v zahraniční politice volil taktiku, při které mohl současně vyvíjet tlak na Francii a Německo a čekal, kdo z nich takzvaně nabídne více. Ale samozřejmě vždy existovalo riziko, že pokud by nebyl dostatečně opatrný, mohl si Mussolini zneprátelit obě země. Další riziko spočívalo v možnosti, že by oběma stranám poskytl rozdílná a neslučitelná ujištění, jak to také dělal v domácí politice.²⁸⁴ Ovšemže po celou dobu jednání o Paktu čtyř velmocí pak využíval rozporů především mezi Francouzi a Němci a snažil se získat co nejvýhodnější podmínky pro Itálii, i když se mu to většinou příliš nedařilo.

S úvahami o italsko-německé dohodě souvisela možná návštěva německého kancléře v Římě, o které se v Berlíně uvažovalo již od počátku roku 1933. Krátce poté, co Hitler usedl do kancléřského křesla, podal žádost o schůzku s Ducem prostřednictvím Giuseppe Renzettiho. V Římě již ovšem nebyla návštěva Hitlera žádoucí. Mussolini o ni nestál především z toho důvodu, že rychlá radikalizace vnitroněmecké situace vyvolávala v mnoha zemích, a především ve Velké Británii, rostoucí znepokojení. Mussolini byl navíc velmi citlivý na otázku nezávislosti Rakouska. Na jaře roku 1933 byl již téměř přesvědčen, že dohoda s Hitlerem o rakouském problému nebyla možná a hrozba anšlusu se jen posílila. Za této situace tak bylo již v polovině března od schůzky upuštěno a byla odložena na neurčito. Již počátkem dubna tak musel i François-Poncet konstatovat, že se situace mezi Římem a Berlínem nevyvíjí tak, jak se původně domníval.²⁸⁵

Pečlivá diplomatická práce představitelů Malé dohody i Polska měla značný vliv na změnu postojů Velké Británie i opatrné Francie, které byla vytýkána nesamostatnost v zahraniční politice. Daladierova vláda se především obávala toho, co by Pakt čtyř velmocí

²⁸³ Cerruti z Berlína Mussolinimu, 19. března 1933, IDDI VII, s. 260–262.

²⁸⁴ SMITH, s. 71.

²⁸⁵ DE FELICE, s. 223.

způsobil s poměrem vojenských sil Německa a Francie. Německo, se svými nekonečnými požadavky na rovnoprávnost ve zbrojení, by Mussoliniho paktem pravděpodobně jen získalo. Druhým faktem, který musela francouzská vláda brát v úvahu, bylo nebezpečí mezinárodní politické izolace, které jí hrozilo, pokud by nebrala vážně výtky Malé dohody a Polska. Mohla velmi snadno přijít o svůj východní spojenecký „cordon sanitaire“.

Edvard Beneš i rumunský ministr zahraničí Nicolae Titulescu vedli mnoho a mnoho rozhovorů s britskými i francouzskými politiky, aby je přesvědčili o svém pohledu na Pakt čtyř velmocí. Titulescu se se svoji diplomatickou cestou do Paříže a Londýna pasoval do role ambasadora Malé dohody, který má na Západě vysvětlit nebezpečí, které plynulo z Mussoliniho projektu. A důsledná kritika se vyplatila, neboť z původního návrhu, jak jednání postupovala, nezbylo mnoho. Britové i Francouzi vypracovali během dubna 1933 nové návrhy, které původní revizionismus téměř úplně eliminovaly. Do článku 2 byly totiž přidány reference na články 10 a 19 Paktu Společnosti národů o zajištění územní celistvosti členů organizace. Finální text Paktu čtyř velmocí z 30. května, a tedy jeho 10. verze, tak říkal jen to, co už bylo několikrát řečené a potvrzené Paktem Společnosti národů. Pakt čtyř velmocí tak byl prakticky bez obsahu a bez valného politického efektu. Jugoslávský ministr zahraničí Jevtić mohl s klidem tvrdit, že podepsáním Paktu čtyř nehrozilo žádné nebezpečí pro státy Malé dohody, ani pro společnou politiku Malé dohody a Francie. Dle jeho názoru nebylo možné, aby se Pakt stal projektem, který by přímo nebo nepřímo směřoval k revizi hranic malodohodových zemí. Vnímal Pakt čtyř velmocí jako záruku desetiletého míru čtyř západních mocností za plného dodržení Paktu Společnosti národů a dalších mezinárodních závazků.²⁸⁶ Ovšem k tomuto konečnému pozitivnímu přijetí Paktu čtyř se museli představitelé západních mocností složitě dopracovat.

Mussoliniho první návrh Paktu čtyř velmocí byl představen 18. března na jednání s MacDonaldem a Simonem v Římě. Během jednání byla odstraněna sporná zmínka o úpravách v koloniálních državách. V tomto případě tak hovoříme o druhém návrhu z 19. března 1933. Britové svoje připomínky promítli do návrhu, který představili 1. dubna. Tuto novou verzi předal velvyslanec Graham italské vládě a současně Paříži a Berlínu. 10. dubna zaslali Francouzi italské i britské vládě memorandum a vlastní návrh paktu.²⁸⁷ Německá vláda zaslala svůj návrh 21. dubna, následovala opět francouzská verze z 1.

²⁸⁶ Běžná zpráva, 9. června 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bělehrad.

²⁸⁷ Běžná zpráva, 3. června 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím.

května a další úprava hned 13. května, Jouvenelův návrh z 19. května, římský z 20. května a konečně finální návrh Paktu čtyř velmocí z 30. května 1933.²⁸⁸ Celkem dohoda o spolupráci čtyř západních mocností prošla deseti verzemi. Není tedy divu, že v závěru mnohým nebylo jasné, jakou konečnou verzi v Římě parafojí. Maďarský ministr zahraničí Kánya, který se onu sobotu 18. března také setkal s Mussolinim, později okomentoval všechny tyto návrhy tak, že se jednalo jen o drobné úpravy, které se netýkají pravé podstaty Paktu čtyř velmocí. Věřil, že Pakt čtyř otevře cestu ke spravedlivějšímu vývoji v Evropě. Ale opatrně zdůrazňoval, že na otázku revizí bude zapotřebí delší doby na přezkoumání. Do kontrastu k Paktu čtyř dával Organizační pakt Malé dohody, který velmi kritizoval a považoval za zbytečný výtvar, který, dle jeho slov, nepřispíval k uklidnění evropské situace. Tvrdil, že přispěl k rozdělení Evropy na dva bloky a je namířen proti Německu, Itálii a Maďarsku. Naproti tomu v úspěch Mussoliniho návrhu věřil.²⁸⁹

Již s první římskou úprava Paktu, která reflektovala britské námitky, nesouhlasil především Berlín. Němci vyjadřovali nevoli s přeformulováním článku 4, ze kterého byl vypuštěn odkaz na kolonie. Berlín však v tomto případě nevyklučoval ústupky. Německé vláda však byla neoblomná v případě jakýchkoliv změn článků 2 a 3. Domnívala se, že revizionistický článek 2 byl nepřiměřeně oslaben a příliš spojen s činností Společnosti národů. Článek 3 jim zase činil potíže v tom, že umožňoval také jiným státům než mocnostem, aby určovaly, jak měla být aplikována rovnost ve zbrojení. Dále pak Německo znepokojovala Mussoliniho obojaká taktika, protože na jedné straně tvrdil, že chce vyjít vstříc německým zájmům, ale to samé tvrdil Francouzům a Britům.²⁹⁰

4.1 Britský a francouzský návrh Paktu čtyř velmocí

Špatné zprávy z Německa rychle zkalily počáteční Mussoliniho pozitivní dojmy, které nabyl bezprostředně po jednání s britskými ministry. Věřil, že Pakt čtyř velmocí bude velmi rychle parafován a ratifikován všemi čtyřmi mocnostmi. Když se navíc Duce dozvěděl o komuniké Malé dohody z 25. března, které jeho návrh v podstatě odmítlo, uvědomil si, že to další jednání může jen zkomplikovat, především ze strany Francie, která musela brát ohledy na svého spojence. Dal proto italskému tisku pokyn komunikovat jen příznivé ohlasy a negativní zprávy o paktu čtyř vůbec neotiskovat, ale

²⁸⁸ GIORDANO, s. 183–200.

²⁸⁹ Běžná zpráva, 29. června 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím.

²⁹⁰ MAZUR, s. 218.

naopak hojně publikovat útoky proti Malé dohodě.²⁹¹ Avšak čeho se Mussolini obával, a sice nerozhodnosti Francie, se také začalo naplňovat. Francouzská vláda nebyla ochotna dávat Mussolinimu jasné stanovisko příliš brzy, a tak 30. března 1933 dorazila zpráva z Paříže, ve které francouzská vláda schválila stanovisko ministerského předsedy Daladiera a ministra zahraničí Paul-Boncoura, v němž se sice pravilo, že uznávají mírové cíle Mussoliniho projektu, ale současně vyjadřovalo, že před definitivním úsudkem si francouzská vláda vyhrazovala dostatečný čas na detailní prozkoumání návrhu. Mussolini ale i přesto spoléhal na francouzského velvyslance v Římě Jouvenela jako na své želízko v ohni a obhájce italsko-francouzského sblížení, jemuž se podaří přimět svoji vládu k brzkému podpisu Paktu.²⁹²

Dva dny po stanovisku francouzských ministrů obdržel Mussolini nový britský návrh,²⁹³ který reagoval na vlnu negativních reakcí na MacDonaldova slova o Paktu čtyř, kterými se snažil návrh obhajovat před svými vládními i pozičními kolegy na jednání Dolní sněmovny. Z nového britského návrhu z 1. dubna byl zcela vypuštěn poslední odstavec prvního článku se závazkem signatářů, že společně dohodnutá rozhodnutí budou přijímána třetími stranami.²⁹⁴ Dále mění především revizionistický článek 2, do kterého byl vložen odkaz na článek 19 Paktu Společnosti národů, který za určitých podmínek, při zachování mezinárodních závazků, připouštěl revizi mírových smluv. Dle MacDonalda, pokud mělo u některých zemí dojít k revizi, měl k tomu být vytvořen výbor složený ze zástupců velmocí a interesovaných států, který by se revizí zabýval a teprve poté podával zprávy a závěry Společnosti národů.²⁹⁵ V přepracovaném znění článku 2 se tak MacDonald snažil čelit obtížím, na které ohledně revizionismu narážel, a poskytnout ostatním mocnostem záruky, které požadují. Mezitím John Simon v Ženevě projednával tuto záležitost se zástupci Malé dohody a snažil rozptýlit různá nedorozumění a mylné interpretace, které vznikly v důsledku fám, jež se šířily tiskem, jak je označoval MacDonald.²⁹⁶

Článek 3, který se týkal rovnoprávnosti Německa, Bulharska, Rakouska a Maďarska, se zpřesňoval tak, že tyto země měly docílit rovnoprávnosti jen v etapách a po

²⁹¹ Periodická zpráva za I. čtvrtletí, 10. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím, s. 25–26.

²⁹² Tamtéž.

²⁹³ Britská strana předala současně návrh francouzské straně, a sice do rukou Paula-Boncoura, prostřednictvím velvyslance Tyrrella.

²⁹⁴ GIORDANO, s. 53.

²⁹⁵ Osuský z Paříže, 3. dubna 1933, č. 262/33, AMZV, fond Telegramy došlé 1933.

²⁹⁶ MacDonald Mussolinimu, 31. března 1933, IDDI VII, s. 369.

dohodě s velmocemi.²⁹⁷ Důvodem bylo především to, že původní návrh předpokládal neúspěch nebo alespoň jen částečný úspěch odzbrojovací konference s následným přezbrojením Německa. Jakýkoliv takový návrh považoval MacDonald za velmi nebezpečný a mohl by podle jeho názoru vyvolat velké znepokojení. Ministerský předseda si přál a věřil, že odzbrojovací konference bude zachráněna před neúspěchem. V opačném případě by došlo v Evropě k závodům ve zbrojení.²⁹⁸ Mussolini byl poměrně rozladěný z britských změn, neboť se domníval, že větší potíže budou dělat Francouzi, kteří ale zatím zaujali vyčkávací taktiku. Ze setkání s MacDonaldem a Simonem v Římě nabyt dojmu, že Britové nemají a nebudou mít výraznějších námitek. Stejně tak se k britským změnám stavěli Němci, kteří nesouhlasili již s prvními změnami provedenými ještě v Římě a nesouhlasili ani s těmito. Mussolini britský návrh nechtěl přijmout, protože příliš překypoval zmínkami o Společnosti národů.

Ve Francii se do určité míry stala z Paktu čtyř vnitropolitická záležitost, protože rozděloval a stavěl proti sobě všechny politické proudy. Opozice pochopitelně využívala italský návrh k oslabování pozic vlády a vládních poslanců, proti Paktu se vyslovovala zejména pravice. Během projednávání rozpočtu francouzského ministerstva zahraničí 6. dubna 1933 se ministerský předseda Daladier zastavil také o Mussoliniho návrhu. Zdůraznil, že jeho vláda má v úmyslu sledovat pozitivní a konstruktivní politiku, ovšem že nesouhlasila s politikou „direktoria čtyř“. Daladier tak do určité míry přijal rétoriku Malé dohody, kde se pojem direktoria k označení Mussoliniho návrhu velmi vžil. Ministerský předseda šel ale ještě dále, když jej přirovnával „*k jakési svaté alianci, která by byla ještě ctižádostivější než bývalá a která by rozhodovala o teritoriálních revisích. Takováto myšlenka by odporovala francouzskému duchu, a dokonce i tradici italské politiky obsažené v myšlenkách Mazziniho*“.²⁹⁹ Pokračoval, že rovnost států, která byla zaručena Společností národů, měla zůstat zachována a že i malé státy musely být přizvány ke všem rozhovorům, které se týkaly evropských záležitostí. O užitečnost návrhu pak vyjádřil jisté pochybnosti, protože, jak tvrdil, podobné smlouvy již existovaly a zabývaly se přesně tím, co proklamoval Pakt čtyř. Krom Paktu Společnosti národů, neopomněl Briand-Kelloggův pakt a dohody z Locarna, které zaručovaly integritu francouzsko-

²⁹⁷ Běžná zpráva, 4. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

²⁹⁸ MacDonald Mussolinimu, 31. března 1933, IDDI VII, s. 369.

²⁹⁹ Běžná zpráva, 7. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

německých hranic a zachování demilitarizované zóny. V závěru potvrzoval závazky Francie vůči svým spojencům.³⁰⁰

Představitelé opozice byli vůči Mussoliniho projektu ještě ráznější. Léon Blum, vůdce socialistů, označoval návrh za zcela nepřijatelný a podobně jako Daladier jej nazýval svatou aliancí. Nepřijal princip revize a též nesouhlasil s tím, že Pakt implicitně předpokládá neúspěch odzbrojovací konference. Obával se, že Německu budou činěny nějaké územní ústupky. Předseda zahraničního výboru a bývalý ministerský předseda Édouard Herriot taktéž považoval Pakt čtyř v jeho původní podobě za nepřijatelný. Argumentoval tím, že jeho země nemůže obětovat přátelství s Jugoslávií, Rumunskem a Československem. Dále prohlásil, že k žádným revizím nesmělo docházet, pokud o ni daný stát sám ovšem nepožádá. Jakýkoliv nátlak ze strany velmocí nepřipouštěl. I proto původní římský návrh tak, jak jej navrhl Mussolini, odmítal.³⁰¹

Francouzská vláda se tak vydala podobnou cestou jako britská, když se snažila více posílit provázanost Mussoliniho návrhu s institucí Společnosti národů. O pár dní později totiž Francouzi konečně vyjádřili své jasně formulované připomínky k Paktu, když 10. dubna zaslali britské a italské vládě memorandum, ve kterém zdůrazňovali, že přísné dodržování Paktu Společnosti národů je povinností všech členů organizace a zvláště těch, kteří měli stálé místo v Radě ženevské organizace. Apelovali na neměnnost principů obsažených v Paktu a na důležitost všech článků, ale zejména článku 10, 16 a 19, které hovořily o zachování územní celistvosti a politické nezávislosti členů Společnosti národů proti jakémukoliv vnějšímu útoku, o hospodářských a vojenských opatřeních proti útočníkovi a o novém přezkoumání smlouvy, pokud její zachování mělo ohrozit světový mír. Současně s memorandumem francouzská vláda předložila i svůj protinávrh Paktu čtyř, který byl na těchto zásadách založený.³⁰² Avšak na rozdíl od předchozích verzí Paktu se skládal ze šesti, nikoli sedmi článků.³⁰³

Samotný francouzský návrh poměrně zestručňoval původní římský návrh. V předmluvě návrhu se hovořilo o veřejnosti dohody a respektování práv všech států, o nichž nesmí rozhodovat jiné státy. V článku 1 odstranil zmínky o Briand-Kelloggově paktu i Deklaraci z 11. prosince. Článek tak jen konstatoval, že vysoké smluvní strany se budou vzájemně radit o všech otázkách, které jsou jim vlastní, a budou usilovat o to, aby

³⁰⁰ Běžná zpráva, 7. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

³⁰¹ Tamtéž.

³⁰² Běžná zpráva, 9. června 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bělehrad.

³⁰³ MAZUR, s. 226–227.

mezi nimi, Radou a Společností národů byla zavedena účinná politika spolupráce pro udržení míru a bezpečnosti jejich zemí. Z článku tak byla vypuštěna druhá věta, podle které se mocnosti zavazovaly, že budou postupovat tak, aby v případě potřeby přiměly třetí strany, pokud šlo o Evropu, k přijetí stejné mírové politiky.³⁰⁴ Tato skutečnost jej činila méně formálním. Účelem této úpravy bylo nepochybně vyjít vstříc potřebám Francie a jejích spojenců. Článek měl sotva větší význam než opakovaná prohlášení z posledních let o spolupráci, jaká například učinily mocnosti již na konferenci v Lausanne v roce 1923. Toto zmírnění Paktu čtyř bylo přijatelnější pro Německo, protože přímo nepoškozovalo konkrétní německé zájmy.³⁰⁵

Německo vnímalo úpravu článku 2 jako změnu k horšímu, protože revize měla být zcela omezena v rámci textu článku 19 Paktu Společnosti národů. Již se nezmiňoval o tom, že čtyři mocnosti výslovně uznávají revizi mírových smluv nebo že hodlaly z jejího provedení učinit součást své politiky. Německá vláda se domnívala, že odkaz na článek 19 je nedostatečným prostředkem k dosažení cíle revize, protože se v něm hovořilo pouze o tom, že Společnost národů může přezkoumávat smlouvy, které se staly nepoužitelnými, a mezinárodní poměry, jejichž další trvání by mohlo ohrozit světový mír.³⁰⁶ Obavy však vzbuzovaly především zmínky o článku 10 o územní celistvosti a článku 16 o sankcích. Berlín se obával, že formulace článku 2 by dokonce mohla vyvolávat dojem, že revize v územních otázkách bude zcela vyloučena a zmínka o sankcích by ještě více zdůraznila potřebu zachovat územní status quo. Němci navrhovali dokonce úplné vypuštění odkazu na článek 16.³⁰⁷ Dále trvali ale na tom, aby součástí Paktu čtyř bylo ustanovení, které uzná existenci problému revize a zaručí jeho mírové řešení. Nicméně jejich požadavky nebyly vyslyšeny, slovo „revize“ se v konečném návrhu dohody neobjevilo.³⁰⁸

Článek 3 o společném úsilí v odzbrojení odstraňoval předzvěst neúspěchu odzbrojovací konference. V původní Mussoliniho verzi se hovořilo, že pokud by došlo jen k částečným úspěchům konference o odzbrojení, Francie, Velká Británie a Itálie prohlašovaly, že zásada rovnosti práv musí mít praktickou hodnotu a Německo souhlasilo s tím, aby tato zásada rovnosti práv byla uvedena do praxe jen postupně na základě dohod,

³⁰⁴ Dohoda o porozumění a spolupráci mezi čtyřmi západními mocnostmi, 19. března 1933, IDDI VII, s. 262–263.

³⁰⁵ Hassel Mussolinimu, 21. dubna 1933, IDDI VII, s. 485–500.

³⁰⁶ TNA, fond German Foreign Ministry Archives, Photostat Copies (dále jen GFM 33), GFM 33/82/74/8, běžná zpráva z německého zastupitelství v Římě, 7. června 1933.

³⁰⁷ TNA, GFM 33/82/74/8, Vertrag. Der Verständigung und Zusammenarbeit. Viererpakt, 8. května 1933, s. 4–5.

³⁰⁸ Hassel Mussolinimu, 21. dubna 1933, IDDI VII, s. 485–500.

jichž musí být každá ze čtyř mocností součástí.³⁰⁹ Nebezpečí ze snahy Německa o dozbrojení a z příliš volného výkladu tohoto článku se snažila změnit francouzská vláda tak, aby nedával možnost žádných pochybností nebo dezinterpretací. Francouzské návrhy smlouvy říkaly, že vysoké smluvní strany obnovují své společné prohlášení z 11. prosince 1932, považovaly odzbrojovací plán britského ministerského předsedy z 16. března za praktický základ pro diskusi, který měl umožnit konferenci o odzbrojení co nejrychleji vypracovat úmluvu zajišťující podstatné snížení a omezení zbrojení. Doplnoval se také odkaz na článek 8 Paktu Společnosti národů, který všem národům zaručoval rovnost práv v systému bezpečnosti, kterých mělo být dosaženo pouze postupně a na základě dohod, které budou za tímto účelem uzavřeny. Ale ani tento požadavek se ve finální podobě nepodařilo prosadit.³¹⁰

Německo přirozeně vzneslo námitky vůči úpravě článku 3. Základní problém byl, že vůbec neobsahoval pozitivní prohlášení o potřebě zajistit účinnost rovných práv pro Německo, pouze naznačoval prosincovou dohodu z roku 1932. Odkaz na článek 8 Paktu Společnosti národů, který byl doplněn, se mohl dokonce vykládat tak, že rovnoprávnost Německa měla být realizována postupně až po deseti letech. Pro německou vládu bylo nepřijatelné jakékoliv ustanovení omezující rovnoprávnost Německa na dobu delší než pět let.³¹¹ Jouvenel ale vysvětloval, že koncept rovných práv by byl pro Paříž přijatelný pouze tehdy, kdyby byly současně zahrnuty dohody o etapách, ve kterých mělo být rovnosti dosaženo.³¹² Německá strana proto navrhovala úplné vypuštění tohoto článku, což ale Mussolini odmítl. Francouzi, Britové i Italové shodně prohlašovali, že tato klauzule, ač sama o sobě poněkud bezobsažná, byla lepší než vypuštění celého článku 3.³¹³

Z původního článku 4 byly vypuštěny zmínky o rovnosti práv Bulharska, Maďarska a Rakouska, ale nově hovořil jen o vágním úsilí v hospodářské spolupráci v Evropě. Hospodářská spolupráce byla v původní Mussoliniho verzi obsahem článku 5. Ten se ve francouzské verzi věnoval stanovení platnosti dohody na deset let s dvouletou výpovědní lhůtou. Článek 6 obsahoval informace o ratifikacích a registraci Paktu čtyř u

³⁰⁹ Dohoda o porozumění a spolupráci mezi čtyřmi západními mocnostmi, 19. března 1933, IDDI VII, s. 262–263.

³¹⁰ TNA, fond Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office, Protocols of Treaties (dále jen FO 93), FO 93/1/164, Agreement. Understanding and Co-operation Four Power Pact, 7. června 1933, s. 2.

³¹¹ Hassel Mussolinimu, 21. dubna 1933, IDDI VII, s. 485–500.

³¹² TNA, GFM 33/82/74/8, běžná zpráva z německého zastupitelství v Římě, 4. června 1933, s. 2–3.

³¹³ Hassel Mussolinimu, 21. dubna 1933, IDDI VII, s. 484–500.

sekretariátu Společnosti národů.³¹⁴ V původním článku 6 Mussoliniho textu se hovořilo o tříměsíční lhůtě pro ratifikace národními parlamenty smluvních stran. Německá vláda ještě na začátku května požadovala vložení této tříměsíční lhůty zpět, ale nebylo jí vyhověno.³¹⁵

Francie záměrně vyčkávala se svou reakcí, protože dávala přednost tomu, aby se nejdříve se svým návrhem vyslovili Britové. Dalším důvodem delšího rozvažování Paříže byla pochopitelně otázka evropských partnerů – Malé dohody a Polska. Ve skutečnosti však mělo ministerstvo zahraničí protinávrh připraven již 22. března, tedy ještě před MacDonaldovým projevem v Dolní sněmovně, před komuniké Malé dohody i před britským návrhem. Text následně upravil René Massigli, delegát při odzbrojovací konferenci v Ženevě. Značná část z toho návrhu se pak objevila i ve výše zmíněné oficiální francouzské verzi z 10. dubna, kterou finálně zformulovali ministr zahraničí Paul-Boncour a velvyslanec Jouvenel.³¹⁶

Italská vláda nesdílela obavy německé vlády, přestože si uvědomovala, že existují neshody ve výkladu Paktu čtyř mocností.³¹⁷ Mussolini však byl, dle Jouvenelových slov, s francouzským návrhem celkem spokojen. Jen konstatoval, že zhoršoval pozici Německa, protože přirozeně komplikoval dosažení německé rovnoprávnosti ve zbrojení. S předchozím britským návrhem souhlasit nemohl, neboť se domníval, že obsahoval vnitřní rozpor. Britský text totiž opustil původní myšlenku, podle níž se čtyři západní mocnosti formálně zavázaly provádět revizi v rámci Společnosti národů. Zůstala jen zmínka na článek 19 Paktu Společnosti národů, která ale podle Duceho neznamenalá usnadnění provádění revize, ale byla jen prázdným a nicneříkajícím odkazem na článek již existujícího základního dokumentu Společnosti národů.³¹⁸ Dle zpráv československého vyslance Osuského se na britském velvyslanectví v Paříži šířily informace, že otázka revize byla v britském parlamentu na dlouho odsunuta. Nicméně v britském kabinetu panovalo přesvědčení, že ani Francie nebo Malá dohoda neměly činit nic, co by Mussoliniho od jeho snažení odrazovalo, ba právě naopak. Společným cílem Britů a Francouzů mělo být nechat italského Duceho „*at' si myslí, že vše řídí*“.³¹⁹

³¹⁴ Francouzský návrh dohody o spolupráci čtyř západních mocností, 11. dubna 1933, IDDI VII, s. 428–429.

³¹⁵ TNA, GFM 33/82/74/8, Vertrag. Der Verständigung und Zusammenarbeit. Viererpakt, 8. května 1933, s. 2.

³¹⁶ MAZUR, s. 226–227.

³¹⁷ TNA, GFM 33/82/74/8, běžná zpráva z německého zastupitelství v Římě, 8. července 1933.

³¹⁸ GIORDANO, s. 55.

³¹⁹ Běžná zpráva, 22. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

Z Německa nadále zaznívala ostrá kritika na nový francouzský návrh, podobně jako na britský. Francouzský velvyslanec v Berlíně François-Poncet potvrzoval, že Němci skutečně nejsou s návrhem spokojeni a tvrdili, že jim Francouzi vše jen stěžují, včetně záležitostí týkajících se zrovnoprávnění.³²⁰ Berlín se samozřejmě snažil diplomatickou aktivitou v Londýně i Paříži ovlivnit podobu Paktu čtyř ve svůj prospěch, jejich intervence byly ale víceméně bezvysledné. Německá nespokojenost s návrhem textu Paktu čtyř byla signalizována i britskému velvyslanci v Berlíně siru Horaci Rumboldovi a ministru zahraničí Johnu Simonovi prostřednictvím velvyslance Leopolda von Hoesche v Londýně. Němci především trvali na posílení revizionistického článku 2, neboť jejich záměrem bylo potvrdit zásadu revize, ke které mělo dojít co nejdříve. V rozhovoru s německým velvyslancem Simon ujišťoval, že bude brát německé námitky vážně, ale zároveň zaujímal poměrně nekompromisní postoj stran revizionismu. Jeho hlavním přáním bylo uklidnit veřejné mínění a zmírnit obavy Britů z revizionismu. Nehodlal tedy Němce v jejich revizionistických požadavcích podporovat.³²¹

Když se německý vicekancléř Franz von Papen a ministr letectví Hermann Göring vydali na první oficiální návštěvu nové Hitlerovy vlády do Říma s cílem prohloubit styky mezi italským fašismem a německým národním socialismem, přišla řeč také na námitky vůči počínání Francie. Göring dorazil do Říma 10. dubna letadlem, které sám pilotoval. O den dříve přijel von Papen, jehož cílem bylo navázat styky s Vatikánem,³²² Göring pak se svým italským protějškem Balboem projednával německo-italskou leteckou spolupráci a stejně jako Papen byl také on přijat papežem.³²³ Nicméně finální stanovisko k Paktu čtyř velmocí Ducemu nesdělil a sdělit ani nemohl s ohledem na nesouhlas s francouzským komuniké. Tvrdil, že Paříž chtěla celý projekt převést do Společnosti národů a zavázat Německo k pětileté až desetileté době pasivity. Němečtí ministři Mussolinimu navrhovali vlastní úpravy, které se týkaly především praktické aplikace rovnoprávnosti ve zbrojení, ale také toho, aby Pakt jakkoliv nesvazoval ruce Německu.³²⁴ Německý tlak na posílení revizionismu ale vyvolával a posiloval protirevizionismus ze strany Malé dohody, ale i té části francouzské politické scény, které nesouhlasila s ministrem zahraničí Paul-Boncourem, který se netajil svým pozitivním názorem na Pakt čtyř. Již 1. dubna se na

³²⁰ Běžná zpráva, 23. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

³²¹ MAZUR, s. 219–220.

³²² Výsledkem jeho jednání s papežem byl Říšský konkordát mezi papežským stolcem a Německem uzavřený 20. červencem 1933 mezi kardinálem Pacellim a von Papenem. HIBBERT, Christopher, *Benito Mussolini*, London 1962, s. 92.

³²³ Periodická zpráva za II. čtvrtletí, 3. července 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Berlín.

³²⁴ Běžná zpráva, 23. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Berlín.

jednání kabinetu vyjadřoval v tom smyslu, že by bylo krokem vedle, pokud by došlo k zamítnutí Mussoliniho návrhu, protože jej vnímal jako návrh, který udrží mír, bylo tudíž jedno, odkud vzešel, protože bylo nutné vítat jakýkoliv pokus o spolupráci velmocí.³²⁵

Když se 11. dubna Mussolini setkal s velvyslancem Jouvenelem, aby probrali francouzskou verzi plánu a doprovodné memorandum, uznával odvedenou práci, nicméně si vyhrazoval právo nové návrhy podrobně prozkoumat, ale přislíbil dodat zpětnou vazbu během jediného týdne. Mussolini vyslovil před Jouvenelem přání, aby dohody mezi čtyřmi mocnostmi bylo docíleno ještě před zahájením dalšího kola jednání odzbrojovací konference, tedy do 25. dubna, na níž se měl základem pro diskuzi stát MacDonaldův odzbrojovací plán ze 16. března.³²⁶ Vláda francouzské republiky doufala v úspěch konference o odzbrojení, a proto vnímala Pakt čtyř velmocí v první řadě jako základ, na němž se zmírní protiklady v koncepcích odzbrojení jednotlivých zemí, ne primárně jako návrh, který nelze měnit.³²⁷

4.2 Intermezzo v jednáních

Protože v Ženevě panovala jarní pauza v jednáních odzbrojovací konference, Benito Mussolini chtěl tento čas využít a urychleně podepsat Pakt čtyř velmocí, nebo zkrátka za každou cenu podepsat jakoukoliv dohodu, a to ještě před obnovením jednání konference. Předpokládal totiž, že dojde k ostrým střetům s Německem ohledně jeho požadavků na rovnoprávnost ve zbrojení, což by rychlému uzavření Paktu nepomohlo. Později, v den jeho parafování, 7. června ke zrovnoprávnění Německa dodával, že: „*Pakt má trvání 10 let a je obnovitelným bez časového omezení. Kdyby bylo Německu uloženo, aby zůstalo věčně odzbrojeno v Evropě, plně ozbrojených národů, uznání jeho rovnoprávnosti znělo by jako ironie a jeho místo rovnoprávného státu mezi rovnoprávnými v Radě Společnosti národů by bylo pouhou fikcí.*“³²⁸ Avšak z Paříže nebo z Londýna nepřicházely do Říma žádné zprávy, které by vyjadřovaly vůli obou zemí Pakt co nejdříve uzavřít. V polovině dubna dorazila jen polská nota, která silně odsuzovala Mussoliniho pakt.³²⁹ Na straně druhé si Mussolini všiml jistého zájmu Spojených států amerických. Zástupce USA při odzbrojovací konferenci Norman Davis žádal Duceho o zvážení myšlenky rozšíření

³²⁵ Běžná zpráva, 4. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

³²⁶ Setkání Jouvenela s Mussolinim, 11. dubna 1933, IDDI VII, s. 426.

³²⁷ Tamtéž, s. 427.

³²⁸ MUSSOLINI, Benito, *Il discorso di S. E. Mussolini sul „Patto a Quattro”*. *Seduta del Senato del Regno 7 giugno 1933–XI*, Řím 1933.

³²⁹ Běžná zpráva, 23. dubna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

dohody také o Spojené státy.³³⁰ Pravděpodobně se však jednalo jen o pouhý Davisův nápad, který nebyl podporován americkou vládou, protože žádné rozhovory o možném přístupu Spojených států nebyly zahájeny.

Na začátku května 1933 se začalo v Římě proslýchat, že Mussolini uvažuje o přímé dohodě s Francií. Tuto zprávu z Říma obdržel také Daladier. Britský velvyslanec v Římě Graham o tomto Mussoliniho záměru také věděl a předal jej na Foreign Office do Londýna. Britský velvyslanec v Berlíně sir Horace Rumbold do mozaiky informací přikládal poměrně zajímavý díl. Tvrdil, že návštěva Hermanna Göringa v Římě z 10. dubna měla nečekaný závěr. Na Mussoliniho totiž udělal velmi špatný dojem, ne-li přímo odpuzující. To byl dle velvyslance důvod, proč pak italská vláda změnila svoji politiku vůči Německu v tom smyslu, že původně chtěla s Londýnem dospět k dohodě za pomoci Německa, po setkání s Göringem prý Mussolini zvolil raději taktiku dosažení dohody kanálem přes Paříž.³³¹

Když na ministerstvu zahraničí v Římě probíhala v polovině května debata o rozpočtu pro druhou polovinu roku 1934, přišla řeč také na Pakt čtyř velmocí. Úvodem poznamenal poslanec Fery, že není jiné cesty záchrany z mezinárodních problémů než italským návrhem Paktu čtyř velmocí. Zdůraznil, že Mussolini byl první, kdo uznal oprávněnost požadavku Německa o paritu ve zbrojení. Německu tak mohlo znovu, díky Itálii, zaujmout své místo na odzbrojovací konferenci v Ženevě. Podle něj se i Francie měla nechat přesvědčit, že Mussoliniho pakt je pro ni zárukou míru alespoň na 10 let, poněvadž postoje Velké Británie a Německa interpretoval jakou souhlas s Paktem čtyř velmocí. Co se týká problematiky odzbrojování, vyzdvihl, že se Itálie v Ženevě připojila k odzbrojovacímu návrhu britského ministerského předsedy MacDonalda. Obhajoval Mussoliniho revizionismus, když tvrdil, že jeho cílem byla především politika přátelství v Evropě. Vyvracel postoje představitelů Malé dohody, kteří v revizionismu viděli snahu Itálie získat území cizích států.³³²

V debatě pokračoval poslanec Eugenio Coselschi, jenž označoval italskou zahraniční politiku jako evropskou politiku míru. Dotknul se také otázky versailleského míru a odzbrojování. Považoval dogma o nezměnitelnosti mírových smluv za překonané a Mussoliniho revizionismus za mírový a spravedlivý, neboť to byla Itálie, která jako vítězná země musela po první světové válce přijmout nespravedlivý mír. Náprava proto

³³⁰ Mussolini Grandimu, 5. dubna 1933, IDDI VII, s. 395.

³³¹ Běžná zpráva, 7. května 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

³³² Běžná zpráva, 19. května 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím.

musela začít u Itálie. K tématu evropského odzbrojování dodal, že myšlenka o bezpečnosti podmíněné odzbrojením patří Mussolinimu. „*A zatímco Evropa se utápí v nekonečných debatách na odzbrojovací konferenci v Ženevě, na Dálném východě Japonsko útočí na Čína a chystá se nový velký stát Mandžukuo před očima Evropy,*“³³³ dodal Coselschi. Poslanec Mario Jannelli dokonce označil Společnost národů za nefunkční, a že by proto měla zůstat jakýmsi koordinačním orgánem, zatímco Pakt čtyř zastal veškeré původní funkce Společnosti. Náměstek na ministerstvu zahraničí Suvich si vzal závěrečné slovo, ve kterém označil odzbrojovací konferenci jako neúspěšnou, protože nedospěla k vyřešení různosti práv mezi mocnostmi a požadavku německé rovnoprávnosti ve zbrojení.³³⁴

Italská zahraniční politika se od římské schůzky zcela soustředila na vyjednávání o realizaci Paktu čtyř velmocí. Benito Mussolini proto vedl četná jednání. Nejspolehlivější podporovatele našel již ve zmiňovaném francouzském velvyslanci Jouvenelovi, pro kterého byla realizace Paktu čtyř otázkou osobního kariérního úspěchu v rámci nápravy francouzskou-italských vztahů. Mussolinimu také záleželo na zlepšení vztahů obou zemí. Za nejnaléhavější považoval především vyřešení postavení Italů v Tunisku, na libyjské hranici, ale také otázku Jadranu.³³⁵ Do určité míry Mussolini na podobnou angažovanost jako u Jouvenela spoléhal také u britského velvyslance v Římě Grahama. Paradoxně jednání s Němci nebylo tak jednoznačné a Hitler častokrát velvyslance Hassela z jednání odvolal, aby jej nahradil Hermannem Göringem.³³⁶ Ten ale, jak již bylo řečeno výše, dobrý dojem na Mussoliniho nedělal.

Duce vnímal nesouhlasná stanoviska Malé dohody a Polska a velmi se obával, jaký vliv mohla mít na politiky v Paříži. Proto na jednání Velké fašistické rady již 5. dubna sepsal rezoluci, v níž bylo konstatováno, že základní články Paktu čtyř musí zůstat nezměněny, má-li Pakt splnit svůj účel a stát se podkladem míru na několik let. Mussolini se obával toho, že představitelé Malé dohody budou vyvíjet tlak na změnu některých článků, jak se to nicméně i přesto později stalo u revizionistického článku 2.³³⁷ Představitelům Malé dohody opakoval, že Pakt čtyř velmocí není definitivní a nezměnitelnou hierarchií států. Nicméně tvrdil, že přirozená hierarchie čtyř států západní Evropy existuje, ale neznamená ani svrchovanost ani direktorium, které by vnucovalo

³³³ Běžná zpráva, 19. května 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím.

³³⁴ Tamtéž.

³³⁵ BUCCIANI, s. 143.

³³⁶ Běžná zpráva, 19. května 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím.

³³⁷ Tamtéž.

vlastní vůli ostatním.³³⁸ Když 25. dubna promluvil Edvard Beneš v parlamentu, varoval před Mussoliniho revizionismem a snahou o vznik direktoria čtyř mocností, jež by výrazně omezilo možnost malých národů o spolurozhodování o evropské politice, jak jim to měla umožňovat Společnost národů. Duce jeho projevu věnoval nebývalou pozornost, protože si nakonec připustil, že v Paktu nesmí být ani zmínka o direktoriu nebo jakékoliv revizi, má-li být odpor členů Malé dohody, ale i Polska, neutralizován, aby nebyly jeho snahy zmařeny ve Francii. Proto byl šéf Mussoliniho kabinetu Aloisi zplnomocněn v Ženevě navázat jednání se zástupci Malé dohody a Polska, aby je ujistil, že Pakt čtyř velmocí neměl být direktoriem a jeho cílem nebyla ani revize versailleských mírových smluv, ale sjednání míru alespoň na deset let. Současně byly italskému tisku dány jasné instrukce, aby se vůči Malé dohodě neobjevovaly žádné ostré útoky, které byly velmi časté, zejména poté, co 25. března vydala Malá dohoda své zamítavé komuniké.³³⁹

Polsko po celou dobu jednání o Paktu čtyř velmocí na svém stanovisku nic nezměnilo a ničemu nepomohlo ani přesvědčování Aloisiho. Navíc poté, co země Malé dohody zmírnily svou počáteční kritiku Paktu čtyř s tím, jak bylo odstraněno jeho revizionistické vyznění, Polsko v tom vidělo další důvod svých nesympatií vůči Malé dohodě, a především Československu a osobě Edvarda Beneše, kterého vnímali jako ztělesnění Malé dohody a silného obhájce Společnosti národů. Polská vláda dala dokonce instrukci tisku, který měl informovat o veškerých křivdách, i domnělých, které se děly polské menšině v Československu.³⁴⁰ Byla to cílevědomá systematická práce, jejímž cílem bylo oslabit pozice Československa v rámci Malé dohody, a současně posílit vztahy Polska s Rumunskem i Jugoslávií.

Duce připomínal velvyslanci Jouvenelovi, aby své vládě v Paříži zdůrazňoval důležitost neměnnosti jednotlivých článků. Velvyslanec tak několikrát cestoval mezi Paříží a Římem, aby osobně intervenoval ve prospěch Paktu čtyř u své vlády. V diplomatických kruzích byl posměšně vnímán jako Duceho důvěrník v Paříži nežli velvyslanec francouzské republiky v Římě.³⁴¹ Z Říma samozřejmě zaznívala kritika, že Francouzi příliš podléhají vlivu svých spojenců a že svoji neochotu k rychlému přijetí Paktu čtyř maskovali ohledem na Malou dohodu a Polsko. Proto také Jouvenel označoval Malou dohodu jako narušitelku míru a Polsko osočoval z toho, že nabádá Francii k

³³⁸ Periodická zpráva za II. čtvrtletí, 5. července 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím, s. 4.

³³⁹ Tamtéž.

³⁴⁰ Běžná zpráva, 7. června 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Polsko.

³⁴¹ Tamtéž.

„protipaktové“ politice. Informace z německého ministerstva zahraničí však odporovaly italskému osočování Paříže. Dle těchto zpráv měla francouzská vláda dát na vědomí britské vládě, že byla vázána informovat Jugoslávii a Rumunsko před přijetím jakýchkoli nových závazků, ale na straně druhé nebrat na vědomí Polsko a Československo.³⁴²

Vývoj jednání o Paktu čtyř velmocí mohl do určité míry ovlivnit americký prezident Roosevelt, respektive výsledky schůzek, které vedl na své domovské půdě koncem dubna s Herriotem a MacDonaldem, a které byly v Evropě s napětím sledovány.³⁴³ Obsahem schůzek amerického prezidenta s evropskými státníky byly otázky ekonomické obnovy a odzbrojování před chystanou ekonomickou konferencí v Londýně.³⁴⁴ MacDonald dorazil do New Yorku 21. dubna, kde měl ještě téhož večera první setkání s americkým prezidentem. Později se oba přesunuli do Washingtonu, kde 23. dubna došlo na téma odzbrojovací konference v Ženevě. Téhož dne dorazil do USA také bývalý francouzský ministerský předseda Édouard Herriot, který se s prezidentem Rooseveltem setkal na separátním jednání. Herriot zdůrazňoval důležitost otázky bezpečnosti a přiznal, že do značné determinovala francouzskou zahraniční politiku.³⁴⁵ S americkým prezidentem se shodli, že bylo nutné vyřadit otázku revizí z tehdejších debat o mezinárodní politice.³⁴⁶ Herriot odjížděl z USA spokojen, neboť nálada kolem prezidenta Roosevelta zdála se být velmi protirevizionistická. Nalezl zde také porozumění v otázkách francouzského pojetí bezpečnosti a odzbrojování a situace v Německu.³⁴⁷

³⁴² TNA, GFM 33/82/74/8, běžná zpráva z německého zastupitelského úřadu v Paříži, 29. května 1933.

³⁴³ Periodická zpráva za II. čtvrtletí, 7. července 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bělehrad, s. 1–2.

³⁴⁴ Londýnská ekonomická konference se konala ve dnech 12. až 27. července za účasti zástupců 66 zemí.

³⁴⁵ *Roosevelt in World Affairs*. In: *Current History* (1916–1940), roč. 38, 1933, č. 3, s. 325–329.

³⁴⁶ Periodická zpráva za II. čtvrtletí, 7. července 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bělehrad, s. 1–2.

³⁴⁷ Veverka z Washingtonu, 29. dubna 1933, č. 335/33, AMZV, fond Telegramy došlé 1933.

5 Závěrečná jednání a parafování Paktu čtyř velmocí

Po všech návrzích Paktu čtyř velmocí, které vypracovaly jednotlivé zúčastněné strany, nastal čas sjednotit jednotlivé názory a pohledy a vypracovat finální verzi, kterou by všechny čtyři západní země byly ochotné podepsat. Dohoda o spolupráci Velké Británie, Francie, Itálie a Německa se dočkala deseti oficiálních verzí, nicméně jednotlivé zúčastněné strany si kromě toho také vyměňovaly návrhy na dílčí změny. Tak například v polovině května dorazil do Paříže text vypracovaný Suvichem a velvyslanci Jouvenelem a Grahamem, který navrhoval rozšířit spolupráci o další země a neomezovat ji pouze na čtyři hlavní západní mocnosti. S tím nesouhlasil francouzský ministr zahraničí Paul-Boncour, protože se domníval, že tímto krokem by v podstatě vznikl nový orgán paralelně ke Společnosti národů.³⁴⁸ Předseda francouzské vlády Daladier vyjádřil naději, že dojde k plnému porozumění s Malou dohodou, na jejíž konečné stanovisko francouzská vláda čekala. Představitelé Malé dohody považovali Pakt čtyř velmocí už jen za formální akt, jímž se učinilo zadost prestiže Itálie. Mohl mít pozitivní efekt pouze tehdy, pokud by se dosáhlo sblížení čtyř západních zemí a zvýšila se mezi nimi důvěra. Daladier pozitivně hodnotil počínání Edvarda Beneše, ale kritizoval chování Poláků, zejména ministra zahraničí Józefa Becka, za to, že koketoval střídavě s Maďarskem, Itálií i Německem, což Daladier vnímal jako jednoznačnou politiku proti Francii. Dokonce uvažoval, zda nechávat v platnosti spojeneckou smlouvu s Polskem.³⁴⁹

Když se ve dnech 30. května až 1. června 1933 konala v Praze první řádná schůze Stálé rady Malé dohody, na které mimo jiného došlo na výměnu ratifikací Organizačního paktu z února téhož roku, došlo k očekávanému konečnému stanovisku vůči Paktu čtyř.³⁵⁰ I když již Malá dohoda dospěla do fáze, kdy byla ochotna akceptovat Mussoliniho návrh v podobě, ve které došlo k oslabení jeho revizionistického vyznění, její představitelé nepředpokládali, že by byly odstraněny všechny třecí plochy, které bránily rychlému podpisu dohody. Zejména rumunský ministr zahraničí Titulescu vyjadřoval obavy z francouzského ministra zahraničí Paul-Boncoura a situaci viděl pesimisticky, obával se, že Francie své spojení s Malou dohodou nebere vážně.³⁵¹ Přestože politici veskrze pozitivně hodnotili sblížení Francie a Itálie, nebylo snadné najít rychlý konsenzus mezi

³⁴⁸ Běžná zpráva, 16. května 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

³⁴⁹ Běžná zpráva, 8. června 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

³⁵⁰ Periodická zpráva za II. čtvrtletí, 7. července 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bělehrad, s. 3–4.

³⁵¹ Běžná zpráva, 22. května 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bukurešť.

čtyřmi západními zeměmi, z nichž každá měla odlišné své partikulární zájmy. Mussoliniho původní předpoklad, který nabyl po březnovém setkání s britskými ministry, že Pakt čtyř bude během týdne či dvou uzavřen, se nenaplnil. Malá dohoda svoje rozhodnutí zformulovala 30. května v komuniké, které uznávalo, že text dohody zapracoval předchozí výhrady malodohodových zemí a že byl v souladu s francouzskými představami. Současně komuniké vyjadřovalo jednoznačný nesouhlas s jakoukoli revizí hranic.³⁵² Francie tím získala příslib, že Malá dohoda bude na Pakt čtyř pohlížet příznivě a stáhne své výhrady, což se také poté stalo.³⁵³

Polsko se však s Mussoliniho návrhem nesmířilo, což do určité míry narušilo polsko-francouzské spojenecké vztahy, které ale nebyly v nejlepší kondici již od Locarna, kdy západní mocnosti ponechaly stranou otázku východní hranice Německa. Polské veřejné mínění považovalo Locarno za zklamání, zradu a Francii za nespolehlivého spojence. Tento pocit se stal velmi výrazným zejména mezi stoupenci maršála Piłsudského. Jednání o Paktu čtyř mocností bylo nakonec dalším faktorem, který Varšavu přiměl hledat spojení jinde, a sice v paktech o neútočení se Sovětským svazem v roce 1932 a s Německem v lednu 1934, přestože se obě dohody nijak nedotýkaly původního polsko-francouzského spojení.³⁵⁴

Taktika Malé dohody zdála se přínosnější než polské zcela zamítavé stanovisko k Paktu čtyř velmocí, protože Mussolini poměrně brzy souhlasil s úpravou revizního článku 2 a Francouzům a Britům líčil svůj projekt jako jediný prostředek pro udržení hitlerovského Německa v takových mezích, které neohrožovaly politickou a ekonomickou stabilitu Evropy. Proto se italský velvyslanec ve Velké Británii Dino Grandi snažil v průběhu května zajistit prostřednictvím svých diplomatických kanálů v Paříži a Berlíně, aby k parafování Paktu došlo co nejdříve.³⁵⁵ Jeho aktivity pak přímo v Berlíně podporoval svým působením velvyslanec Vittorio Cerruti a v Paříži velvyslanec Carlo Pignatti Morano. Ten měl především za úkol rozptýlit pochybnosti Paula-Boncoura o slučitelnosti spolupráce čtyř mocností s francouzskými závazky k Malé dohodě a Polsku.³⁵⁶ Na 21. května 1933 Duce pozval britského i francouzského velvyslance a sdělil jim, že po své další schůzce s Göringem v Římě, na které si vyjasnili otázky ohledně

³⁵² MAZUR, s. 265.

³⁵³ Tamtéž.

³⁵⁴ SAKWA, George, *The Franco-Polish Alliance and the Remilitarization of the Rhineland*. In: *The Historical Journal*, roč. 16, 1973, č. 1, s. 126.

³⁵⁵ Periodická zpráva za II. čtvrtletí, 5. července 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím, s. 6.

³⁵⁶ Běžná zpráva, 22. května 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bukurešť.

německé parity ve zbrojení, považoval poslední překážky většího rozsahu za odstraněné. Ještě téhož dne pronesl Mussolini ve Velké fašistické radě projev, ve kterém shrnul mezinárodní situaci a podrobnosti o jednání o Paktu čtyř a vyjádřil naději, že bude každým dnem uzavřen.³⁵⁷

5.1 Podpis Paktu čtyř velmocí

Po polovině května dorazila do Říma z britské Foreign Office pobídka, aby bylo urychleno jednání s cílem parafování Paktu čtyř velmocí, ještě před začátkem chystané Světové hospodářské konference v Londýně, jejíž zahájení se plánovalo na 12. června.³⁵⁸ Jako hlavní cíle si konference stanovila řešit otázku cel, cenových hladin a trvalého mezinárodního měnového standardu. Ale Evropané volali především po snížení nebo zrušení válečných dluhů, nicméně prezident Roosevelt pověřil ministra zahraničí Cordella Hulla, který vedl americkou delegaci na konferenci, aby nezapojoval do žádného jednání týkající se dluhů nebo odzbrojování.³⁵⁹

Přestože bylo zájmem britského ministerského předsedy, aby záležitost s Paktem čtyř byla již konečně uzavřena, aby se mohl plně soustředit na prioritu své vlády, tedy hospodářskou konferenci, přece jen nebyla dosud vyřešena jedna záležitost, která Londýn trápila. A sice vložení odkazu na článek 16 Paktu Společnosti národů do článku 2, jak chtěli Francouzi již svým návrhem z 10. dubna i jak navrhoval Mussolini. O článek 16 se také velmi zasazoval Daladier ve francouzském parlamentu. Tento článek totiž pravil, že pokud se uchýlí některý člen Společnosti k válce, dopustil se válečného činu proti všem ostatním členům Společnosti. Tito členové se zavazují k vzájemné pomoci napadenému státu. Konečně na schůzce s Daladierem, konané 27. května v Paříži, mohl britský chargé d'affaires Campbell francouzského předsedu vlády informovat, že Britové jsou ochotni v Paktu čtyř ponechat citaci na článek 16. Campbell se vyjádřil, že *„jakmile bude Pakt podepsán, stane se mrtvým projektem a bude ho čekat stejný osud jako mnohých*

³⁵⁷ Běžná zpráva, 22. května 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bukurešť.

³⁵⁸ MORRISON, Rodney, J., *The London Monetary and Economic Conference of 1933: A Public Goods Analysis*. In: *The American Journal of Economics and Sociology*, roč. 52, 1993, č. 3, s. 310–311.

³⁵⁹ Prezident Roosevelt pověřil Olivera Spraguea z ministerstva financí, aby mimo konferenci vedl třístranná jednání o měně s britskými a francouzskými představiteli. Dohodu o konání takových rozhovorů uzavřely tyto země ve Washingtonu v květnu 1933, a to na základě dohody s francouzskou vládou. Konference byla zahájena 12. června 1933 Zástupci šestašedesáti zemí se sešli v Geologickém muzeu v Kensingtonu v Londýně a začali pracovat prostřednictvím dvou výborů, měnové a finanční komise, která se zabývala úvěry, cenami, měnovými problémy a devizovou kontrolou, a ekonomické komise, která se zaměřila na ochranu, výrobu a odbyt. Veškerá pozornost se však soustředila na třístranná jednání o měně, která v té době probíhala mimo konferenci.

dřívějších smluv“.³⁶⁰ Když se pak na přelomu května a června 1933 zdálo, že už neexistoval téměř žádný sporný bod mezi smluvními stranami a že se blíží závěr dlouhých a obtížných diplomatických jednání, hrozilo, že vše zhatí poměrně vážná událost. Na poslední chvíli vznikl rozpor, která verze Paktu čtyř měla tvořit základ finální dohody. Po oficiálních verzích francouzské, britské, italské a německé strany následovala série dílčích úpravách, z nichž některé byly tak nepatrné, že došlo k neshodám ohledně toho, která verze se aktuálně projednávala. Francouzský velvyslanec Jouvenel tak na začátku června tvrdil, že jeho vláda jako základ dohody považuje návrh z 19. května, zatímco pro Řím byla platná verze z 20. května.³⁶¹ Velvyslanec to komentoval slovy: „*Místo jednoho Paktu čtyř, máme k parafování hotové dva pakty po třech. Němci, Britové a Italové měli totiž dohodu o jednom textu, kdežto Francouzi s Italy a Brity byli hotovi podepsat druhý text. Němci trvali však na tom, že je pro ně rozhodným text z 30. května.*“³⁶²

Zatímco Britové se vypořádávali s článkem 16, Německo váhalo Pakt podepsat zejména kvůli odkazu na článek 19, do poslední chvíle se proto německá strana snažila u Italů vzbudit dojem, že překážky v realizaci dohody činí jedině Francouzi a Britové.³⁶³ Nicméně na jednání vlády konané 31. května se všichni vyslovili pro schválení Paktu čtyř velmocí. Německý velvyslanec Hassel na základě Göringovy intervence u Hitlera 30. května získal povolení, aby dohodu parafoval.³⁶⁴ Teprve 6. června telegrafoval Paul-Boncour Jouvenelovi do Říma pověření k parafování Paktu čtyř a upřesnil francouzskému velvyslanci, že francouzská vláda tímto rozhodnutím očekává, že jednání s Mussolinim o dalších francouzsko-italských vztazích budou pokračovat a za podmínek a s výsledky, které měly Francii zaručit účinnou dohodu s Itálií.³⁶⁵ Velvyslanec se však domníval, že dohodu o vzájemných francouzsko-italských bude komplikovat otázka Habeše, protože Itálie bude především usilovat o francouzský souhlas s expanzí do Afriky.³⁶⁶ Jouvenel poté informoval Duceho, že byl svojí vládou zmocněn, aby text parafoval. K čemuž došlo 7. června 1933.³⁶⁷ Pakt čtyř velmocí v půl osmé večer v Palazzo Venezia parafovali Duce, francouzský velvyslanec Jouvenel, německý Hassel a britský velvyslanec Graham. Přítomni dále byli náměstek ministra zahraničních věcí Suvich, vedoucí kabinetu ministra

³⁶⁰ Běžná zpráva, 28. května 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

³⁶¹ GIORDANO, s. 129.

³⁶² Periodická zpráva za II. čtvrtletí, 5. července 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím, s. 10.

³⁶³ Tamtéž.

³⁶⁴ TNA, GFM 33/82/74/8, běžná zpráva z německého zastupitelství v Římě, 8. června 1933, s. 1–2.

³⁶⁵ BUCCIANI, s. 142.

³⁶⁶ Tamtéž, s. 146.

³⁶⁷ Periodická zpráva za II. čtvrtletí, 5. července 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím, s. 10.

zahraničních věcí Aloisi, vedoucí tiskového odboru předsedy vlády Polverelli, generální ředitel pro politické záležitosti na ministerstvu zahraničních věcí Buti, generální ředitel pro smlouvy Sandichi, rada francouzského velvyslanectví hrabě Dampierre, tajemníci britského velvyslanectví Nichols a Jebb, zástupce vedoucího kabinetu Jacomini a Quaroni, rada legace, vedoucí kanceláře na ministerstvu zahraničních věcí.³⁶⁸

V průvodním textu se pravilo, že: „*Zástupci vlád Německého císařství, Spojeného království Velké Británie a Severního Irska, Francouzské republiky a Italského království, kteří se sešli v Římě dne 7. června 1933, se dohodli na návrhu Paktu o porozumění a spolupráci, který je připojen k tomuto dokumentu a který po parafování s konečnou platností ponese datum tohoto dne, přičemž výše uvedené vlády souhlasí s tím, že co nejdříve provedou formality spojené s jeho podpisem.*“³⁶⁹ Nechyběly ani odkazy na Společnost národů a již platné dohody: „*Smluvní strany jsou si vědomy zvláštní odpovědnosti, kterou jejich stálé zastoupení v Radě Společnosti národů ukládá samotné Společnosti a jejím členům, a odpovědnosti, která vyplývá z jejich společného podpisu Locarnských dohod. Jsou přesvědčeny, že stav neklidu ve světě lze překonat pouze posílením jejich solidarity, což posílí důvěru v mír v Evropě; Věrní závazkům, které přijaly v Paktu Společnosti národů, v Locarnských smlouvách a v Briand-Kelloggově paktu, a odvolávajíce se na deklaraci o nepoužití síly, jejíž zásada byla vyhlášena v deklaraci podepsané v Ženevě dne 11. prosince 1932 jejich delegáty na odzbrojovací konferenci a přijaté dne 2. března 1933 politickým výborem této konference, ve snaze plně uskutečnit všechna ustanovení Paktu Společnosti národů a dodržovat metody a postupy v něm stanovené, od nichž se nehodlají odchýlit.*“³⁷⁰

Ve svém senátním projevu se Benito Mussolini odvolával na neúspěšnou odzbrojovací konferenci v Ženevě, kterou označil za hlavní důvod, proč kooperaci čtyř mocností navrhl. „*Myšlenka paktu spolupráce mezi čtyřmi západními mocnostmi se ujasnila v mých úvahách po ukončení první fáze odzbrojovací konference minulého léta [1932], ukončení, které bylo negativním, nebo skoro negativním. Učinil jsem o tom zmínku v říjnu v Turíně, při manifestaci památné ne tak pro věci, které jsem řekl, jako pro nesmírné množství, které jim naslouchalo a které ukázalo konečně pravou duši savojského města. Tato myšlenka se mi jevila ještě naléhavější v prvních dnech březnových, kdy panorama evropské politiky se zdálo velmi šedým z různých příčin, v neposlední řadě pro*

³⁶⁸ *La sigla a Palazzo Venezia*, Corriere della sera, Milano, roč. 58, 1933 č. 135, s. 1.

³⁶⁹ TNA, FO 93/1/164, Agreement. Understanding and Co-operation Four Power Pact, 7. června 1933.

³⁷⁰ Tamtéž.

nedostatečný pokrok druhého období odzbrojovací konference. Toto je osobní geneze, mající význam pouze naprosto podružný. Objektivní geneze [Paktu čtyř velmocí] je jiná. Jak bylo objasněno při jeho předložení i později, jak vyplývá ze samotného textu, Pakt navazuje a chce být pokračováním a rozvinutím těch mezinárodních aktů – předně a hlavně Locarnského paktu – které nejúplněji vyjadřují ducha dohody a spolupráce mezi státy s vyloučením každé myšlenky proti sobě stojících skupin anebo protikladných politických cílů.³⁷¹ Dále dodával, že dohoda pomůže urovnat vztahy mezi Francií a Itálií: „Podpisem Paktu byla nastolena nová situace vzájemné důvěry a spolupráce, nevyřešené otázky mezi Francií a Itálií nabývají v novém rámci evropské politiky vlastně jiného charakteru než dosud a možnosti řešení se stávají snazšími.“³⁷² Mussolini v projevu vyzdvihl spolupráci s Francií a Velkou Británií a hovořil o novém Německu a nezapomněl se dotknout také Malé dohody, konkrétně zmínil Benešův parlamentní projev z konce dubna, ve kterém již ministr projevil větší smířlivost vůči Mussoliniho návrhu, nikoliv však vůči revizím. Duce jej ale interpretoval tak, že Malá dohoda již zcela upustila od svého protirevizionistického smýšlení. Doslova řekl, že: „V některých zemích vyvíjí se silná protirevizionistická kampaň, avšak zapomíná se na připuštění, obsažená v rozsáhlém nedávném projevu Beneše v pražském parlamentu. Ministr zahraničí Československa otevřel revizionistický ‚světlík‘ ve zdi dogmatického popírání jakéhokoliv principu revize. Ve svém projevu, jež jsem pozorně četl, ministr Beneš neprohlásil se protirevizionistou sub specie aeternitatis [obecně posuzováno], ale podřídil každý pokus o revizi existenci předběžných určitých podmínek, t.j.: období všeobecného klidu, možnost kompenzací a odůvodněnost skutečného podkladu revize. Ani v mém původním schématu, a ještě méně v následujících, nešlo nikdy o to ze strany čtyř mocností vnucovat jakoukoli revizi smluv. Od konce válek – této, jako všech oněch, které ji předcházely – děje se proces přizpůsobení se mírových smluv. Bylo by zbytečné, a dokonce nebezpečné, tajit, že tento proces existuje a že často obstál přes nesnáze mnohem vážnější, než jaké by existovaly v ovzduší větší vzájemné důvěry a porozumění. V letech od roku 1919 trvalo se na neústupných pozicích tak, až bylo vytvořeno ovzduší napětí, a k úpravám a revizím pak docházelo skoro neočekávaně, pod tlakem situací leckdy znepokojivých pro stabilitu Evropy, a aniž by se docílilo takového organického zlepšení vztahů mezi státy a takové

³⁷¹ Periodická zpráva za II. čtvrtletí, 5. července 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím, s. 7–8.

³⁷² BUCCIANI, s. 142

všeobecné situace, jak bylo třeba a jak se o ně usilovalo.³⁷³ Závěr projevu provázely dlouhotrvající manifestace v ulicích a před Palazzo Venezia, které pokračovaly i při průjezdu zúčastněných velvyslanců.³⁷⁴

Finální Dohoda o porozumění a spolupráci, jak zněl celý název Paktu čtyř velmocí, sestávala z preambule a šesti článků. V preambuli se pravilo, že prezident Německé říše, prezident Francouzské republiky, Jeho Veličenstvo král Velké Británie, Irsko a britských dominií, císař Indie a Jeho Veličenstvo král Itálie si byli vědomi zvláštní odpovědnosti, která na ně dopadala jako na osoby se stálým zastoupením v Radě Společnosti národů, v samotné Společnosti národů a její členy, a odpovědnosti vyplývající ze společného podpisu Locarnských dohod, Paktu Společnosti národů, Briand-Kelloggova paktu a podpisu deklarace podepsané v Ženevě dne 11. prosince 1932.

Článek 1 pojednával o společné konzultaci vysokých smluvních stran ve všech otázkách, které se jich týkaly. Zavazovaly se, že vynaloží veškeré úsilí, aby v rámci Společnosti národů prováděly politiku účinné spolupráce mezi všemi mocnostmi s cílem udržet mír. Článek 2 odkazoval na články 10, 16 a 19 Paktu Společnosti národů. Vysoké smluvní strany se dohodly, že budou mezi sebou zkoumat všechny návrhy týkající se metod a postupů, které by umožnily náležité provedení těchto článků, aniž by byla dotčena rozhodnutí, která mohou být přijata pouze řádnými orgány Společnosti národů. Článek 3 smluvní strany se zavazoval k vynaložení veškerého úsilí, aby odzbrojovací konference v Ženevě došla k úspěchu. Následujícím článkem 4 vyjadřovaly mocnosti přání společně konzultovat všechny hospodářské otázky, které byly ve společném zájmu Evropy. To se týkalo především její hospodářské obnovy s cílem hledání řešení v rámci Společnosti národů. Předposlední článek 5 stanovoval platnost smlouvy na dobu deseti let, přičemž pokud před uplynutím osmého roku žádná ze smluvních stran neoznámí ostatním svůj úmysl dohodu vypovědět, měla být automaticky obnovena a zůstat v platnosti na dobu neurčitou. Nicméně každá ze smluvních stran měla právo ji vypovědět prohlášením s dvouletou výpovědní lhůtou. Poslední článek obsahoval závěrečná ustanovení o ratifikacích, které měly být uloženy v Římě, přičemž se počítalo s tím, že vláda Italského království doručí každé ze smluvních stran ověřenou kopii protokolů o

³⁷³ MUSSOLINI, Benito, *Il discorso di S. E. Mussolini sul „Patto a Quattro”*. *Seduta del Senato del Regno 7 giugno 1933–XI*, Řím 1933.

³⁷⁴ TNA, GFM 33/82/74/8, běžná zpráva z německého zastupitelství v Paříži, 7. června 1933.

uložení. Dohoda měla vstoupit v platnost tehdy, jakmile se uloží všechny ratifikace. Registrována měla být u Společnosti národů v souladu s Paktem Společnosti národů.³⁷⁵

Po parafování paktu měly přijít na řadu podpisy, schválení parlamentů a výměna ratifikací, teprve poté se měl Pakt čtyř velmocí stát účinným. Podle Mussoliniho ukončoval projekt kooperace čtyř západních mocností kapitolu poválečné historie a začínal novou, která měla zaručit minimálně deset let míru v Evropě. Během této doby měly být rozřešeny složité mezinárodní problémy.³⁷⁶ Finální termín podpisu Paktu čtyř velmocí však nebyl určen ihned po jeho parafování. Britský chargé d'affaires Campbell v Paříži 10. července urgoval na ministerstvu zahraničí, aby byl podpis zrealizován co nejdříve. Daladier proto jasně několikrát opakoval velvyslanci Jouvenelovi, že k podpisu nedojde, dokud se Francie a Itálie nedohodnou, jak vyřeší hrozbu ztráty nezávislosti Rakouska, jeho možného spojení s Maďarskem, ale také zachování územní integrity Jugoslávie, která byla opakovaně vystavována vnitřním rozporům jednotlivých národů, tak také vnějším vlivu, zejména ze strany Itálie, která nepřestala zpochybňovat existenci Jugoslávie.³⁷⁷ Paul-Boncour proto pověřil Jouvenela, aby sdělil Ducemu, že bude nutné, aby Itálie a Francie společně dospěly k nějaké dohodě ohledně uspořádání střední Evropy.

Nutno však říci, že ve dnech od parafování Paktu čtyř se příliš nezměnilo ani významného nestalo, jednání o různých sporech mezi oběma mocnostmi nebyla zahájena. Dle mínění velvyslance Hassela existovala na francouzské straně silná snaha dosáhnout dohody s Itálií o různých teritoriálních otázkách dříve, než vstoupí v platnost Pakt čtyř velmocí.³⁷⁸ Italové proto dali ujištění francouzské vládě, že nebudou podporovat žádné teritoriální změny v Jugoslávii ani spojení Rakouska a Maďarska.³⁷⁹ Stejně tak žádala italská vláda ujištění od německé vlády, že nedojde k anšlusu Rakouska. To se Mussolinimu skutečně dostalo, neboť na konci června německá vláda sdělila, že nepředpokládá anexi Rakouska. Duce byl za toto prohlášení velmi vděčný a přikládal mu velký význam, i když bylo, jak se ukázalo později, jen prázdným prohlášením. Mussolini očekával, že podepsáním se Pakt čtyř stane již definitivním a samotné ratifikace budou jen pouhou formalitou. Předpokládal, že poté se zahájí pravidelná čtyřstranná setkání, na kterých se budou projednávat nejdůležitější otázky rozvoje Evropy v oblasti politické a

³⁷⁵ *Patto d'intesa e di collaborazione firmato da Italia, Francia, Germania e Gran Bretagna*. In: Trattati e convenzioni fra il regno d'Italia e gli altri stati, roč. 11, 1933, s. 144–147.

³⁷⁶ Periodická zpráva za II. čtvrtletí, 3. července 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Berlín, s. 39–40.

³⁷⁷ Běžná zpráva, 21. července 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

³⁷⁸ TNA, GFM 33/82/74/8, běžná zpráva z německého zastupitelství v Římě, 30. června 1933.

³⁷⁹ Běžná zpráva, 27. července 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

hospodářské.³⁸⁰ K finálnímu podpisu Paktu čtyř tedy nakonec došlo 15. července v Římě mezi velvyslanci a Benitem Mussolinim.³⁸¹

Ještě 7. června 1933 zaslal Paul-Boncour oficiální noty všem vyslancům malodohodových zemí v Paříži, v němž interpretoval a shrnoval právě parafovaný Pakt čtyř velmocí. Následovalo další oficiální vyjádření, tentokrát ministerského předsedy Daladiera z 9. června. V úvodu shrnul původní návrh Mussoliniho, který by ale dle jeho mínění rozdělil Evropu na dva nepřátelské tábory. Snahou francouzské vlády tak bylo, aby byl Mussoliniho plán byl co nejvíce v souladu s Paktem Společnosti národů a odkazoval se také na locarnské dohody a Briand-Kelloggův pakt. Závěrečný Pakt parafovaný v Římě tak měl, dle jeho názoru, již zcela jinou podobu než původní Mussoliniho návrh.

V Německu byla uzavřená dohoda přijímána pozitivně zejména německým tiskem, bylo nicméně poukazováno na to, že z původního plánu nezbylo téměř nic.³⁸² Pakt čtyř zde byl dokonce posměšně nazýván Daladierovým paktem.³⁸³ Velvyslanec Grandi hned druhý den v Londýně blahopřál zahraničními ministři Simonovi k úspěšnému uzavření Paktu čtyř slovy: „*Právě jsem napsal panu premiérovi [MacDonaldu], abych mu co nejsrdečněji poblahopřál k uzavření Paktu čtyř mocností. Dovolte mi, abych stejné blahopřání předal i Vám, který jste se s panem premiérem podílel na dobře vykonané práci a dosaženém úspěchu. Dovolte mi, abych rovněž připojil vyjádření svého upřímného obdivu k tomu, jak jste v uplynulých měsících uprostřed obtíží, jichž jsem si plně vědom, velmi schopně udržoval a podporoval Pakt čtyř mocností. A nemohu ani vyjádřit, jak jsem Vám osobně vděčný za srdečného ducha porozumění, který jste projevovali v průběhu všech těch jednání spojených s projektem Paktu čtyř, které se konaly v Londýně. Byl to nový důkaz dobrého přátelství, které jste mi vždy prokazoval, a vy víte, jak upřímně to opětuji.*“³⁸⁴

Konečná verze Paktu čtyř tak jen vzdáleně připomínala Mussoliniho původní návrh, revizionismus byl opuštěn, stejně tak byla vypuštěna zmínka o koloniích. Duce tak neměl v ruce nic víc, než slib, že Velká Británie, Německo, Francie a Itálie budou provádět politiku aktivní spolupráce v rámci Společnosti národů. Přesto Mussolini nařídil italským novinám, aby zveřejnily informaci, že díky této dohodě se Itálie stala rozhodčím

³⁸⁰ TNA, GFM 33/82/74/8, běžná zpráva z německého zastupitelství v Římě, 1. července 1933, s 1.

³⁸¹ Běžná zpráva, 13. června 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím.

³⁸² Periodická zpráva za II. čtvrtletí, 5. července 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím, s. 9–10.

³⁸³ Běžná zpráva, 12. června 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

³⁸⁴ TNA, FO 800/288, telegram Grandiho Simonovi, 8. června 1933.

silou v Evropě a že zajistila mír na deset let.³⁸⁵ Italská média tak vychvalovala Mussoliniho jako nositele míru, zachránce evropské kultury a jako nezpochybnitelného arbitra Evropy.³⁸⁶ Pozornost se také věnovala novým možným vyhlídkám na francouzsko-italské usmírování, které se Paktem čtyř mohlo naskytout.³⁸⁷ Přestože explicitně nebyl revizionismus v konečné dohodě vůbec zmíněn, objevovaly se i po podepsání Paktu domněnky, že snad v Římě vzniká konkrétní revizionistický plán. Když se v průběhu září setkal československý vyslanec Chvalkovský se Suvichem, přišla na tento plán řeč, ke kterému se údajně italská vláda chystala a který měl být připraven pro eventuální schůzku čtyř západních mocností. Suvich však popřel, že by se nějaký plán i schůzka chystaly.³⁸⁸

Podobně jako v Itálii byl instruován tisk v Polsku, které se obávalo mezinárodní izolace, jakožto nejsilnější odpůrce Mussoliniho projektu. Pod hrozbou konfiskací bylo polskému tisku zakázáno psát, byť jen v náznacích, o izolaci Polska. Původní velmi negativní reakce polské veřejnosti byly zmírněny, nicméně vládní kruhy nadále trvaly na svém záporném stanovisku. Viděly východisko z narušené evropské rovnováhy těsnější spoluprací s Malou dohodou, Francií, ale také Sovětským svazem. Ministr Beck krátce po parafování Paktu shrnul polské stanovisko: *„Především nutno zdůraznit, že žádná rozhodnutí učiněná na podkladě tohoto Paktu, která by se dotýkala buď přímo nebo nepřímě zájmů polského státu, nebudou pro polskou vládu v žádném případě závazná. Polská vláda nepřijala žádných závazků, co se týče součinnosti s blokem čtyř států jako s orgánem mezinárodní. Stanovisko vlády v tomto směru bylo ve vhodné chvíli jasně formulováno. Aktivování Paktu čtyř vyvolává prakticky krizi v organizaci Společnosti národů. Polská vláda ve vhodné chvíli zaujme stanovisko v této věci. Již dnes však dlužno prohlásit, že rozhodnutí a usnesení Rady Společnosti, jakož i jejích orgánů, mohou být závazná jedině tehdy, budou-li přesně respektovány litera a duch Paktu Společnosti národů. V případě jakékoli nenormálnosti ve fungování Rady Společnosti polská vláda byla by přinucena vyhradit si úplně volnou ruku.“*³⁸⁹

Ve výše zmiňovaném projevu na půdě Senátu Mussolini přesto poměrně realisticky tvrdil, že není dobré si o Paktu čtyř dělat příliš velké iluze. Význam dohody, dle jeho názoru, spočíval v tom, že zabránil vzniku antagonistických bloků v Evropě a že

³⁸⁵ LAMB, s. 137.

³⁸⁶ SMITH, s. 67.

³⁸⁷ TNA, GFM 33/82/74/8, běžná zpráva z německého zastupitelství v Římě, 9. června 1933.

³⁸⁸ Běžná zpráva, 16. září 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím.

³⁸⁹ Běžná zpráva, 9. června 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Polsko.

nabídl čtyřem západoevropským zemím, které spolu se svými koloniemi představovaly třetinu světové populace, možnost spolupracovat v zájmu míru.³⁹⁰ „*Tato spolupráce nebude vždy snadná, ale vždy jí bude napomáhat lepší atmosféra, skutečné uvolnění nervů, které je v Evropě patrné v posledních dvou měsících. Představa, že v Evropě bude deset let klid, je silným podnětem ke zlepšení celkové situace,*“³⁹¹ pokračoval Mussolini ve svém hodnocení dopadu Paktu čtyř.

Léto roku 1933 bylo pro Řím mimořádně diplomaticky čilé, ve kterém se střídala jedna zahraniční návštěva za druhou a které vyvrcholilo podpisem Paktu čtyř velmocí 15. července. Itálie jako jediná ze zúčastněných velmocí dohodu poté ratifikovala, a to královským dekretem číslo 941 z 19. července 1933.³⁹² Tři dny po podpisu dohody, 18. července, končila mise francouzského velvyslance Henry de Jouvenela v Římě, výrazné figury ve vyjednávání o Mussoliniho projektu. Jouvenelovo působení v Římě může být zhodnoceno jako úspěšné. Podařilo se mu ovlivnit italsko-francouzské vztahy k lepšímu, což byl úkol, s jakým byl do Říma vyslán. Svým aktivním diplomatickým úsilím zmírnil obavy z Paktu čtyř velmocí v Paříži, až nakonec byl zmocněn francouzskou vládou Mussoliniho projekt podepsat. Na čas tak došlo ke sblížení mezi Římem a Paříží, a v důsledku pak také ke zlepšení vztahů Malé dohody s Itálií. To nebylo bez odezvy u maďarské vlády, která tato sblížení sledovala s nervozitou. Chvalkovský do Prahy dokonce informoval o vzájemných vztazích Československa a Itálie, které prý dospěly do té fáze, že bylo možné uskutečnit návštěvu ministra Beneše v Římě, ale doplňoval, že iniciativa by musela vzejít z Prahy, nebylo reálné ji očekávat od italské vlády.³⁹³ K této návštěvě však nakonec z různých důvodů nedošlo. Polská vláda po parafování dohody konstatovala, že žádná rozhodnutí přijatá na základě tohoto Paktu, která by se přímo či nepřímo dotýkala zájmů polského státu, nebudou mít pro polskou vládu závaznou platnost. Vnímala vstoupení Paktu čtyř v platnost v podstatě jako krizi organizace Společnosti národů.³⁹⁴

Francouzská vláda hodnotila Pakt čtyř jako projekt, který přispěl k uklidnění poměrů na Balkáně, zejména mezi Itálií a Jugoslávií.³⁹⁵ Mussolini oceňoval, že „*francouzská vláda bojovala proti proudu, tj. proti zájmům, citům a obavám, existujícím*

³⁹⁰ MUSSOLINI, Benito, *Politica estera*, Roma 1940, s. 204.

³⁹¹ Tamtéž, s. 205.

³⁹² Běžná zpráva, 15. října 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím.

³⁹³ Tamtéž.

³⁹⁴ TNA, GFM 33/82/74/8, běžná zpráva z německého zastupitelství ve Varšavě, 9. června 1933, s. 2.

³⁹⁵ Běžná zpráva, 3. srpna 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bělehrad.

ve francouzském duchu a překonala to vše, poněvadž byla hluboce přesvědčena o správnosti zásad, které jsou podkladem paktu. Francie podala takový příklad spolupráce na evropském podkladu, že jí za to třeba dáti uznání“.³⁹⁶ Německá vláda se zaměřila na výměnu Paul-Boncurových not s Malou dohodou ze 7. června. Berlín kritizoval, že příliš jednostranně vykládají Pakt čtyř, čímž omezují jeho aplikaci.³⁹⁷ Nicméně velvyslanec Hassel shrnoval do Berlína Pakt čtyř velmocí jako „geniální projekt spolupráce západních mocností,“ který ale nemohl být naplněn, protože se stal téměř bezobsažným dokumentem a otázka rovnosti práv ve vyzbrojení se stala zcela bezpředmětnou. Poznamenával, že Mussolini při rozhovorech s ním od počátku zdůrazňoval, že Německo muselo znovu prokázat svou ochotu k porozumění, a to i za cenu obětí. Hassel mu potvrzoval, že otázka přijetí či nepřijetí dohody byla jednou z nejtěžších rozhodnutí, kterému Německo v poválečném období čelilo. „Celkově musíme konstatovat, že odmítnutím Paktu bychom prokázali větší službu francouzským zájmům než jeho přijetím. Mussoliniho politická prestiž byla úzce spjata s osudem Paktu. Neúspěch plánu by měl nepochybně velmi nepříznivý vliv na německo-italské vztahy a vystavil by nás vážnému nebezpečí izolace,“³⁹⁸ dodal Hassel.

V době podpisu Paktu čtyř velmocí panovalo v diplomatických kruzích přesvědčení, že dohoda nebude mít větší význam na mezinárodní situaci. Polský velvyslanec v Paříži Chłapowski tehdy tvrdil, že „Pakt čtyř nevznikl jako přirozený produkt společných zájmů, ale naopak představuje snahu sjednotit protichůdné a bojující síly“.³⁹⁹ Mnozí pak předpovídali, že dohoda nemůže v realitě mezinárodní situace fungovat a existovaly vážné pochybnosti o použitelnosti mechanismů stanovených ve smlouvě. Německá strana zdůrazňovala, že účelu dohody lze dosáhnout jen tehdy, budou-li mít čtyři západní mocnosti pevný úmysl řešit všechny otázky, jichž se Pakt čtyř týká, v duchu upřímné a důvěryhodné spolupráce a pouze vzájemnou dohodou, nikoliv jednostranně jednou ze čtyř signatářských vlád.⁴⁰⁰ V den podpisu Paktu čtyř velmocí zaslal Ducemu Adolf Hitler blahopřání k úspěchu, v němž stálo: „Podpis čtyřstranného paktu mi dává vítanou příležitost, abych Vaší Excelenci srdečně poblahopřál k tomu, že tato smlouva, která je výsledkem státnické iniciativy Vaší Excellence a která posiluje

³⁹⁶ MUSSOLINI, Benito, *Il discorso di S. E. Mussolini sul „Patto a Quattro“*. *Seduta del Senato del Regno 7 giugno 1933–XI*, Řím 1933.

³⁹⁷ Běžná zpráva, 22. června 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

³⁹⁸ TNA, GFM 33/82/74/8, běžná zpráva z německého zastupitelství v Římě, 13. června 1933.

³⁹⁹ MAZUR, s. 282.

⁴⁰⁰ TNA, GFM 33/82/74/8, běžná zpráva z německého zastupitelství v Římě, 1. července 1933, s. 2.

přátelství mezi našimi zeměmi, byla po obtížných jednáních hladce uzavřena. Zejména s ohledem na dnešní vážnou světovou situaci je tento závazek čtyř mocností ke společné práci a porozumění paprskem naděje v životě evropských národů.“⁴⁰¹ Hitlerova slova jako by byla typickým příznakem nevyrovnanosti italsko-německých vztahů, které byly pravidelně znepríjemňované německými výhrůzkami anšlusem Rakouska a nároky na oblasti v jižním Tyrolsku. Oproti tomu vztahy italsko-francouzské se podařilo do určité míry normalizovat, přestože Mussolini nemohl Francii zapomenout její odmítnutí italsko-francouzské námořní parity na Londýnské konferenci v roce 1930. Slova lorda Halifaxe přesně vystihovala typické lavírování zahraniční politiky Itálie: „*Itálie vždy balancovala mezi Německem a západními mocnostmi. Paktem čtyř velmocí by Itálie společně s Velkou Británií vystupovala jako mediátor mezi Francií a Německem.*“⁴⁰²

Když Benito Mussolini obhajoval dohodu o spolupráci čtyř západních mocností, vypomohl si samotnými principy Společnosti národů, když vysvětloval, proč právě čtyři západní mocnosti mají spolupracovat při organizování míru v Evropě. Svůj plán totiž považoval za přirozené rozšíření Stálé rady Společnosti národů: „*V samotné Společnosti Národů, organismu, jenž byl inspirován koncepcemi pravověrně demokratickými a egalitářskými, byla stanovena hierarchie mezi státy základní listinou Společnosti národů, podle které některé státy měly mít a mají stále sídlo v Radě Společnosti, jiné mají mít a měly sídlo polostálé, kdežto jiné státy sídlo v Radě zaujímají podle turnusu. Státy, které mají takto stále sídlo v Radě, jsou právě čtyři západní státy: Velká Británie, Francie, Německo a Itálie. Tyto státy mají podle statutu Společnosti národů možnost přímé a stálé akce, a mají tudíž větší odpovědnost nejen před sebou, ale i před světem. Na více či méně morálním a srdečném stavu jejich styků závisí také, a především klid a pokojný rozvoj ostatních států.*“⁴⁰³ V den podpisu nezapomněl poděkovat francouzskému, německému a britskému velvyslanci za úsilí, které při jednání vynaložili.

⁴⁰¹ TNA, GFM 33/82/74/8, telegram Hitlera Mussolinimu, 15. července 1933, s. 2.

⁴⁰² HIBBERT, s. 92.

⁴⁰³ MUSSOLINI, Benito, *Il discorso di S. E. Mussolini sul „Patto a Quattro“*. *Seduta del Senato del Regno 7 giugno 1933–XI*, Řím 1933.

6 Konec odzbrojovací konference i Paktu čtyř

Mussoliniho projekt a myšlenky v něm obsažené představovaly určitou alternativu k uspořádání evropských vztahů, které byly ustaveny mírovými smlouvami po první světové válce. Pakt čtyř velmocí se ve své původní podobě otevřeně hlásil ke změně tohoto poválečného systému. Výslovně se zmiňoval o revizi, jehož kořeny hledal v samotném Paktu Společnosti národů. Itálie však nebyla jedinou zemí, která jen s nelibostí přijala poválečný systém, otevřeně nespokojenost vyjadřovala celá řada zemí, včetně Rakouska, Německa, Maďarska, ale i Bulharska nebo Sovětského svazu. Zatímco Spojené státy americké se dobrovolně stáhly z evropského dění, Velká Británie se snažila činit ústupku Německu, současně ujišťovat Francii, že Německo již není ohrožením, jen aby zabránila dalšímu konfliktu na kontinentě. Do tohoto začarovaného kruhu se rozhodl vstoupit Mussolini se svým projektem spolupráce čtyř západních velmocí a vytěžit z něj pro Itálii maximum.

Jakmile přijeli britský ministerský předseda MacDonald a ministr zahraničí Simon do Říma a promluvili s Duceem o jeho návrhu na spolupráci čtyř západních mocností, nebylo již cesty zpět a pro Mussoliniho bylo téměř nutností svůj plán dovést do konce, a to především pro záchranu jeho vlastní reputace. Přimělo ho to přijmout všechny úpravy a omezení, kterým byl původní plán podroben ze strany ostatních zúčastněných mocností, k prvním změnám tak došlo již v Římě při setkání s britskými ministry. Důležité bylo především odstranění všech ustanovení, která by mohla být nepříjemná pro ostatní země, tedy především ty formule, jež se týkaly revizionismu. Mussoliniho flexibilita, s jakou se přizpůsoboval námitkám vůči jeho projektu, byla důležitá i z jiného pohledu. Na evropské scéně se objevil někdo, kdo svými revizionistickými požadavky představoval daleko větší nebezpečí pro evropský mír než Mussolini – a sice Adolf Hitler.⁴⁰⁴

Přestože Mussolini dlouho tajně jednal s národně socialistickým hnutím a toužil po spolupráci, teprve když se setkal s Hitlerem, uvědomil si jeho cíle, které ho téměř vyděsily. V Hitlerovi viděl nebezpečí, které, jak se domníval, bylo třeba potlačit hned v zárodku. V tomto svém správném úsudku byl daleko před všemi ostatními politiky té doby. Mussolini se snažil Evropě dokázat, že Itálie podstupovala veškerá rizika, aby zastavila Německo před způsobením politického rozvratu Evropy.⁴⁰⁵ Záchranou pro

⁴⁰⁴ LUCIOLLI, s. 47.

⁴⁰⁵ VEDOVATO, Giuseppe, *La politica estera italiana*. In: *Rivista di Studi Politici Internazionali*, roč. 44, 1977, č. 3, s. 381.

Evropu a před krachem odzbrojovací konference měl být Mussoliniho Pakt čtyř velmocí. Mussolini upřímně věřil v úspěch svého projektu, nebo minimálně to tak prezentoval veřejně: „*Je zřejmé, že důsledky Paktu čtyř budou později či dříve plodnými podle toho, jak brzy dojde k jeho skutečnému fungování. Netřeba věřit, že nebude již rozporů a že rozpory budou zázračně odstraněny. Jak jsem již řekl, Pakt byl utvořen právě proto, abychom měli možnost vyřešit otázky tak, jak je situace postupně staví. Proto Pakt musí být účinným a bez odkladů a doplňkem k normálním diplomatickým stykům bude musit docházeti k více či méně periodickým, více či méně častým schůzkám, podle potřeby, mezi činiteli přímo odpovědnými za zahraniční politiku čtyř států. Pokud jde o Společnost národů, najde pomoc a nikoli škodu od této metodické spolupráce stálých členů své rady.*“⁴⁰⁶

Pakt čtyř velmocí se po svém podpisu v červenci 1933 dočkal ratifikace pouze v Itálii. Odpor veřejných mínění nedovolil jeho ratifikaci ve Francii, Velké Británii ani Německu, nebo k ní nebyla dostatečná politická vůle. Evropu nadále zaměstnávala více otázka bezpečnosti a odzbrojení, neboť stále probíhala odzbrojovací konference v Ženevě. Když se tak 27. září 1933 v Ženevě setkali John Simon se šéfem Mussoliniho kabinetu Aloisim a náměstkem na ministerstvu zahraničí Suvichem, primárním bodem jejich schůzky byly návrhy, které měly řešit německé požadavky ve zbrojení, které Pakt čtyř nevyřešil a ani nemohl. Tak například jedním z návrhů se ustavovalo čtyřleté období, po kterém nemělo dojít k žádnému snížení zbrojení Německa. Po jeho uplynutí měly také západní mocnosti přistoupit k odzbrojení. Během schůzky padl návrh na zkrácení období na tři roky, přičemž Italové se domnívali, že i dvouleté období by bylo dostatečně dlouhé.⁴⁰⁷ Britský ministr zahraničí si uvědomoval evropskou situaci a uvažoval o dalších alternativách k odzbrojovací konferenci v Ženevě, která na konci léta 1933 spěla k téměř jistému krachu. Pochopitelně nechtěl nečinně přihlížet a nedojít k žádné odzbrojovací dohodě, protože předpokládal, že krach může spustit jen jediné, a sice svobodné zbrojení Německa. Pokud by součástí odzbrojovací dohody byl i německý podpis, doufal, že by ostatní země měly právo Německo vinit z jejího případného porušení. Ale německá vláda měla již jiné plány.⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ MUSSOLINI, Benito, *Il discorso di S. E. Mussolini sul „Patto a Quattro”*. *Seduta del Senato del Regno 7 giugno 1933–XI*, Řím 1933.

⁴⁰⁷ TNA, CAB 24/243/26, SIMON, John, Anglo-Italian Conversation on Disarmament, Record of a Conversation at Geneva between Sir Joh Simon, Signor Suvich and Baron Aloisi, 30. září 1933, s. 1–2.

⁴⁰⁸ TNA, CAB 24/243/29, SIMON, John, The Disarmament Conference, 3. října 1933, s. 3.

Odchod Německa z odzbrojovací konference i ze Společnosti národů 14. října 1933 způsobil jistý šok v Itálii, ale i ve Velké Británii. Anthony Eden, který tehdy zastával funkci parlamentního podtajemníka pro zahraniční záležitosti, se vyjádřil v tom smyslu, že odzbrojovací konference byla již jen k smíchu a že by nechtěl být v Simonově kůži.⁴⁰⁹ Ten večer, 14. října, pořádal Mussolini v Římě recepci na rozloučenou na počest britského velvyslance Grahama, kterého měl nahradit velvyslanec sir Eric Drummond. Když zasedli k večeři, dorazila zpráva, že Německo opustilo odzbrojovací konferenci, ale také Společnosti národů.⁴¹⁰ Když Graham naposledy mluvil s Mussolinim dne 21. října, uvedl, že nikdy neviděl Duceho tak rozčileného a znechuceného. Mussolini prohlašoval, že Němci svým ukvapeným a bezohledným jednáním porušili hned tři záležitosti – odzbrojovací konferenci, Společnost národů a jeho Pakt čtyř. Nicméně neměl v úmyslu kvůli této situaci svolávat všechny čtyři smluvní strany Paktu čtyř. Podle Grahama Mussolini nechtěl svůj Pakt vydávat žádnému nebezpečí.⁴¹¹ Jeho článek 3 sice předpokládal, že v případě neúspěchu odzbrojovací konference v Ženevě budou čtyři západní mocnosti pokračovat v jednáních o odzbrojování, ale nikdo nepočítal s tím, že některá z těchto mocností opustí ženevskou konferenci, nebo že dokonce vystoupí ze Společnosti národů.⁴¹²

K Mussoliniho rozhořčení ještě přispěl fakt, že několik hodin předtím, než Německo oznámilo odchod z odzbrojovací konference i Společnosti národů, hovořil Duce s německým velvyslancem Ulrichem von Hasslem a ten s ním nejenže německé záměry nekonzultoval, ale dokonce Duceho o nich ani náznakem neinformoval. Podle jiných zdrojů však Hassel Duceho o opuštění konference informoval, o výstupu z ženevské organizace ovšem již ne.⁴¹³ Mussolini pak později prohlašoval, že mezi oběma režimy panoval maximálně již jen povrchní podobnost. Současně si byl čím dál tím více jist, že Německo nakonec obsadí Rakousko, ale byl přesvědčen, že je dokáže zastavit bez cizí pomoci. Rakouskému kancléři Engelbertu Dollfussovi dokonce radil, že měl ve své zemi zavést fašistický režim dle italského vzoru a odstranit, v případě potřeby i silou, veškeré své oponenty. Ovšem Duce neviděl, nebo nechtěl vidět, že potlačením

⁴⁰⁹ LAMB, s. 138.

⁴¹⁰ RIDLEY, s. 276.

⁴¹¹ LAMB, s. 138.

⁴¹² Běžná zpráva, 19. října 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím.

⁴¹³ Tamtéž.

rakouských socialistů došlo k odstranění jedné z posledních překážek na cestě k anšlusu Německem.⁴¹⁴

Již na začátku května 1933 hovořil Alfred Rosenberg, šéf zahraniční služby německých národních socialistů, že jedinou šancí pro Německo, pokud odzbrojovací konference zkrachuje, je Pakt čtyř velmocí.⁴¹⁵ Mussolini se však obával, že bude životaschopnost Paktu čtyř německým odchodem ohrožena. Pojímal podezření, že Berlín bude vydírat Ženevu i Řím, ale na oficiální úrovni se rozhodl zachovat vyčkávací taktiku, přestože se ho sám Hassel ptal, kdy hodlá převzít iniciativu a že doufá, že bude stát na straně německé vlády v jejích požadavcích na paritu ve zbrojení. Oba se pak shodli, že nemá smysl cokoli podnikat do doby německých voleb, tedy do 12. listopadu.⁴¹⁶ A tak Itálie prozatím nezaujala žádné stanovisko k odchodu Německa ze Společnosti národů a veřejně situaci nekomentoval ani Duce. Přestože sama italská vláda nebyla spokojena s fungováním Společnosti národů, v této chvíli neuvažovala o výstupu z jejích struktur.⁴¹⁷ Když byl na konci listopadu na návštěvě v Římě lidový komisař pro zahraniční záležitosti SSSR Maxim Litvinov, šířila se spekulace, o které informoval do Prahy i Chvalkovský, a sice že bude nabídnuto rozšíření Paktu čtyř i Sovětskému svazu a později také Spojeným státem americkým a Japonsku. A Společnost národů že měla být ponechána malým národům. Tato spekulace však nebyla potvrzena. V průběhu července pak Mussolini také prohlašoval, že by bylo možné vzít do úvahy, že by se Malá dohoda stala součástí Paktu čtyř.⁴¹⁸ Ale ani za tímto nestál žádný skutečný plán.

Mussolini chtěl po podepsání Paktu čtyř pokračovat v bilaterálních jednáních s Paříží, jejichž cílem byla náprava vzájemných vztahů a které započaly krátce před představením Mussoliniho plánu. Domníval se, že jeho úspěšné uzavření bude mít vliv na další vývoj ve vztazích s Francií. Na francouzské straně byly Mussoliniho pokusy o sblížení podporovány, protože zdejší veřejné mínění bylo nakloněno normalizaci vztahů s Římem a přálo si upřímnou spolupráci obou zemí. Když navíc na konci října 1933 vystřídal Daladierovu vládu Albert Sarraut, na ministerstvu zahraničí zůstal Paul-Boncour, který pokračoval v linii francouzské zahraniční politiky, která byla příznivě nakloněna Římu. Byl to navíc Paul-Boncour, který si získal pověst největšího zastávce Paktu čtyř v Paříži. Ovšem s koncem roku 1933 zintenzivnila Mussoliniho

⁴¹⁴ SMITH, s. 69–70.

⁴¹⁵ Běžná zpráva, 16. května 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Bukurešť.

⁴¹⁶ Běžná zpráva, 19. října 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím.

⁴¹⁷ Běžná zpráva, 30. listopadu 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Řím.

⁴¹⁸ Běžná zpráva, 28. července 1933, AMZV, PZZÚ, ZÚ Paříž.

imperialistická politika, což se dotýkalo vzájemných vztahů italsko-britských, ale také italsko-francouzských.⁴¹⁹ Pro mnohé politiky ve Velké Británii, zejména Athonyho Edena, tak nebylo překvapením, když v říjnu 1935 vpadla italská vojska do Etiopie. Mussolini vydal směrnicí k invazi do Etiopie již 30. prosince 1934. Ale s cílem čelit fašistické expanzi zahájili Britové ještě před invazí intenzivní činnost v Etiopii. Londýn například podporoval činnost některých obchodních společností, jako byla Abyssinian Corporation, která díky pevné kontrole mnoha výrobních odvětví v zemi usilovala o to, aby Habeš byla fakticky pod britským protektorátem. Etiopie se zkrátka stávala bojištěm mezi italskými a britskými zájmy. Samotný vpád pak vedl k velké krizi v britsko-italských vztazích. Zpočátku však Mussolini nevěřil, že by mohl zajistit italskou nadvládu nad rozsáhlou etiopskou říší bez souhlasu, byť tichého, hlavních regionálních mocností, Francie a Velké Británie. Snaha o získání souhlasu Paříže a Londýna proto představovala hlavní cíl fašistické diplomacie v prvních měsících roku 1935, a tak Duce zahájil známé úzké kontakty s francouzským ministrem zahraničí Pierrem Lavalem.⁴²⁰ Nicméně se objevovaly i takové teorie, že souhlas velmocí se svou imperialistickou politikou si Mussolini zamýšlel zajistit právě Paktem čtyř velmocí. Ale když již v počátcích byla z návrhu odstraněna klauzule o úpravách koloniálních teritorií, neměl v rukou Mussolini nic více než příslib o společném postupu čtyř zúčastněných stran v otázkách evropské politiky. Přímou souvislost Paktu čtyř velmocí s italskou invazí do Etiopie vidět nelze.⁴²¹

⁴¹⁹ BUCCIANI, s. 156.

⁴²⁰ MALLETT, Robert, *Fascist Foreign Policy and Official Italian Views of Anthony Eden in the 1930s*. In: *The Historical Journal*, roč. 43, 2000, č. 1, s. 161.

⁴²¹ BUCCIANI, s. 159.

Závěr

Když v březnu 1933 předložil Benito Mussolini svůj návrh Paktu čtyř velmocí, uplynula více než dekáda od konce první světové války, konfliktu, který Evropu i svět nenávratně změnil a jenž determinoval mnohé představitele velmocí, ale i malých zemí, v úvahách o možnosti trvalého míru v Evropě i ve světě. Přestože se idea trvalého míru brzy ukázala být iluzorní, starší generace politiků měla ještě v živé paměti narůstající zbrojení v poslední čtvrtině 19. století, které výrazně akcelerovalo s příchodem 20. století a jež připomínalo závody ve zbrojení, které kromě minoritních hlasů pacifistů nikdo reálně nebrzdil. To, že zbraně v létě 1914 vypálily, nebylo překvapivé, šlo o důsledek soustavné a několik desítek let trvající politiky zvyšování napětí, která k válce vedla. Proto když válka skončila, muselo být zřejmé, že stejně tak nastolení pořádku a míru bude otázkou mnoha let a nedojde k němu během několika týdnů zasedání a jednání ve Versailles. A proto bylo meziválečné období charakteristické tím, že vzniklo množství plánů, které si kladly za cíl zabývat se evropskou bezpečností, zajištěním míru, ale i odzbrojením. Řadil se k nim Pakt čtyř velmocí o spolupráci Velké Británie, Francie, Německa a Itálie.

Benito Mussolini chtěl svým návrhem spolupráce čtyř západních zemí neboli Paktem čtyř velmocí zajistit stabilitu a mír pro Evropu alespoň na deset let. Byl přesvědčen, že Společnost národů neplnila svou úlohu dostatečně, proto přišel s vlastní iniciativou, o které mluvil již v říjnu 1932 ve svém projevu v Turíně. Vyjádřil se tehdy, že spolupráce Francie, Velké Británie, Itálie i Německa je přirozenou a že v podstatě vychází z jejich členství v Radě Společnosti národů. Když pak v březnu následujícího roku svoji představu kooperace zhmotnil v návrhu Paktu čtyř velmocí, v jeho preambuli se uvádělo, že si Francie, Německo, Velká Británie, Itálie byly vědomy zvláštní odpovědnosti, kterou jim jako stálým členům Rady Společnosti národů ukládalo jejich postavení vůči Společnosti a jejím členům, jakož i odpovědnosti, která vyplývala z jejich společného podpisu locarnských dohod, Briand-Kelloggova paktu, ale i Deklarace z 11. prosince 1932. Odvolávaly se na posílení jejich spolupráce, která mohla rozptýlit stav neklidu ve světě a potvrdit důvěru v evropský mír. Mussolini deklaroval spolupráci čtyř západních zemí prováděním aktivní politiky s cílem zajistit stabilitu v Evropě. Krátce po podpisu dohody v červenci 1933 instruoval italský fašistický tisk, aby o Paktu čtyř velmocí informoval v tom duchu, že dokázal zajistit mír na deset let a že se Itálie díky němu stala rozhodčí silou v Evropě.

Jedna z výzkumných otázek zněla, zda mohl Pakt čtyř velmocí zajistit politickou stabilitu a mír lépe, než tak mohla učinit Společnost národů. Tato organizace sama o sobě neměla mnoho nástrojů, kterými si mohla vynucovat prosazování svých cílů. Její základní dokument, Pakt Společnosti národů, měl spíše deklaratorní charakter. Pakt čtyř velmocí tak, jak byl 15. července v Římě podepsán, měl zcela jinou podobu, než v jaké ho 18. března Mussolini předložil britskému ministerskému předsedovi Jamesi Ramsaymu MacDonaldovi a jeho ministrovi zahraničí Johnu Simonovi. Některé jeho články zcela ztratily svůj původní charakter, a tedy i smysl, jiné byly lehce přeformulovány. Když se na jednotlivé články podíváme, skutečně neříkaly ani neslibovaly více než Pakt Společnosti národů. Specifikem Paktu čtyř navíc bylo, že se odkazoval na smlouvy, které již existovaly, a sice na Pakt Společnosti národů, Deklaraci z 11. prosince 1932 a locarnské dohody. Se Společností národů byl dále ještě svázán odkazy na články 10, 16 a 19 Paktu Společnosti. Do značné míry opakoval a znovu potvrzoval zásady, které již byly přijaty a již byly zahrnuty do fungování evropské politické reality. Tedy zásady o spolupráci evropských národů při zajišťování míru, bezpečnosti a neuchylování se k válce. Deklarace z prosince 1932 navíc slibovala Německu zrovnoprávnění ve zbrojení, na což Mussoliniho Pakt čtyř odkazoval také. Výše zmíněné přísliby o mírové spolupráci a bezpečnosti obsahoval také. Pakt čtyř velmocí odlišovalo pouze to, že veškerý společný postup omezoval na čtyř západní mocnosti.

Mnozí politikové pochybovali o tom, že Pakt čtyř velmocí bude mít nějaký výrazný efekt při řešení evropských otázek, nebo že dokonce přispěje k řešení konkrétních problémů, jakými v té době byly především otázky odzbrojování a bezpečnosti, sílící revizionismus nebo hospodářské problémy a další. Přestože Mussolini chtěl, aby se o Paktu čtyř v médiích psalo jen v tom nejlepším světle jako o triumfu italské zahraniční politiky, sám si realisticky uvědomoval, že si o něm nelze dělat příliš velké iluze. Význam dohody, dle jeho názoru, spočíval v tom, že zabránil vzniku antagonistických bloků v Evropě a že nabídl čtyřem západoevropským zemím možnost spolupracovat v zájmu míru: „*Tato spolupráce nebude vždy snadná, ale vždy jí bude napomáhat lepší atmosféra, skutečné uvolnění nervů, které je v Evropě patrné v posledních dvou měsících. Představa, že v Evropě bude deset let klid, je silným podnětem ke zlepšení celkové situace.*“⁴²²

⁴²² MUSSOLINI, Benito, *Politica estera*, Řím 1940, s. 205.

Představitelé ostatních zúčastněných zemí na tom nebyli se svým hodnocením jinak. Pokud si už někteří politici v průběhu tříměsíčního jednání o Paktu čtyř uvědomovali, že jeho dopad na řešení evropských záležitostí bude zřejmě minimální, nikdo z nich si netroufl Mussoliniho návrh odmítnout a vystavit se nebezpečí, že by jeho země byla označena za narušitelku míru. Nicméně například pro francouzskou vládu by případné německé odmítnutí Paktu bylo vítaným argumentem Francie proti četným německým požadavkům, zejména na zrovnoprávnění ve zbrojení, které byly pro francouzskou vládu nepřijatelné. To potvrzoval německý velvyslanec v Římě Ulrich von Hassel: „*Odmítnutím Paktu bychom prokázali větší službu francouzským zájmům než jeho přijetím. Neúspěch plánu by měl nepochybně velmi nepříznivý vliv na německo-italské vztahy a vystavil by nás vážnému nebezpečí izolace.*“⁴²³ Doplnoval, že otázka přijetí či nepřijetí dohody byla jednou z nejtěžších rozhodnutí, kterému Německo v poválečném období čelilo.

Z jednotlivých článků Paktu čtyř velmocí vyplývala vzájemná spolupráce zúčastněných zemí a snaha o společné hledání řešení ve všech otázkách týkající se Evropy, ať již se zabývaly odzbrojením, zajištěním míru nebo hospodářskými otázkami. Cíle tak byly v zásadě stejné, jaké deklaroval Pakt Společnosti národů, jen s tím rozdílem, že spolupráci omezoval na čtyři země, namísto širokého pléna evropských států. Vyznění článků Paktu čtyř zůstávalo ve své podstatě obecné, nezavazující zúčastněné země k žádným konkrétním činům. Článek 1 pojednával o společné konzultaci ve všech otázkách, které se jich týkaly. Čtyři země se zavázaly, že vynaloží veškeré úsilí, aby v rámci Společnosti národů prováděly politiku účinné spolupráce mezi všemi mocnostmi s cílem udržet mír. Článek 2 odkazoval na články 10, 16 a 19 Paktu Společnosti národů. Zúčastněné strany se dohodly, že budou mezi sebou zkoumat všechny návrhy týkající se metod a postupů, které by umožnily náležité provedení těchto článků, aniž by byla dotčena rozhodnutí, která mohou být přijata pouze řádnými orgány Společnosti národů. Článek 3 pak všechny zavazoval k vynaložení veškerého úsilí, aby odzbrojovací konference v Ženevě došla k úspěchu. Následujícím článkem 4 vyjadřovaly mocnosti přání společně konzultovat všechny hospodářské otázky, které byly ve společném zájmu Evropy. Předposlední článek 5 stanovoval platnost smlouvy na dobu deseti let. Poslední článek obsahoval závěrečná ustanovení o ratifikacích. Dohoda měla vstoupit v platnost tehdy, jakmile se podepsaly všechny ratifikace. Registrována měla být u Společnosti

⁴²³ TNA, GFM 33/82/74/8, běžná zpráva z německého zastupitelství v Římě, 13. června 1933.

národů v souladu s Paktem Společnosti národů. Mussolini považoval ratifikace jen za pouhou formalitu, předpokládal, že poté budou zahájena pravidelná čtyřstranná setkávání, ovšem k ratifikaci došlo jen v Itálii. Na žádná pravidelná jednání již nikdy nedošlo a dohoda nebyla předpokladem v podstatě pro žádná zvláštní čtyřstranné schůze Velké Británie, Francie, Německa a Itálie, která by vedla k řešení evropských problémů.

Článek 3 se dotýkal problému odzbrojení. S tím souvisela druhá výzkumná otázka této práce, a sice zda mohl Pakt čtyř velmocí reálně přispět k vyřešení otázky odzbrojení, zda jeho prostřednictvím zamýšlel Mussolini nastolit alternativu k odzbrojovací konferenci v Ženevě, která během v průběhu roku 1933 stále nedospěla k žádné dohodě. Vyřešení odzbrojení předpokládal již samotný Pakt Společnosti národů. Ve svém článku 8 deklaroval, že zachování míru mělo vyžadovat, aby zbrojení států bylo omezeno na nejmenší míru, jež postačí k jejich vlastní bezpečnosti. Rada organizace měla připravovat programy a plány, které k tomuto odzbrojení měly vést. Během meziválečného období tak vznikaly jednotlivé odzbrojovací plány, které nastavovaly přesná schémata a postupy odzbrojování národních armád. Byly předkládány Radě společnosti národů a projednávány během zasedání plén ženevské organizace, ovšem nikdy nebyla nalezena žádná shoda, a tak žádný plán nebyl přijat. Když byla v únoru 1932 zahájena konference v Ženevě, jejímž jediným cílem bylo dospět k celoevropské dohodě, od počátku se jednáními nesl pesimismus ohledně jejího úspěchu. Důvodem nebyla pouze samotná složitost problému a různost názorů a přístupů jednotlivých zemí, ale také ten fakt, že v době konání konference se poválečné ekonomiky zemí ještě nestihly vzpamatovat z hospodářské krize, a mnozí se tak ptali, jak mohli politici upřednostnit zabývání se otázkou odzbrojení, namísto krizové ekonomické situace. Ale mělo to své logické důvody. Ulevit národním ekonomikám mohli politikové úsporami v obraně. Udržovat malé armády v duchu všeobecného odzbrojení nemělo tolik zatěžovat státní rozpočty. Evropa ale směřovala k opačnému vývoji. Nebylo tajemstvím, že Německo postupně zahajovalo znovuvyzbrojování, které se po nástupu Adolfa Hitlera do kancléřského křesla stalo zcela programovým.

V Itálii se idea odzbrojování také nesesetkávala se všeobecnými cíli italské zahraniční politiky, i když Mussolini před svými západními kolegy hájil nutnost všeobecného evropského odzbrojení, jež mělo následovat to, ke kterému musely přistoupit poražené země po první světové válce. Domníval se, že nějaká dohoda je v Evropě možná, jakkoliv nedoufal, že ji přinese právě ženevská konference. Mussolinimu nedělalo problém slovně vyjadřovat podporu myšlenky odzbrojení, ostatně když za ním

do Říma v dubnu 1931 přijel Arthur Henderson, tehdejší britský ministr zahraničí, který byl pověřen přípravou konference, Duce ho ujistil, že udělá vše pro to, aby bylo docíleno dohody. A skutečně, italská delegace, kterou zpočátku vedl ministr zahraničí Dino Grandi, pozdější velvyslanec v Londýně, se snažila přicházet s konkrétními návrhy na odzbrojení. Ovšem motivace těchto návrhů vycházely více z italského pragmatismu než z idealismu o nutnosti odzbrojit pro udržení míru. Proto Grandi, vědom si nedostatků vlastní země v materiální výzbroji, navrhl v únoru 1933 odzbrojovací plán, který zakazoval těžkou výzbroj všeho druhu, a to i včetně všech typů tanků. Přirozeně by tento plán výrazně omezil Francii, zatímco Itálie by se téměř nedotkl, neboť ta nedisponovala těžkou výzbrojí v takové míře a ani neměla takové výrobní kapacity. Plán pochopitelně Francie nemohla přijmout.

Přestože se článek 3 zabíral odzbrojením, nenabízel jeho řešení. Hovořilo se v něm, že udržení míru vyžadovalo snížení národního zbrojení na minimum, které bylo v souladu s národní bezpečností, zeměpisné poloze a zvláštním podmínkám každého státu. Současně v něm smluvní strany potvrzovaly své přání spolupracovat s ostatními mocnostmi na ženevské konferenci, aby byla co nejrychleji vypracována úmluva zajišťující podstatné snížení a omezení zbrojení s následnými ustanoveními o dalším snižování. Článek tak neříkal, jakým způsobem mělo být odzbrojení řešeno, jen potvrzoval společné úsilí čtyř západních mocností o jeho dosažení. Ale aby tohoto cíle bylo dosaženo a byla nalezena skutečná dohoda, která měl být udržitelná, spojoval ji Mussolini s podmínkou revize versailleského systému, kterou opíral o Pakt Společnosti národů, neboť ho předpokládal ve svém článku 19. Tento článek hovořil o přezkumu smluv, které se staly nepoužitelnými a které mohly potenciálně ohrozit mír. Od počátku existence ženevské organizace se tak počítalo s tím, že změna je za mírových podmínek možná.

Poslední z výzkumných otázek disertační práce se zabývala revizionismem Paktu čtyř velmocí, respektive zda zamýšlel Mussolini položit základy debaty o reálné změně versailleského systému a zda k ní skutečně mohl Pakt čtyř přispět. Rozšiřující se revizionistické tendence v Evropě přirozeně vzbuzovaly mezi politiky obavy. John Simon, britský ministr zahraničí, pocíťoval jisté znepokojení z veřejných prohlášení Mussoliniho, který se netajil revizionismem. Stejný dojem nabýval i z rozhovorů, které vedl s velvyslancem Grandim v Londýně. Simon mu opakovaně zdůrazňoval, že neschvaluje jakékoliv revizionistické tendence, které by mohly ohrozit mír v Evropě. Ať už se jednalo o německé nebo italské revizionistické požadavky. Simon Grandiho

varoval, že pokud by vznikla úzká německo-italská spolupráce s cílem prosazovat revizionistickou politiku, italsko-britská spolupráce by se stala velmi obtížnou. Obecně se však Velká Británie, včetně ministerského předsedy MacDonalda, výrazněji nevyjadřovala proti revizionistickým myšlenkám v Evropě, ale ani je nijak nepodporovala. Francie, v čele se svým ministerským předsedou Édouardem Daladierem, byla na revizionismus velmi citlivá, zvláště pokud přicházel z Berlína, protože byl spojen s požadavky na rovnoprávnost ve zbrojení, které byly pro francouzskou vládu nepřijatelné.

Mussolini ve svém návrhu Paktu čtyř velmocí požadoval nejenom revizi poválečného evropského systému, ale také „společný postup“ v otázce koloniálních držav. Mussolini si uvědomoval, že jeho země stála mimo hlavní proud evropských mocností, jeho koncepce zahraniční politiky tak spočívala ve vyvažování a hledání rovnováhy sil v Evropě, s cílem dosažení revize. Italská zahraniční politika byla v zásadě probritská, protože si kladla za nezbytný cíl dosáhnout dohody s Londýnem, která by na jedné straně schválila spolupráci obou zemí v Evropě k francouzsko-německému protikladu a obnovení německé moci a na druhé straně jí umožnila realizovat expanzivní ambice ve Středomoří. Tento fakt byl zásadním při rozhodnutí o pozvání britských ministrů, se kterými jako s prvními Mussolini jednal na oficiální úrovni o Paktu čtyř velmocí.

Když v pozdních odpoledních hodinách v sobotu 18. března četli Mussoliniho návrh poprvé, MacDonald jej v zásadě uvítal, Simon zaujal rezervovanější postoj. Oba však téměř okamžitě odmítli článek 4, který se dotýkal koloniální otázky. Říkal, že ve všech evropských i mimoevropských politických i nepolitických záležitostech se čtyři mocnosti zavazovaly, že budou v co největší míře uplatňovat společný postup i v koloniální oblasti. Pro Velkou Británii byla zmínka o koloniích nepřijatelná, zvláště pokud mohla implikovat nějakou touhu po úpravách koloniálních držav. Proto britští ministři naléhali na Mussoliniho, že se zmínka o koloniích musí z návrhu odstranit, v opačném případě by Pakt čtyř nemohl být před britským lidem obhájen. Mussolini se dlouho přesvědčovat nenechal, protože na britské podpoře závisel úspěch jeho projektu. Zmínka byla vypuštěna, celý návrh byl druhý den přepracován a ten teprve posloužil jako základ pro další jednání s ostatními zúčastněnými zeměmi. Druhý sporný bod představoval článek 2, který se stal nejproblematictější článkem Paktu čtyř velmocí vůbec. Nebyl překážkou jen pro jednotlivé zúčastněné strany, ale i pro ostatní evropské země, zejména Malou dohodu a Polsko. Důvodem byl jeho revizionismus, který explicitně zmiňoval.

Psalo se v něm, že čtyři mocnosti znovu potvrzovaly v souladu s ustanoveními Paktu Společnosti národů zásadu revize mírových smluv za podmínek, které by mohly vést ke konfliktu mezi státy, ale prohlašovaly, že tato zásada revize mohla být uplatněna pouze v rámci Společnosti národů a na základě vzájemného porozumění a solidarity společných zájmů.

MacDonald však neměl výrazné námitky vůči článku 2 ani revizionismu. Proto Duce nabyl dojmu, že Pakt bude velmi rychle schválen. Opak byl pravdou. Jestliže se britská vláda v zásadě nebránila mírovým revizím, otázku kolonií vnímala velmi citlivě. Ani veřejné mínění nebylo vysloveně protirevizionistické tak, jako tomu bylo ve Francii, kde byl revizionismus spojován především s německým revanšismem. Nicméně britská opozice, především konzervativci, nesdílela MacDonaldův mírně pozitivní vztah k revizím. Když se proto britský ministerský předseda vracel do Londýna, kde na schůzi Dolní sněmovny 23. března představoval a obhajoval Pakt čtyř, setkal se převážně s negativními reakcemi svých kolegů. Jeho cesta byla posměšně nazývána „římským paktováním“, Mussoliniho projekt zase za direktorium nebo diktát čtyř velmocí. MacDonald byl postaven před argumenty koaličních partnerů i opozice, kteří se obávali, že by návrhem byla ohrožena svébytnost Společnosti národů a došlo k vytvoření mocenských bloků, jaké Evropa znala z doby před první světovou válkou, revizionismus pak mohl ohrozit stabilitu na kontinentě. Winston Churchill označil MacDonaldovu cestu za ponižující pro britského státníka, dokonce použil příměr cesty do Canossy. Ministerský předseda se snažil obhajovat tím, že do Říma jel s cílem zachránit odzbrojovací konferenci. Přiznal, že Pakt čtyř bude muset být přepracován, ale nechtěl jej zcela zatracovat. Na francouzské straně byli největšími obhájci Paktu čtyř francouzský ministr zahraničí Paul-Boncour a velvyslanec v Římě Henry de Jouvenel. Pro něho se stal úspěch Paktu otázkou kariérní cti, protože byl do italské metropole vyslán s cílem napravení italsko-francouzských vztahů. Francouzská vláda však musela brát v úvahu závazky vůči svým spojencům, a sice Malé dohodě a Polsku.

Československo, Rumunsko, Jugoslávie a Polsko se po římské schůzce vyjadřovaly velmi kriticky vůči Paktu čtyř, označovaly jej za direktorium, které bude rozhodovat o všem dění v Evropě, namísto toho, aby se vše projednalo na ženevském plénu. Revizionismus byl nepřijatelný, každá z těchto zemí měla důvody k obavám z revize ze strany svých sousedů. U Polska pak navíc hrál důležitou roli ten fakt, že se samo považovalo za velmoc, která neměla být opominuta, pokud se dohadovala jakákoliv spolupráce evropských mocností. Malá dohoda byla velmi diplomaticky aktivní v boji

proti Paktu čtyř a již 25. března vydala komuniké, v němž své negativní stanovisko vyjádřila. Během následujících týdnů se pak rumunský ministr zahraničí Titulescu vydal do Londýna a Paříže, kde jménem Malé dohody přesvědčoval řadu politiků, ať již vládních i opozičních, o škodlivosti revizionismu Paktu čtyř velmocí. K intervencím Titulesca se přidalo také přesvědčování Edvarda Beneše, který byl považován za autora výše zmíněného malodohodového komuniké. Silnou podporu našli v osobě Roberta Vansittarta, jenž uplatňoval svůj silný vliv na Foreign Office. On sám upozorňoval na kritický dopad článku 2 pro Malou dohodu a Polsko. Prosazoval, aby do Mussoliniho návrhu byly přidány odkazy na články 10 a 16 Paktu Společnosti národů, které měly být pro členské země zárukou územní celistvosti a společného postupu proti agresorovi v případě konfliktu. S tím souvisel také článek 19 o přezkumu smluv.

Diplomatická aktivita Malé dohody měla svůj smysl, protože vyvíjela tlak na Francouze a Brity, aby rozhodněji přistoupili k návrhům změn revizionistického článku 2. Mussolini postupně akceptoval všechny návrhy na jeho změny, včetně přidání odkazů na články 10, 16 a 19 Paktu Společnosti národů. Ve finální podobě článku tak vůbec nezaznělo slovo revize, jen konstatování, že se smluvní strany dohodly, že budou mezi sebou zkoumat všechny návrhy týkající se metod a postupů, které by umožnily náležité provedení výše zmíněných článků, aniž by byla dotčena rozhodnutí, která mohou být přijata pouze řádnými orgány Společnosti národů. Článek tak zcela ztratil svůj revizionistický smysl, a ještě více připoutával Pak čtyř velmocí ke Společnosti národů.

Když byl Pakt čtyř velmocí v Římě Mussolinim a velvyslanci 15. července 1933 podepsán, téměř se nepodobal návrhu, který Mussolini v březnu předložil britským ministrům. V Německu byl dokonce posměšně nazýván Daladierovým paktem, což byla narážka na značný francouzský vliv při úpravách dohody. Byl to koneckonců velvyslanec Jouvenel, který zpracoval finální podobu Paktu. Duce Paktem čtyř velmocí neměl v ruce nic víc, než slib, že Velká Británie, Německo, Francie a Itálie budou provádět politiku aktivní spolupráce v rámci Společnosti národů. Pokud jím zamýšlel položit základy revizionismu, nebylo, čím jej v jednotlivých člancích podpořit. Mussolini si nejspíše sám později uvědomil, že dohoda se stala zcela vyprázdněnou a že nebude mít výraznější vliv na evropské dění, když Itálie jako jediná ze zúčastněných velmocí dohodu ratifikovala. Jedním z jejích pozitivních efektů však bylo zlepšení italsko-francouzských vztahů, ale také vzájemných vztahů Malé dohody a Itálie. Uvažovalo se dokonce o oficiální návštěvě Edvarda Beneše v Římě. Francouzská vláda vyzdvihovala, že dohoda přispěla k uklidnění poměrů na Balkáně, zejména mezi Itálií a Jugoslávií. Německá vláda neměla moc na

výběr, přestože měla své výhrady a navrhovala v průběhu jednání změny článků, neboť odmítnutím Paktu by byla nařčena z toho, že brání podpisu dohody. Adolf Hitler pak v gratulaci Duce mu vyzdvihl Pakt čtyř jako triumf italské politiky. Pakt čtyř velmocí ve svém důsledku nepoložil základy reálné bližší spolupráci čtyř zúčastněných stran, ale především ne zahájil v Evropě debatu o mírovém řešení revizionistických požadavků. V Paktu čtyř nemůžeme vidět ani žádné zajištění ze strany velmocí pro Mussoliniho další kroky v zahraniční politice, které, jak víme, nabraly agresivní a expanzivní charakter.

Seznam použitých zdrojů

Nevydané prameny

Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR, fond Politické zpravodajství zastupitelských úřadů 1918–1975, ZÚ Bělehrad.

Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR, fond Politické zpravodajství zastupitelských úřadů 1918–1975, ZÚ Bukurešť.

Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR, fond Politické zpravodajství zastupitelských úřadů 1918–1975, ZÚ Londýn.

Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR, fond Politické zpravodajství zastupitelských úřadů 1918–1975, ZÚ Paříž.

Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR, fond Politické zpravodajství zastupitelských úřadů 1918–1975, ZÚ Polsko.

Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR, fond Politické zpravodajství zastupitelských úřadů 1918–1975, ZÚ Řím.

Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR, fond Telegramy došlé 1933.

Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR, fond Telegramy odeslané 1933.

Archivio Storico Diplomatico, Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale in Roma, fond Serie Affari Politici 1931–1945.

Archivio Storico Diplomatico, Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale in Roma, fond Ufficio Trattati 1871–1963.

The National Archives, Kew, fond Cabinet Office.

The National Archives, Kew, fond Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office correspondence 1920 onwards.

The National Archives, Kew, fond Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office: Protocols of Treaties.

The National Archives, Kew, collection War Cabinet and Cabinet.

The National Archives, Kew, collection German Foreign Ministry Archives: Photostat Copies.

Vydané prameny

Istituto Poligrafico dello Stato (ed.), *I documenti diplomatici italiani, settima serie: 1922–1935*, roč. 13, 1. ledna – 15. července 1933, Roma 1989.

WOODWARD, Ernest, Llewellyn, BUTLER, Rohan, *Documents on British Foreign Policy, 1919–1939, Second Series*, roč. 5, 1933, č. 46, London 1956.

Periodika

La sigla a Palazzo Venezia, Corriere della sera, Milano, roč. 58, 1933, č. 135.

Odborná literatura

ALBRECHT-CARRIE, Rene, *The Present Significance of the Treaty of London of 1915*. In: *Political Science Quarterly*, roč. 54, 1939, č. 3, s. 364–390.

ARMSTRONG, Hamilton, Fish, *Jugoslavia Today*, In: *Foreign Affairs*, roč. 1, 1923, č. 4, s. 82–104.

BĚLINA, Pavel, MORAVCOVÁ, Dagmar, *Kapitoly z dějiny mezinárodních vztahů 1914–1941*, Praha 1998.

BENEŠ, Edvard, *My War Memoirs*, New York 1928.

BENEŠ, Edvard, *The Little Entente*. In: *Foreign Affairs*, roč. 1, 1922, č. 1, 66–72.

BERBER, Friedrich a kol., *Europäische Politik 1933–1938, im Spiegel der Prager Akten*, roč. 8, 1942.

BIONDICH, Mark, *Vladko Maček and the Croat Political Right, 1928–1941*. In: *Contemporary European History*, roč. 16, 2007, č. 2, 203–213.

BORGOGNI, Massimo, *A proposito della politica estera fascista negli anni trenta*. In: *Il Politico*, roč. 47, 1982, č. 1, 193–203.

- BOSWORTH, Richard, James, Boon, *Mussolini*, London 2002.
- BOSWORTH, Richard, James, Boon, *The British Press, the Conservatives and Mussolini, 1920–1934*. In: *Journal of Contemporary History* 5, 1970, 163–182.
- BUCCIANTI, Giovanni, *Verso gli accordi Mussolini-Laval. Il riavvicinamento italo-francese fra il 1931 e il 1934*, Milano 1984.
- BURGWYN, James, H., *Italian Foreign Policy in the Interwar Period, 1918–1940*, Westport 1997.
- CAROCCI, Guido, *La politica estera dell'Italia fascista*, Bari 1969.
- CIENCIALA, Adam E., *The Foreign Policy of Józef Piłsudski and Józef Beck, 1926–1939: Misconceptions and Interpretations*. In: *The Polish Review*, roč. 56, 2011, č. ½, 113–151.
- CLARK, Christopher, *Náměsíčníci. Jak Evropa v roce 1914 dospěla k válce*, Praha 2014.
- COLARIZI, Simona, *Storia del novecento italiano. Cent'anni di entusiasmo, di paure, di speranze*, Milano 2004.
- COPPOLA, Francesco, *Il Patto a Quattro*. In: *Politica*. Únor–duben 1933, roč. 37, č. 112–113, s. 241–266.
- D'AMOIA, Fulvio, *Declino e prima crisi dell'Europa di Versailles*, Milano 1967.
- DEAN, Vera, Michele, *The New Balance of Power in Europe*. In: *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, roč. 175, 1934, s. 175–189.
- DE FELICE, Renzo, *Mussolini il duce: I. Gli anni del consenso 1929–1936*, Torino 1974.
- DE FELICE, Renzo, *Mussolini e Hitler. I rapporti segreti 1922–1933*, Firenze 1975.
- DEJMEK, Jindřich, *Nenaplněné naděje. Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie (1918–1938)*, Praha 2003.
- DI NOLFO, Ennio, *Il revisionismo nella politica estera di Mussolini*. In: *Il Politico*, roč. 19, 1954, č. 1, s. 85–100.
- DURANTI, Simone, *La politica estera fascista. Fra storia politica e storia diplomatica*. In: *Studi Storici*, roč. 55, 2014, č. 1, s. 257–270.
- GASIOROWSKI, Zygmunt J., *Did Piłsudski Attempt to Initiate a Preventive War in 1933?*, In: *The Journal of Modern History*, roč. 27, 1955, č. 2, s. 135–151.
- GASIOROWSKI, Zygmunt, J., *Polish-Czechoslovak Relations, 1918–1922*. In: *The Slavonic and East European Review*, roč. 35, 1956, č. 84, s. 172–193.
- GIORDANO, Giancarlo, *Il patto a quattro nella politica estera di Mussolini*, Bologna 1976.
- GOESCHEL, Christian, *Mussolini e Hitler. Storia di una relazione pericolosa*, Bari 2019.

- GOLDMAN, Aaron L., *Sir Robert Vansittart's Search for Italian Cooperation against Hitler, 1933–36*. In: *Journal of Contemporary History*, roč. 9, 1974, č. 3, s. 93–130.
- GRANDI, Dino, *La politica estera dell'Italia dal 1929–1932*, Roma 1985.
- HIBBERT, Christopher, *Benito Mussolini*, London 1962.
- HOBZA, Antonín, *Dokumenty ke studiu mezinárodního práva*, Praha 1931.
- HUGHES, Michael, *British Foreign Secretaries in an Uncertain World, 1919–1939*, London 2006.
- IODACHE, Nicolae, *Nicolae Titulescu, promotore di una politica europea di pace e di collaborazione*. In: *Rivista di Studi Politici Internazionali*, roč. 49, 1982, č. 3, s. 437–441.
- Italy's Anti-Hapsburg Pact with Jugoslavia*. In: *Current History (1916-1940)*, roč. 15, 1921, č. 1, s. 132.
- Italo-Rumanian Pact*. In: *Advocate of Peace through Justice*, roč. 88, 1926, č. 11, 598–599.
- JARAUSCH, Konrad, H., *The Four-Power Pact, 1933*. In: *The American Historical Review*, roč. 72, 1967, č. 2, s. 571–572.
- KOZEŃSKI, Jerzy, *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej w latach 1932–1938*, Poznań 1964.
- KNOX, MacGregor, *Common Destiny: Dictatorship, Foreign Policy, and War in Fascist Italy and Nazi Germany*, Cambridge 2000.
- LA MANTIA, Cesare, *Il disarmo nella politica estera italiana (1931–1932)*, Soveria Mannelli 1989.
- LAMB, Richard, *Mussolini e gli inglesi*, Milano 1998.
- LITVINOV, Maxim, *Soviet International Economic Policy*. In: *Current History (1916–1940)*, roč. 34, 1931, č. 4, s. 510–516.
- LUCIOLLI, Mario, *Mussolini e l'Europa. La politica estera fascista*, Milano 2009.
- MACMAHON, Arthur, W., *The British General Election of 1931*. In: *The American Political Science Review*, roč. 26, 1932, č. 2, s. 333–345.
- MALLETT, Robert, *Fascist Foreign Policy and Official Italian Views of Anthony Eden in the 1930s*. In: *The Historical Journal*, roč. 43, 2000, č. 1, s. 157–187.
- MAZUR, Zbigniew, *Pakt Czterech*, Poznań 1979.
- MEDLICOTT, William, Norton, *British Foreign Policy since Versailles 1919–1963*, London 1968.
- MILZA, Pierre, *Hitler e Mussolini. Tutti I segreti di una tragica amicizia*, Milano 2015.

- MORRISON, Rodney, J., *The London Monetary and Economic Conference of 1933: A Public Goods Analysis*. In: *The American Journal of Economics and Sociology*, roč. 52, 1993, s. 307–321.
- MUSSOLINI, Benito, *Il discorso di S. E. Mussolini sul „Patto a Quattro”*. *Seduta del Senato del Regno 7 giugno 1933–XI*, Roma 1933.
- MUSSOLINI, Benito, *Politica estera*, Roma 1940.
- NÁLEVKA, Vladimír, *Světová politika ve 20. století*, Praha 2010.
- Patto d'intesa e di collaborazione firmato da Italia, Francia, Germania e Gran Bretagna*. In: *Trattati e convenzioni fra il regno d'Italia e gli altri stati*, roč. 11, 1933, 144–147.
- PAVLOVIĆ, Vojislav, *Le conflit franco-italien dans les Balkans 1915–1935. Le rôle de la Yougoslavie*. In: *Balkanice*, roč. 36, 2005, s. 163–201.
- PRATT, Richard, L., *Roma tra Londra e Berlino: La politica estera fascista dal 1930 al 1940*, Roma 1980.
- RIDLEY, Jasper, *Mussolini. Una biografia*, Casale Monferrato 1998,
- RUMI, Giorgio, *Alle origini della politica estera fascista (1918-1923)*, Bari 1968.
- ROMANO, Sergio, *La politica estera fascista, un dramma in due atti*. In: *Il Politico*, roč. 76, 2011, č. 3, s. 311–326.
- ROTA, Arianna, Arisi, *La politica del „peso determinante“: Nota su un concetto di Dino Grandi*. In: *Il Politico*, roč. 53, 1988, č. 1, s. 99–113.
- SAKWA, George, *The Franco-Polish Alliance and the Remilitarization of the Rhineland*. In: *The Historical Journal*, roč. 16, 1973, č. 1, s. 125–146.
- SCIALOJA, Vittorio, *I problemi dello stato italiano dopo la guerra*, Bologna 1918.
- SHORROCK, William, *The Tunisian Factor in Franco-Italian Relations, 1881–1940*. In: *Proceedings of the Meeting of the French Colonial Historical Society*, roč. 8, 1985, s. 169–177.
- SMITH, Denis, Mack, *Le guerre del Duce*, Bari 1976.
- STEINER, Zara, *The Lights that Failed: European International History 1919–1933*, Oxford 2007.
- STEINER, Zara, *The Triumph of the Dark. European International History 1933–1939*, Oxford 2011.
- The Little Entente Pact*. In: *The American Journal of International Law*, roč. 27, 1933, č. 3, s. 117–119.
- Text of the Little Entente Pact*. In: *Current History (1916–1940)*, roč. 38, 1933, č. 2, s. 200–201.

U.S.S.R.–Lithuania: Treaty of Non-Aggression and Neutrality. In: *The American Journal of International Law*, roč. 27, 1933, č. 4, s. 184–188.

VEDOVATO, Giuseppe, *La politica estera italiana*. In: *Rivista di Studi Politici Internazionali*, roč. 44, 1977, č. 3, s. 373–400.

WANDY CZ, Piotr, *The Little Entente: Sixty Years Later*. In: *The Slavonic and East European Review*, roč. 59, 1981, č. 4, s. 548–564.

WHEELER-BENNETT, John, W., HEALD, Stephen, A., *Documents on International Affairs 1933*, London 1934.

WRIGHT, Quincy, *The Concept of Aggression in International Law*. In: *The American Journal of International Law* roč. 29, 1935, č. 3, s. 373–395.

Resumé

The Four-Power Pact, proposed by Benito Mussolini in March 1933, was to represent the cooperation of Great Britain, France, Italy and Germany. Mussolini first mentioned the idea of cooperation in a speech to supporters in Turin in the autumn of 1932, but at that time it did not yet have the outlines of a concrete agreement. He advocated the union of the four Western countries as a natural consequence of their membership of the League of Nations. With his proposal, Mussolini declared his desire to ensure political stability and peace in Europe for at least ten years. In the context of contemporary perceptions, the purpose of the Four Power Pact may sound to us like an obvious goal of post-war European politics, hence the question of the redundancy of the proposed agreement of the Western powers may arise. However, we must remember the situation in which Europe found itself after the war, and especially in the 1930s. Aware of the political climate of 1933 and the motives of Italian foreign policy at the time, Mussolini's proposal made sense. For as the 1930s approached, the European continent was faced not only with the negative consequences of a deep economic crisis, but also with unresolved issues regarding collective security and disarmament. When the League of Nations was formed after the end of the First World War, one of its objectives was to address solutions that would contribute to European security and the general disarmament of countries. Indeed, it was the Covenant of the League of Nations which, in its Article 8, asserted that in order to maintain order and peace in post-war Europe it would be necessary to disarm all national armies, just as the defeated states had been disarmed by peace treaties. Of course, the methods were to be gradually devised and adopted within the framework of the activities of the League of Nations, but plans for disarmament were also being made outside it. Although the political leaders of each country publicly declared a common interest in achieving collective disarmament and security, particular national interests prevented a common solution from being found. Even the two disarmament conferences held symbolically in Geneva, the seat of the League of Nations, did not contribute to finding one. Mussolini's Four-Power Pact was supposed to be the solution to these European problems.

Benito Mussolini's fascist Italy, although not one of the defeated countries, never accepted the post-war system. That is why the aim of Italian foreign policy was to change it. The Four-Power Pact was to be the instrument by which Italy would gain an equal position alongside the Western powers, open a real debate on the revision of the peace

treaties, but also guarantee the cooperation of the four Western powers in seeking agreement on general disarmament. When Mussolini presented his proposal to British Prime Minister James Ramsay MacDonald and Foreign Secretary John Simon in March 1933, he no longer hoped that the then ongoing disarmament conference in Geneva, after a year of protracted negotiations, would reach any agreement. He therefore took advantage of the situation to come up with his own initiative, the primary aim of which was not to set out a concrete plan for general disarmament, but to commit the four Western powers to cooperate on all matters concerning Europe, including disarmament, and to secure political stability and peace for Europe for at least a decade. The main objective, however, was to revise the peace treaties. However, the revisionism of the Four-Power Pact proved problematic not only for the other parties to the agreement, but also for other countries in Europe that might have been affected by the revision of the peace treaties. Thus, the Little Entente and Poland were very vocal in their opposition to Mussolini's proposal. Mussolini, however, referred to the League of Nations Covenant, which took the revision of the treaties into account in the case of revisionism. Specifically, its Article 19, which spoke of the possibility of revising from time to time international conditions and treaties which had become inapplicable and which might lead to a threat to peace.

Mussolini hoped that his Pact would be a triumph for Italian foreign policy and that it would bring about a change in the Versailles system. But the changes that the Four-Power Pact went through, from its initial draft on 18 March to the final version that was initialled by Mussolini and the ambassadors on 7 June and then signed on 15 July, changed the Pact. Its original revisionism was completely blunted and thus could not become the basis for real debate and peaceful revisionism in Europe. Nor did it contribute to a shift on the question of disarmament.

Přílohy

Zdroj: GIORDANO, Giancarlo, *Il patto a quattro nella politica estera di Mussolini*, Boloña 1976, s. 183–201.

1. Verze návrhu Paktu čtyř velmocí z 18. března 1933

Il primo schema Italiano

PATTO POLITICO DI INTESA E DI COLLABORAZIONE

FRA LE QUATTRO POTENZE OCCIDENTALI

Articolo 1.

Le quattro Potenze occidentali: Francia, Germania, Gran Bretagna, Italia, si impegnano a realizzare fra di esse una effettiva politica di collaborazione in vista del mantenimento della pace secondo lo spirito del Patto Kellogg e del « no force Pact », e si impegnano nell'ambito europeo ad un'azione che faccia adottare anche ai terzi, ove sia necessario, tale politica di pace.

Articolo 2.

Le quattro Potenze riconfermano, secondo le clausole del Patto della Società delle Nazioni, il principio della revisione dei Trattati di pace, in quelle condizioni che potrebbero condurre ad un conflitto tra gli Stati, ma dichiarano che tale principio di revisione non può essere applicato che nell'ambito della Società delle Nazioni ed attraverso la mutua comprensione e solidarietà degli interessi reciproci.

Articolo 3.

La Francia, la Gran Bretagna e l'Italia dichiarano che, ove la Conferenza del disarmo non conduca che a risultati parziali, la parità di diritti, riconosciuta alla Germania, deve avere una portata effettiva, e la Germania si impegna a realizzare tale parità di diritti con una graduazione che risulterà da accordi successivi da prendersi fra le quattro Potenze, per la normale via diplomatica. Uguali accordi le quattro Potenze si impegnano a prendere per quanto riguarda la « parità » per l'Austria, l'Ungheria, la Bulgaria.

Articolo 4.

In tutte le questioni politiche e non politiche europee ed extra-europee le quattro Potenze si impegnano ad adottare, nella misura del possibile, una linea di condotta comune anche per quanto riguarda il settore coloniale.

Articolo 5.

Questo accordo politico di intesa e di collaborazione, che sarà presentato, ove occorra, entro tre mesi all'approvazione dei Parlamenti, avrà la durata di dieci anni e si considererà tacitamente rinnovato per lo stesso periodo di tempo se un anno prima della sua scadenza non sarà stata denunciata da una delle Parti.

Articolo 6.

Il presente Patto sarà registrato al Segretariato della Società delle Nazioni.

2. Verze návrhu Paktu čtyř velmocí z 19. března 1933

IL TESTO DOPO I COLLOQUI COI MINISTRI INGLESI

Articolo 1.

Le quattro Potenze occidentali, Francia, Gran Bretagna, Germania, Italia, si impegnano a realizzare fra di loro un'effettiva politica di cooperazione al fine di assicurare il mantenimento della pace nello spirito del Patto Kellogg e del Patto di « non ricorso alla forza » previsto dalla Dichiarazione firmata dalle suddette Potenze l'11 dicembre 1932. Esse si impegnano inoltre a seguire una linea di condotta tale da indurre, se necessario, le terze parti, per quanto concerne l'Europa, ad adottare la stessa politica di pace.

Articolo 2.

Le quattro Potenze confermano che le clausole del Patto della Società delle Nazioni, mentre comportano uno scrupoloso rispetto di tutte le obbligazioni contenute nei Trattati come mezzo per realizzare la pace e la sicurezza internazionale, prevedono anche la possibilità della revisione del Trattati di pace quando si verificano condizioni suscettibili di portare ad un conflitto fra le Nazioni. Per regolare e definire l'applicazione di questo principio di revisione, le quattro Potenze dichiarano che essa

dovrà aver luogo per mezzo di accordi basati sui riconoscimento reciproco degli interessi di tutti gli interessati e nell'ambito della Società delle Nazioni.

Articolo 3.

Le quattro Potenze confermano il loro proposito di cooperare alla Conferenza del disarmo con gli altri Stati ivi rappresentati, allo scopo di elaborare una Convenzione che realizzi una sostanziale riduzione e una limitazione degli armamenti e con disposizioni che prevedano una futura revisione per riduzioni ulteriori. Ma se la Conferenza del disarmo conducesse a risultati solo parziali, la Francia, la Gran Bretagna e l'Italia dichiarano che il principio dell'eguaglianza di diritti deve avere una portata effettiva e la Germania concorda che tale principio di uguaglianza di diritti non potrà essere attuato che per gradi secondo accordi a cui ciascuna delle quattro Potenze deve essere parte.

Articolo 4.

L'applicazione di tale principio della eguaglianza di diritti all'Austria, Bulgaria e Ungheria sarà regolata dalle stesse condizioni previste per il caso della Germania nel precedente articolo e solo tanto in base ad accordi a cui ciascuna delle quattro Potenze deve essere parte.

Articolo 5.

Le quattro Potenze si impegnano a cooperare per trovare delle soluzioni alle difficoltà economiche che ora incombono alle loro rispettive Nazioni e al mondo intero.

Articolo 6.

Il presente Accordo di intesa e cooperazione sarà sottoposto, se necessario, all'approvazione dei Parlamenti delle Potenze contraenti, entro tre mesi dalla data della sua firma. La sua durata sarà di dieci anni, Se nessun avviso sarà dato prima della fine del nono anno da una delle Parti di volerlo considerare come estinto al compimento dei dieci anni, esso si intenderà rinnovato per un altro periodo di dieci anni.

Articolo 7.

Il presente Accordo sarà registrato, secondo quanto è previsto dal Patto della Società delle Nazioni, al Segretario della Società delle Nazioni.

3. Verze návrhu Paktu čtyř velmocí z 1. dubna 1933

Il progetto inglese

MODIFIED TEXT OF PROPOSED FOUR-POWER PACT

Article 1.

The four Western Powers: France, Germany, Great Britain, Italy: undertake to carry out between themselves an effective policy of cooperation in order to ensure the maintenance of peace in the spirit of the Kellogg Pact and of the « No Resort to Force Pact » envisaged by the declaration signed by the above Powers on December 11th, 1932.

Article 2.

The Four Powers confirm that, while the provisions of the Covenant of the League of Nations embody a scrupulous respect for all Treaty obligations as a means of achieving international peace and security, they also contemplate the possibility of the revision of the Treaties of peace when conditions arise that might lead to a conflict between nations

In order to facilitate the operation of Article 19 of the Covenant, the Four Powers recommend that if and when a Government raises any particular question involving Treaty revision, the situation shall be clarified in the first instance by means of negotiations to be carried on and agreements to be reached on an equal footing between the Four Powers and the Governments directly concerned: such negotiations and agreements to be based on mutual recognition of the interests of all concerned and within the framework of the League of Nations.

Article 3.

It is agreed that the principle of equality of rights as conceded to Germany under the conditions laid down in the Five Powers resolution of December 11th must be given practical value. The Four Powers recognise that the draft disarmament convention submitted by the United Kingdom delegation to the Disarmament Conference on March 16th not only gives effect to this principle but provides a satisfactory first stage of general disarmament, and they accordingly undertake to recommend it to the Disarmament Conference for acceptance. Germany, for her part, agrees that the

principle of equality of rights shall only be put into practice by degrees under agreements to which each of the Powers must be a party.

Article 4.

The application of such a principle of equality of rights to Austria, Hungary and Bulgaria shall be governed by same conditions as those expressed in the case of Germany in the preceding article and only under agreements to which each of the Four Powers must be a party.

Article 5.

The Four Powers pledge themselves to co-operate in the work of finding solutions of the economic difficulties which now face their respective nations and the world as a whole.

Article 6.

The present agreement of understanding and co-operation will, if necessary, be submitted for approval to the Parliaments of the contracting parties within three months of the date of its signature. Its duration shall be for ten years. If no notice is given before the end of the ninth year by any of the parties of an intention to treat it as terminated at the end of ten years, it shall be regarded as renewed for another period of ten years.

Article 7.

The present agreement shall be registered in accordance with the Covenant of the League of Nations at the Secretariat of the League of Nations.

4. Verze návrhu Paktu čtyř velmocí z 10. dubna 1933

IL «MEMORANDUM» DEL GOVERNO FRANCESE

Le Gouvernement de la République a apprécié toute l'importance de la proposition dont le chef du Gouvernement italien a pris l'initiative le 18 mars. Il mesure la valeur qu'aurait, dans l'intérêt de la paix, la coopération plus étroite des quatre Puissances voisines auxquelles leur qualité de membres permanents du Conseil impose des responsabilités particulières à l'égard de la Société des Nations et de ses membres, et

qui ont signé en commun les Accords de Locarno. Ayant fait, de l'affermissement de la paix européenne, le but immuable de sa politique, le Gouvernement de la République est prêt à s'associer activement, dans un esprit de franche sympathie, à tout effort, dont il sera légitime d'espérer qu'il concoure efficacement à ce résultat.

Un tel effort doit nécessairement se poursuivre dans le cadre que tracent, à la politique des quatre Puissances, les engagements qu'elles ont contractés: Accords de Locarno; Pacte de Paris; Déclaration de non-recours à la force, proposée par la déclaration du décembre 1932 et acceptée le 2 mars par la Commission politique de la Conférence du désarmement; enfin, et à la base de tous ces engagements, Pacte de la Société des Nations.

Si la stricte observation du Pacte est un devoir pour tous les membres de la Société, elle s'impose avec une rigueur particulière aux Puissances qui siègent dans le Conseil à titre permanent; il ne peut donner être question, pour ces Puissances, de déroger en quoi que ce soit aux méthodes et aux procédures prévues par la Charté de la Société.

Celle-ci donne à tous les Etats la garantie qu'aucune décision les concernant ne peut être prise sans qu'ils y soient associés. Il ne saurait être question pour les quatre Puissances, d'élaborer des décisions qu'elles chercheraient ensuite à imposer à d'autres. Il ne peut s'agir que d'élaborer des décisions les concernant seules ou de rechercher d'une manière générale, pour les soumettre ensuite aux organes réguliers de la Société des Nations, des procédures, des améliorations ou des précisions concernant tels ou tels articles du Pacte.

Il ne peut, d'ailleurs, être question d'un choix arbitraire entre ces articles. Le lien qui les unit ne saurait être dissocié. L'article 19 offre le moyen légal, exclusif du recours à la force, d'adapter les Traités existants à des situations internationales dont il serait vérifié que le maintien pourrait mettre en péril la paix du monde. Cet article et ces possibilités ne sauraient être contestés. Mais d'autres principes, qui ne lui cèdent en rien en importance, sont affirmés par d'autres articles. Par exemple l'article 10 stipule l'obligation de maintenir contre toute agression extérieure l'intégrité territoriale des membres de la Société; l'article 16 prévoit des mesures d'ordre économique et militaire contre les Etats ayant recouru à la guerre en violation de leurs engagements. Si l'on devait assigner à la collaboration des Puissances, des objets précis dans les limites du

Pacte, le souci d'assurer la pleine efficacité de ces articles ne devrait pas s'imposer avec moins de force que celui de permettre une mise en œuvre éventuelle de l'article 19.

Le Gouvernement de la République ne peut, d'ailleurs, l'empêcher de souligner que à insister en termes généraux sur le principe de la révision, on risque de faire naître des espoirs qu'il serait impossible de satisfaire ensuite, ou de susciter des inquiétudes qui, même injustifiées, ne manqueraient pas de faire obstacle au rapprochement des peuples. Il ne croit pas, en particulier, qu'au moment où, dans une partie de l'Europe, se poursuit une évolution des esprits et des institutions dont il est impossible de discerner le terme, il convienne de tenter une telle expérience.

Le Gouvernement de la République a témoigné par ses actes du désir qu'il a de voir assurer le succès de la Conférence du désarmement. La coopération des quatre Puissances devrait avoir pour premier effet de réduire les oppositions qui s'y sont manifestées entre leurs conceptions respectives. La Déclaration du 11 décembre 1932 a prévu l'octroi à l'Allemagne de l'égalité des droits dans un régime assurant à toutes les Nations la sécurité; cette déclaration garde toute sa valeur. Le Gouvernement français s'est d'ailleurs félicité de voir rappeler, dans la proposition italienne comme dans la proposition britannique, que l'égalité des droits ne peut se réaliser que par étapes et conformément aux accords, qui devront intervenir à cet effet. Il convient d'y ajouter que ces étapes successives ne peuvent se réaliser que par un désarmement progressif, à l'exclusion de tout réarmement.

En déposant un projet de convention qui reprend une partie des principes inclus dans d'autres propositions, notamment dans la proposition française, et sur lesquels la Commission générale s'est déjà prononcée, la Délégation britannique a fourni une base pratique de discussion, qui doit permettre à la Conférence d'aboutir. Le Gouvernement français s'associera de tout son pouvoir aux efforts qui seront faits dans ce sens, tout en se réservant, ainsi que l'ont fait d'autres Gouvernements et suivant l'invitation même des représentants britanniques à Genève, de proposer des amendements ou modifications qui lui paraîtraient indispensables.

Une politique de coopération des quatre Puissances ne saurait se limiter aux questions dont la Société des Nations est saisie. Elle s'appliquera naturellement à toutes les questions qui leur sont communes; elle doit aussi conduire à se concerter sur toutes les questions d'intérêt commun en Europe, notamment sur celles qui concèdent la

restauration de son économie, et qui sont si pressantes, étant entendu qu'une telle coopération ne saurait être dirigée contre aucun Etat quel qu'il soit, qu'elle ne doit exclure aucune collaboration, et qu'il est tout indiqué de la rattacher aux efforts déjà tentés dans ce sens par l'Union européenne.

C'est en s'inspirant des considérations qui précèdent que le Gouvernement de la République, sur la base des propositions des Gouvernements italien et britannique, soumet à leur examen le projet d'accord dont le texte est annexe au présent mémorandum.

Il progetto francese

PROJET DE PACTE D'ENTENTE ET DE COLLABORATION

L'Allemagne, la France, la Grande-Bretagne et l'Italie,

Conscientes des responsabilités particulières que leur impose leur qualité de membres permanents du Conseil de la Société des Nations à l'égard de la Société elle-même et de ses membres, et de celles qui résultent de leur signature commune des accords de Locarno, convaincues que l'état de malaise qui règne dans le monde ne peut être dissipé que par un renforcement de leur solidarité susceptible d'affirmer en Europe la confiance dans la paix, fidèles aux engagements qu'elles ont pris par le Pacte de la Société des Nations, les Traités de Locarno et le Pacte Briand-Kellogg, et se référant à la déclaration de non-recours à la force, dont le principe a été adopté le 2 mars dernier par la commission politique de la Conférence du désarmement,

Soucieuses de donner leur pleine efficacité à toutes les dispositions du Pacte, en se conformant aux méthodes et procédures qui y sont prévues et auxquelles elles n'entendent pas déroger,

Respectueuses des droits de chaque Etat dont il ne saurait être disposé en dehors de l'intéressé,

Sont convenues des dispositions suivantes:

Article 1.

Les Hautes Parties contractantes se concerteront sur toutes questions qui leur sont propres et s'efforceront de pratiquer entre elles, dans le cadre du Pacte de la Société des Nations, une politique effective de collaboration en vue du maintien de la paix.

Article 2.

Les Hautes Parties contractantes en vue de l'application éventuelle en Europe des articles du Pacte, et notamment des articles 10, 16 et 19, décident d'examiner entre elles et sous réserve de décisions qui ne peuvent être prises que par les organes réguliers de la Société des Nations toutes propositions tendant à leur donner leur pleine efficacité aux méthodes et procédures prévues par ces articles.

Article 3.

Renouvelant, pour ce qui les concerne, leur déclaration commune du 11 décembre 1932, les Hautes Parties contractantes voient dans le récent projet de convention britannique une base pratique de discussion qui doit permettre à la Conférence du désarmement d'élaborer aussi rapidement que possible une convention assurant une réduction substantielle et une limitation des armements, avec des dispositions pour sa révision ultérieure en vue de réductions nouvelles. L'Allemagne, pour sa part, reconnaît que l'égalité des droits dans un régime comportant, pour toutes les nations, la sécurité, ne peut se réaliser que par étapes, conformément à l'article 8 du Pacte et en vertu des accords qui interviendront à cet effet.

Article 4.

Les Hautes Parties contractantes affirment, d'une manière générale, leur volonté de se concerter sur toutes questions d'intérêt commun à l'Europe, notamment sur toutes questions concernant la restauration de son économie, dont le règlement sans faire l'objet d'une procédure devant la Société des Nations, pourrait être utilement recherché dans le cadre de la Commission d'études pour l'Union européenne.

Article 5.

Le présent accord est conclu pour une durée de dix années à compter de l'échange des ratifications. Si, avant la fin de la huitième année, aucune des Hautes Parties contractantes n'a notifié aux autres son intention d'y mettre fin, il sera considéré comme renouvelé et restera en vigueur sans limite de durée, chacune des Parties contractantes conservant alors la faculté d'y mettre fin par une dénonciation avec préavis de deux années.

Article 6.

Le présent accord sera ratifié et les ratifications en seront échangées le plus tôt que faire se pourra. Il sera enregistré au Secrétariat de la Société des Nations conformément aux dispositions du Pacte.

5. Verze návrhu Paktu čtyř velmocí z 21. dubna 1933

IL PROGETTO GERMANICO

L'Allemagne, la France, la Grande-Bretagne, l'Italie, conscientes des responsabilités particulières que leur impose leur qualité de membres permanents du Conseil de la Société des Nations à l'égard de la Société elle-même et de ses membres et de celles qui résultent de leur signature commune des Accords de Locarno,

Convaincues que L'état de malaise qui règne dans le monde ne peut être dissipé que par un renforcement de leur solidarité susceptible d'affirmer en Europe la confiance dans la paix,

Fidèles aux engagements qu'elles ont pris par le Pacte de la Société des Nations, les Traités de Locarno et le Pacte Briand-Kellogg, et se référant à la déclaration de non recours à la force dont le principe a été adopté le 2 Mars dernier par la Commission politique de la Conférence du désarmement, soucieuses de donner leur pleine efficacité à toutes les dispositions du Pacte, respectueuses des droits de chaque Etat dont il ne saurait être disposé en dehors de l'intéressé,

Sont convenues des dispositions suivantes:

Article 1.

Les Hautes Parties contractantes se concerteront sur toutes les questions qui leur sont propres et s'efforceront de pratiquer entre elles dans le cadre du Pacte de la Société des Nations une politique effective de collaboration en vue du maintien de la paix.

Article 2.

Les quatre Puissances confirment que les obligations du Covenant exigent un respect scrupuleux de toutes les obligations des Traités comme moyen d'assurer la paix et la sécurité et elles reconnaissent aussi la possibilité de la révision des Traités de paix dans

des conditions qui pourraient conduire à un conflit entre les nations. A ce propos en vue de l'application éventuelle en Europe *des principes* énoncés aux articles 10 (abrégé du contenu de L'article), 16 (abrégé du contenu de L'article) et 19 (abrégé du contenu de L'article) du Pacte, elles décident d'examiner entre elles et sous réserve de décisions, qui ne peuvent être prises que par les organes réguliers de la Société des Nations, route proposition tendant à donner leur pleine efficacité à *ces principes*.

Article 3.

Les Hautes Parties contractantes voient dans le récent projet de convention britannique une base pratique de discussion qui doit permettre à la Conférence du désarmement d'élaborer aussi rapidement que possible une convention assurant une réduction substantielle et une limitation des armements avec des dispositions pour sa révision ultérieure en vue de réductions nouvelles.

Les Hautes Parties contractantes s'engagent à collaborer le plus rapidement possible avec les autres Puissances à une convention assurant une réduction substantielle et une limitation des armements, avec des dispositions pour sa révision ultérieure en vue d'une réduction nouvelle.

Dans le cas où la Conférence du désarmement ne se terminera que par des résultats partiels la France, la Grande-Bretagne et l'Italie déclarent que l'égalité de droit reconnue à l'Allemagne doit avoir une portée effective. L'Allemagne de sa part s'engage, pour la durée de la première convention de désarmement (5 ans au maximum), à ne réaliser cette égalité de droits que par étapes et en relation avec les mesures de désarmement des autres Puissances.

Les quatre Puissances s'engagent à faire des accords pareils pour ce qui regarde la parité pour l'Autriche, la Hongrie et la Bulgarie.

Article 4.

Les Hautes Parties contractantes affirment d'une manière générale leur volonté de se concerter sur toutes questions d'intérêt commun en Europe notamment sur toutes questions concernant la restauration de son économie.

Article 5.

Le présent accord est conclu pour une durée de dix années à compter de l'échange des ratifications. Si, avant la fin de la huitième année, aucune des Hautes Parties

contractantes n'a notifié aux autres son intention d'y mettre fin, il sera considéré comme renouvelé et restera en vigueur sans limite de durée, les Parties contractantes conservant alors la faculté d'y mettre fin par une dénonciation avec préavis de deux années.

Article 6.

Le présent accord sera ratifié et les ratifications en seront échangées le plus tôt que faire se pourra. Il sera enregistré au Secrétariat de la Société des Nations conformément aux dispositions du Pacte.

*

L'Allemagne, la France, la Grande-Bretagne, l'Italie,
Conscientes des responsabilités particulières que leur impose leur qualité de membres permanents du Conseil de la Société des Nations à l'égard de la Société elle-même et de ses membres et de celles qui résultent de leur signature commune des accords de Locarno, convaincues que l'état de malaise qui règne dans le monde ne peut être dissipé que par renforcement de leur solidarité susceptible d'affirmer en Europe la confiance dans la paix;

Fidèles aux engagements qu'elles ont pris par le Pacte de la Société des Nations, les traités de Locarno et le Pacte Briand-Kellogg et se référant à la déclaration de non-recours à la force dont le principe a été adopté le 2 mars dernier par la Commission politique de la Conférence du Désarmement,

Soucieuses de donner leur pleine efficacité à toutes les dispositions du pacte, respectueuses des droits de chaque Etat dont il ne saurait être disposé en dehors de l'intéressé,

Sont convenues des dispositions suivantes:

Article 1.

Les Hautes Parties contractantes se concerteront sur toutes les questions intéressant le maintien de la paix et s'engagent de pratiquer entre elles et avec les tierces Puissances une politique effective de collaboration dans le cadre de la Société des Nations.

Article 2.

Les Hautes Parties contractantes, en vue de l'application éventuelle en Europe des principes concernés à l'intégrité territoriale, les sanctions et la révision des Traités, énoncés aux articles 10, 16 et 19 du Pacte de la Société des Nations, décident

d'examiner entre elles et sous réserve de décisions, qui peuvent être prises que par les organes réguliers de la Société des Nations, toute proposition tendant à donner leur pleine efficacité aux principes susmentionnés.

Article 3.

Elles déclarent que l'égalité de droit reconnue à l'Allemagne doit avoir une portée effective. L'Allemagne de sa part s'engage à ne réaliser cette égalité de droits que par étapes et dans un délai qui résultera par des accords successifs.

Les Hautes Parties contractantes reconnaissent que les mêmes principes s'appliquent aussi à l'Autriche à la Hongrie et à la Bulgarie.

Article 4.

Les Hautes Parties contractantes affirment leur volonté de se concerter sur routes questions d'intérêt commun en Europe notamment sur toutes questions concerne ante la restauration de son économie.

Article 5.

Le présent accord est conclu pour une durée de dix années à compter de l'échange des ratifications. Si, avant la fin de la huitième année, aucune des Hautes Parties contractantes n'a notifié aux autres son intention d'y mettre fin, il sera considéré comme renouvelé et restera en vigueur sans limite de durée; les Parties contractantes conservant alors la faculté d'y mettre fin par une dénonciation avec préavis de deux années.

Article 6.

Le présent Accord sera ratifié et les ratifications en seront échangées le plus tôt que faire se pourra. Il sera enregistré au Secrétariat de la Société des Nations conformément aux dispositions du Pacte.

6. Verze návrhu Paktu čtyř velmocí z 1. května 1933

PROJET DE PACTE D'ENTENTE ET DE COLLABORATION

L'Allemagne, la France, la Grande Bretagne, l'Italie, conscientes des responsabilités particulières que leur impose leur qualité de membres permanents du Conseil de la

Société des Nations à l'égard de la Société elle-même et de ses membres et de celles
qui résultent de leur signature commune des accords de Locarno,
Convaincues que L'état de malaise qui règne dans le monde ne peut être dissipé que par
un renforcement de leur solidarité susceptible d'affirmer en Europe la confiance dans la
paix,

Fidèles aux engagements qu'elles ont pris par le Pacte de la Société des Nations, les
Traités de Locarno e le Pacte Briand-Kellogg et se référant à la déclaration de non
recours à la force dont le principe a été adopté le 2 Mars dernier par la Commission
politique de la Conférence du désarmement,

Soucieuses de donner leur pleine efficacité à toutes les dispositions du Pacte,
Respectueuses des droits de chaque Etat dont Il ne saurait être dispose en dehors de
l'intéressé,

Sont convenues des dispositions suivantes:

Article 1.

Les Hautes Parties contractantes se concerteront sur toutes les questions qui leur sont
propres et s'engagent a pratiquer entre elles ainsi qu'avec les tierces Puissances dans le
cadre du Pacte de la Société des Nations une politique effective de collaboration en vue
du maintien de la paix.

Article 2.

Les Hautes Parties contractantes en vue de l'application éventuelle en Europe des
articles 10, 16 et 19 concernant l'intégrité territoriale, les sanctions et tout nouvel
examen des Traités, décident d'examiner entre elles et sous réserve de décisions qui ne
peuvent être prises que par les organes réguliers de la Société des Nations toute
proposition tendant à donner leur pleine efficacité aux articles susmentionnés.

Article 3.

Les Hautes Parties contractantes reconnaissent que le maintien de la paix exige la
réduction des armements nationaux au minimum compatible avec la sécurité nationale
et que Je succès de la Conférence du Désarmement serait le meilleur moyen de réaliser
cette fin. Elles renouvellent leur désir de coopérer avec les autres Puissances y
représentées dans l'effort d'élaborer aussi rapidement que possible une convention
assurant une réduction substantielle et une limitation des armements avec des

dispositions pour la révision ultérieure en vue de réductions nouvelles. La France, la Grande Bretagne et l'Italie de leur côté déclarant que le principe de l'égalité des droits doit avoir une valeur pratique pour l'Allemagne et les autres Etats désarmés par Traité et l'Allemagne en ce qui la concerne reconnait qu'effet ne devra être donné à ce principe de l'égalité des droits que par étapes et en vertu des accords à réaliser et auxquels chacune des quatre Puissances sera partie.

Article 4.

Les Hautes Parties contractantes affirment leur volonté de se concerter sur toutes questions d'intérêt commun en Europe, particulièrement sur toutes questions concernant la restauration de son économie.

Article 5.

Le présent Accord est conclu pour une durée de dix années à compter de l'échange des ratifications. Si, avant la fin de la huitième année, aucune des Hautes Parties contractantes n'a notifié aux autres son intention d'y mettre fin, il sera considéré comme renouvelé et restera en vigueur sans limitation, les Parties contractantes conservant alors la faculté d'y mettre fin par une dénonciation avec préavis de deux années.

Article 6.

Le présent Accord sera ratifié et les ratifications en seront échangées le plus tôt que faire se pourra. Il sera enregistré au Secrétariat de la Société des Nations conformément aux dispositions du Pacte.

7. Verze návrhu Paktu čtyř velmocí z 1. května 1933

PROJET DE PACTE D'ENTENTE ET DE COLLABORATION

L'Allemagne, la France, la Grande-Bretagne, l'Italie conscientes des responsabilités particulières que leur impose leur qualité de membres permanents du Conseil de la Société des Nations à l'égard de la Société elle-même et de ses membres et de celles qui résultent de leur signature commune des accords de Locarno; convaincues que l'état de malaise qui règne dans le monde ne peut être dissipé que par un renforcement de leur solidarité susceptible d'affirmer en Europe la confiance dans la paix;

Fidèles aux engagements qu'elles ont pris par le pacte de la Société des Nations, les Traités de Locarno et le Pacte Briand-Kellogg et se référant à la déclaration de non-recours à la force dont le principe a été adopté le 2 Mars dernier par la Commission politique de la Conférence du Désarmement,

Soucieuses de donner leur pleine efficacité a toutes les dispositions du pacte,
Respectueuses des droits de chaque Etat dont il ne saurait être disposé en dehors de
L'intéresse,

Sont convenues des dispositions suivantes:

Article 1.

Les Hautes Parties contractantes se concerteront sur toutes les questions intéressant le maintien de la paix qui leur sont propres, dans le but de pratiquer une politique effective de collaboration dans le cadre et d'après les principes du Pacte de la Société des Nations.

Article 2.

Les Hautes Parties contractantes en vue de L'application en Europe des articles du Covenant, notamment des articles 10, 16 et 19 concernant l'intégrité territoriale, les sanctions et tout nouvel examen des Traités, décident d'examiner sous réserve de décisions qui ne peuvent être prises que par les organes réguliers de da Société des Nations toute proposition tendant à donner 'leur pleine efficacité aux principes, méthodes et procédures prévues par ces articles.

Article 3.

Les Hautes Parties contractantes reconnaissent que le maintien de la paix exige la réduction des armements nationaux au minimum compatible avec la sécurité nationale et que le succès de la Conférence du Désarmement serait le meilleur moyen de réaliser cette fin. Elles renouvellent leur désir de coopérer avec les autres Puissances y représentées dans l'effort d'élaborer aussi rapidement que possible une convention assurant une réduction substantielle et une limitation des armements avec des dispositions pour sa révision ultérieure en vue de réductions nouvelles. La France, la Grande Bretagne et l'Italie de leur côté déclare que le principe de l'égalité des droits doit avoir une valeur pratique pour l'Allemagne et les autres Etats désarmés par Traité et l'Allemagne en ce qui la concerne reconnaît qu'effet ne devra être donné à ce

principe de l'égalité des droits que par étapes et en vertu des accords à réaliser et auxquels chacune des quatre Puissances sera partie.

Article 4.

Les Hautes Parties contractantes affirment leur volonté de se concerter sur toutes questions d'intérêt commun en Europe, particulièrement sur toutes questions concernant la restauration de son économie.

Article 5.

Le présent Accord est conclu pour une durée de dix années à compter de l'échange des ratifications. Si, avant la fin de la huitième année, aucune des Hautes Parties contractantes n'a notifié aux autres son intention d'y mettre fin, il sera considéré comme renouvelé et restera en vigueur sans limitation de durée, les Parties contractantes conservant alors la faculté d'y mettre fin par une dénonciation avec préavis de deux années.

Article 6.

Le présent Accord sera ratifié et les ratifications en seront échangées le plus tôt que faire se pourra. Il sera enregistré au Secrétariat de la Société des Nations conformément aux dispositions du Pacte.

8. Verze návrhu Paktu čtyř velmocí z 19. května 1933

PREAMBULE

Le Gouvernement français demande le maintien du paragraphe: en se conformant aux méthodes et procédures qui y sont prévues et auxquelles elles n'entendent pas déroger.

Article 1.

Les Hautes Parties contractantes se concerteront sur toutes les questions qui leur sont propres. Elles s'engagent à faire tous leurs efforts pour pratiquer dans le cadre de la Société des Nations une politique de collaboration effective entre toutes les puissances en vue du maintien de la paix.

Article 2.

Les Hautes Parties contractantes en vue de l'application éventuelle en Europe des articles du pacte et notamment des articles 10, 16 et 19

.....
Décident d'examiner entre elles et sous réserve de décisions qui ne peuvent être prises que par les organes réguliers de la S.d.N. toutes propositions relatives aux méthodes et procédures propres à donner leur pleine efficacité à ces articles.

Article 3.

Les Hautes Parties contractantes reconnaissent que le maintien de la paix exige la Réduction des armements nationaux au minimum compatible avec la sécurité nationale, la Situation géographique et les conditions Spéciales de chaque Etat, et que le succès de la Conférence du désarmement représente le meilleur moyen de réaliser cette fin. Elles renouvellent leur désir de coopérer avec les autres Puissances y représentées afin d'élaborer aussi rapidement que possible une convention assurant une réduction substantielle et une limitation des armements avec des dispositions ultérieures en vue de réductions nouvelles.

La France, la Grande-Bretagne et l'Italie, de leur côté, déclarent que le principe de légalité des droits dans un régime comportant la sécurité pour toutes les nations doit avoir une valeur pratique pour l'Allemagne et les autres Etats désarmés par traités, et l'Allemagne, en ce qui la concerne, reconnaît qu'effet ne devra être donné à ce principe que par étapes et en vertu des accords à réaliser, accords qui ne seront pas conclus par elle sans la participation des trois autres Puissances.

Article 4.

FORMULE 1

Les Hautes Parties contractantes affirment leur volonté de rechercher dans le cadre de la Commission d'Etudes pour l'Union européenne le règlement de toutes questions d'ordre économique qui, sans faire l'objet d'une procédure spéciale devant la S.d.N., seraient d'un intérêt commun pour l'Europe et sa restauration.

FORMULE 2

Les Hautes Parties contractantes affirment leur volonté de se concerter sur toutes questions d'ordre économique présentant un intérêt commun pour l'Europe et particulièrement pour sa restauration, en vue d'un règlement recherché dans le cadre de la Commission d'études pour l'Union européenne s'il ne fait l'objet d'aucune procédure devant la S.d.N.

9. Verze návrhu Paktu čtyř velmocí z 20. května 1933

IL TESTO DEL 20 MAGGIO

Preambolo invariato rispetto al progetto concordato il 1° maggio, salvo il terzultimo capoverso che suona: « Soucieuses de donner leur pleine efficacité à toutes les dispositions du Pacte, en se conformant aux méthodes et procédures qui y sont prévues et auxquelles elles n'entendent pas déroger ».

Article 1.

Les Hautes Parties contractantes se concerteront sur toutes les questions qui leur sont propres. Elles s'engagent à faire tous les efforts pour pratiquer dans le cadre de la Société des Nations une politique de collaboration effective entre toutes les Puissances en vue du maintien de la paix et de la restauration de l'économie européenne.

Article 2.

Les Hautes Parties contractantes, en vue de l'application éventuelle en Europe des articles du Pacte et notamment des articles 10 et 19, dont le premier concerne l'engagement de maintenir contre toute agression extérieure l'intégrité territoriale et l'indépendance politique présente de tous les membres de la Société, et dont le second envisage la possibilité d'un nouvel examen des Traités devenus inapplicables ainsi que des situations internationales dont le maintien pourrait mettre en péril la paix du monde, décident d'examiner entre elles, et sous réserve de décisions qui ne peuvent être prises que par les organes réguliers de la Société des Nations, toutes propositions relatives aux méthodes et procédures propres à donner leur pleine efficacité à ces articles.

Article 3.

Les Hautes Parties contractantes reconnaissent que le maintien de la paix exige la réduction des armements nationaux au minimum compatible avec la sécurité nationale, la situation géographique et les conditions Spéciales de chaque Etat, et que le succès de la Conférence du désarmement représente le meilleur moyen de réaliser cette fin. Elles renouvellent leur désir de coopérer avec les autres Puissances y représentées à fin d'élaborer aussi rapidement que possible une convention assurant une réduction substantielle et une limitation des armements avec des dispositions ultérieures en vue de réductions nouvelles.

La France, la Grande Bretagne et l'Italie déclarent que le principe de l'égalité des droits reconnu par la résolution du 11 décembre 1932 doit avoir une valeur pratique pour l'Allemagne et les autres Etats désarmés par Traités. L'Italie, la France, la Grande-Bretagne et l'Allemagne se concerteront sur les modalités à appliquer pour réaliser par étapes ce principe.

L'articolo 4 del testo precedente e soppresso. Gli articoli 4 e 5 del nuovo testo corrispondono agli articoli 5 e 6 del testo precedente.

10. Verze návrhu Paktu čtyř velmocí z 30. května 1933

IL TESTO DEL 30 MAGGIO

Les Représentants des Gouvernements allemand, britannique, français et italien, réunis à Rome le (...) Mai 1933, ont donné leur agrément au projet de Pacte d'Entente et de Collaboration ci-annexée, qui, des a présenté parapher « ne varietur », portera la date de ce jour, les Gouvernements susmentionnés convenant de procéder à la formalité de sa signature le plus tôt que faire se pourra.

PACTE D'ENTENTE ET DE COLLABORATION

L'Allemagne, la France, la Grande Bretagne, l'Italie,
Conscientes des responsabilités particulières que leur impose leur qualité de membres permanents du Conseil de la Société des Nations à l'égard de la Société elle-même et de

ses membres et de celles qui résultent de leur signature commune des accords de

Locarno;

Convaincues que l'état de malaise qui règne dans le monde ne peut être dissipé que par un renforcement de leur solidarité susceptible d'affirmer en Europe la confiance dans la

paix;

Fidèles aux engagements qu'elles ont pris par le pacte de la Société des Nations, les traités de Locarno, et le Pacte Briand-Kellogg et se référant à la déclaration de non recours à la force dont le principe a été proclamé dans la déclaration signée à Genève le 11 Décembre 1932 par leurs délégués à ladite Conférence, et adopté le 2 Mars dernier par la Commission politique de la Conférence du désarmement;

Soucieuses de donner leur pleine efficacité a toutes les dispositions du pacte de la Société des Nations, en se conformant aux méthodes et procédures qui y sont prévues et auxquelles elles n'entendent pas déroger;

Respectueuses des droits de chaque Etat dont il ne saurait être disposé en dehors de l'intéressé;

A cet effet, les Hautes Parties contractantes, représentées comme il suit:

Le Président de l'Empire Allemand, par:

Le Président de la République Française, par:

Sa Majesté le Roi du Royaume Uni de Grande Bretagne et l'Irlande et des Dominions au-delà des mers, Empereur des Indes, par:

Sa Majesté le Roi d'Italie, par:

Lesquels, après avoir échangé leurs pleins pouvoirs reconnus en bonne et due forme, ont convenu des dispositions suivantes:

Article 1.

Les Hautes Parties contractantes se concerteront sur toutes les questions qui leur sont propres. Elles s'engagent à faire tous leurs efforts pour pratiquer dans le cadre de la Société des Nations une politique de collaboration effective entre toutes les Puissances en vue du maintien de la paix.

Article 2.

En ce qui concerne le Pacte de la Société des Nations et notamment ses articles 10, 16 et 19 les Hautes Parties contractantes décident d'examiner entre elles et sous réserve de décisions qui ne peuvent être prises que par les organes réguliers de la Société des

Nations, toutes propositions relatives aux méthodes et procédures propres à assurer l'application de ces articles.

Article 3.

Les Hautes Parties contractantes reconnaissent que le maintien de la paix exige la Réduction des armements nationaux au minimum compatible avec la sécurité nationale, la Situation géographique et les conditions spéciales de chaque Etat, et que le succès de la Conférence du désarmement représente le meilleur moyen de réaliser cette fin. Elles renouvellent leur désir de coopérer avec les autres Puissances y représentées afin d'élaborer aussi rapidement que possible une convention assurant une réduction substantielle et une limitation des armements avec des dispositions ultérieures en vue de réductions nouvelles.

La France, la Grande Bretagne et l'Italie déclare que le principe de l'égalité des droits tel qu'il à été reconnu par la déclaration du 11 décembre 1932 doit avoir une valeur pratique pour l'Allemagne et les autres Etats désarmés par traités.

La France, la Grande Bretagne, l'Italie et l'Allemagne se concerteront sur les modalités à appliquer pour réaliser par étapes ce principe.

Article 4.

Les Hautes Parties contractantes affirment leur volonté de se concerter sur toutes questions d'ordre économique présentant un intérêt commun pour l'Europe et particulièrement pour sa restauration économique en vue d'un règlement à rechercher dans le cadre de la Société des Nations.

Article 5.

Le présent Accord est conclu pour une durée de dix années à compter de l'échange des ratifications. Si, avant la fin de la huitième année, aucune des Hautes Parties contractantes n'aura notifié aux autres son intention d'y mettre fin, il sera considéré comme renouvelé et testera en vigueur sans limitation de durée, chacune des Hautes Parties contractantes conservant dans ce cas la faculté d'y mettre fin par une déclaration à cet effet avec préavis de deux années.

Le présent accord sera enregistré à la Société des Nations conformément au Pacte de la Société.

Article 6.

Le présent Pacte sera ratifié et les ratifications en seront déposées à Genève dans les Archives de la Société des Nations le plus tôt que faire se pourra. Il entrera en vigueur provisoirement à la date de sa signature et définitives est dès que toutes les ratifications auront été déposées.

Les présent Accord, fait en un seul exemplaire, sera déposé aux Archives de la Société des Nations dont le Secrétaire Général sera prié de remettre à chacune des Hautes Parties contractantes des copies certifiées conformes.

En foi de quoi les Plénipotentiaires susnommés ont signé le présent Pacte.